

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

TANULMÁNYOK
A HATÁRAIN KON
TÚLI
KÉTNYELVŰSÉGRŐL

Budapest

TANULMÁNYOK
A HATÁRAINKON TÚLI
KÉTNYELVŰSÉGRŐL

A Magyarságkutatás könyvtára

XI.

Felelős szerkesztő
JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő
DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

TANULMÁNYOK A HATÁRAINKON TÚLI KÉTNYELVŰSÉGRŐL

Szerkesztette
KONTRA MIKLÓS

Magyarságkutató Intézet
Budapest
1991

71+V
2043

ISSN 0865 3925
ISBN 963 8105 10 0

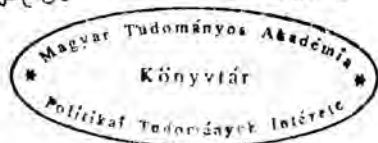
Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetében

Megjelent a Ts-5 Magyarságkutatás program és az
Országos Tudományos Kutatási Alap
(Élőnyelvi vizsgálatok, 3220)
támogatásával

91/2223 Veszprémi Nyomda Kft.
Felelős vezető: Fekete István ügyvezető

Hozott anyagról sokszorosítva

Lelt. R. 35.383

Lelt. 26.242

TARTALOMJEGYZÉK

KONTRA MIKLÓS

Előszó	1
--------------	---

LANSTYÁK ISTVÁN

A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918-1991)	11
--	----

SZÉPFALUSI ISTVÁN

Magyarul beszélők a mai Ausztriában	73
---	----

SUSAN GAL

Kódváltás és öntudat az európai periférián	123
--	-----

Név- és tárgymutató	159
---------------------------	-----

Ajánlott bibliográfia	163
-----------------------------	-----

ELŐSZÓ

Aki kézbe veszi ezt a kötetet, vagy akár csak rápillant a címére, talán legyint egyet s azt gondolja: íme a „határon túli” konjunktúra-irodalom legújabb darabja. Az ilyen olvasó vélekedése nem lenne alaptalan. A konjunktúrát és veszélyeit már 1990 elején jelezte Kósa László a BUKSZ-ban, Balassa Iván *A határainkon túli magyarok néprajza* című könyvéről írt bírálatában. *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl* címmel is jelent meg tanulmánykötet, éppen „A Magyarságkutatás könyvtára” sorozat II. számaként. Komoly kutatásokon alapuló tanulmányokat olvashatunk régi és új szakfolyóiratokban, kérészéletű könyvkiadók riportkönyveit árulják aluljárókban, és a bulvársajtó sem mentes a kisebbségi magyarsággal kapcsolatos híradásoktól, tehát való igaz: konjunktúra van. És nagy-nagy tájékozatlanság.

A „népi demokratikus” diktatúrákban, határainkon innen s túl, sosem támogatták, néha türték és sokszor tiltották a kisebbségekkel kapcsolatos társadalomkutatásokat. Ahogy ezek a rendszerek egymás után leomlottak, úgy törtek felszínre szinte elemi erővel a különféle kisebbségek addig is meglevő, de elhallgatott problémái, sérelmei. Ekkor derült ki, hogy a szaktudományok sem tudnak választ adni a legfontosabb kérdések jelentős részére, nem beszélve a kisebbségi kérdésekben zömmel tájékozatlan vagy félretájékoztatót politikusainkról és értelmiségünkről.

Csupán a nyelvészeti, nyelvszociológiai hiánylista is szinte végtelen. Kolozsváron nem tudják, mi a helyzet a Csallóközben, a kárpátaljai konferencia-vendég Pozsonyban talán elhiszi, hogy a szerb-magyar két-nyelvűség olyan, amilyennek a vajdasági előadó lefesti, és akad budapesti politikus, aki szerint az erdélyi magyarságot egészen más (különb) jogok illetik meg az anyanyelvi iskoláztatásban, mint például a magyarországi cigányokat.

A nemrég megjelent magyarságtudományi kézikönyvben a magyar nyelvről szóló 85 lapból alig kettő szól a határainkon túli magyar nyelvhasználatról. A szlovák-, ukrán-, román-, szerb-, horvát-, szlovén- és német-magyar kétnyelvűségről még tisztességes bibliográfiák sem készültek. Valószínűleg nem a véletlen, hanem a Vasfüggöny okozta, hogy alaposabb nyelvészeti elemzés eddig csupán a burgenlandi és az amerikai magyarok kétnyelvűségéről született. A burgenlandi magyar nyelvcsereéről a nyugati egyetemek szociolingvisztikát tanuló diákjai jól vannak tájékozva, az itthoni magyar szakos egyetemisták nem tudnak róla semmit.

A Kelet-Európán túli nyelvészeti szakirodalom tele van a kétnyelvűekről készített nyelvpolitikai, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, történeti és leíró tanulmányokkal, monográfiákkal. Társadalmi és egyéni szinten elemzik az olyan kérdéseket, hogy miként hat a kétnyelvűség az emberek mentális fejlődésére, mik a kétkultúrájúság előnyei és hátrányai, mik a társadalmi és gazdasági következményei a liberális és az elnyomó kétnyelvűség-politikának, melyik iskoláztatási rendszer eredményes és melyik eredménytelen. Esettanulmányok tömege írja le egy-egy kétnyelvű népcsoport virágzását vagy elhalását. Fineszes kísérleti módszereket dolgoztak ki és alkalmaznak világszerte a nyelvi előítéleteknek a nem-nyelvi, például bőrszínhez tapadó előítéletektől történő megkülönböztetésére. A magyar kétnyelvűségről ilyen ismeretekkel sajnos nem rendelkezünk, de a külföldi tapasztalatok zöme sem a szakirodalom révén, hanem a gyakran megbízhatatlan napisajtó hasábjain jut el hozzánk.

Amink van, az nem annyira nyelvészet, mint inkább nyelvművelés. „A vadhajtások nyesegetéséről” megoszlanak a vélemények, de egy dologban aligha lehet vita: az egynyelvű magyaroknak szánt nyelvművelés nem különösebben alkalmas kétnyelvű magyarjaink gondjainak enyhítésére. A magyarországi nyelvművelő tanácsok kétnyelvű környezetben szükségszerűen célt tévesztenek, esetleg még fokozzák is a kétnyelvűek feszültségeit.

1990 őszén az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanítottam szociolingvisztikát. A tananyag gerincét Peter Trudgill *Sociolinguistics* című könyve (Revised edition 1983) képezte, amelyet a világ sok egyetemén használnak tankönyvként. Diákjaimmal felfedeztünk egy-két, majd mindenhol megtalálható pontatlanságot Trudgillnál is, de döbbenetlen olvastuk az első kiadáskor (1974-ben) még nagyjából helytálló, mára tragikusan elavult állításokat például az erdélyi magyarság nyelvi helyzetéről. Levelet írtam Trudgillnak, aki megkért, bocsássak rendelkezésére adatokat a kisebbségi magyar nyelvhasználatról most készülő, az európai nyelvekről szóló könyve számára. Ilyen adatok hiányában felkértem öt szerzőt egy-egy áttekintő tanulmány elkészítésére a felvidéki, a kárpátaljai, az erdélyi, a vajdasági és a burgenlandi magyarokról.

A kényszerűségből rövidre szabott határidőre a kárpátaljai és erdélyi tanulmány nem készült el. A vajdasági tanulmány sorsát megpecsételte a jugoszláviai polgárháború.

Elkészült azonban két alapos áttekintés a felvidéki és az ausztriai magyarság Trianontól máig tartó kisebbségi nyelvi helyzetéről. A pozsonyi egyetemen tanító Lanstyák István, aki egyébként a felvidéki magyar-szlovák kétnyelvűség nagyszabású, nyelvészetiileg igényes kutatását kezdte meg 1991 elején, 1918-tól napjainkig rajzolja meg a kisebbségi magyarok nyelvhasználatának de jure és de facto helyzetét. Gazdagon adatolt tanulmányának fő értéke abban rejlik, hogy az egyes eseményeket, jelenségeket a nemzetközi kétnyelvűségi szakirodalmat ismerő nyelvészként is interpretálja.

A második írás a nyugati magyar emigráció egyik „mindenesének”, Szépfalusi Istvánnak köszönhető, akinek az ausztriai magyarságról írt tanulmánya számos meglepő eredményt is közöl a legfrissebb népszámlálási adatok alapján. A kitűnő szociográfus többek között arról tudósít, hogy napjainkban ugrásszerűen megnőtt az Ausztriában magyarul tanulók száma, de ez a növekedés az őslakos burgenlandi magyarokat gyakorlatilag nem érinti. Az őslakos magyarság fogyása, vagyis a burgenlandi magyar nyelvcsere folytatódik.

Lanstyák és Szépfalusi nyelvészociológiai tanulmányait egy fordítás követi, az amerikai magyar nyelvész, Susan Gal szociolingvisztikai írása

három európai kétnyelvű kisebbségről: a Németország déli részén élő olaszokról, a burgenlandi magyarokról és az erdélyi szászokról. Gal a kétnyelvűek kódváltásaiban, vagyis a társalgás közbeni nyelvválasztásában mutatkozó különbségeket a politikai-gazdasági viszonyokba ágyazva vizsgálja s megállapítja, hogy a kisebbségi csoportok nyelvi szokásai a többségi társadalom elleni jelképes ellenállás különféle formáit tükrözik. Többek között arra az izgalmas kérdésre kapunk választ elemzéséből, hogy miért használják egymás között nagyon ritkán az erdélyi szászok a hivatalos államnyelvet, a román, s miért van, hogy – a Monarchia felbomlását követő ugyanazon 60 év alatt – a burgenlandi magyarok számára a hivatalos államnyelv, a német presztízsnnyelvé vált.

Kötetünk tehát egyrészt felületi képet ad a kárpát-medencei kisebbségi magyarok két csoportjának nyelvhasználatáról, másrészt kétnyelvű egyének beszédének törvényszerűségeit elemzi a beszélők társadalmi-politikai viszonyai és kódváltási szokásai közötti összefüggések feltárásával. Ily módon mind a makro-, mind a mikroelemzés képviselve van, az ausztriai magyarok esetében pedig mindkettő. A magyar-szlovák és magyar-német kétnyelvűség mellett az olvasó betekintést nyerhet két másik, ugyanebbe a régióba tartozó kétnyelvű közösség nyelvi világába is.

1991. november 17.

Kontra Miklós

A SZLOVÁK NYELV ÁRNYÉKÁBAN

(a magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918-1991)

LANSTYÁK ISTVÁN

1.

A Csallóköztől a Bodroghözíig terjedő tájak magyar lakossága NEMZETI KISEBBSÉGGÉNT él Csehszlovákiában. Kisebbségi volta legalább két vonatkozásban nyilvánvaló:

1. LÉLEKSZÁM tekintetében:

Az 1991 márciusában tartott népszámlálás előzetes adatai¹ szerint Csehszlovákia 15 567 666 lakosából 586 884 volt magyar nemzetiségű,² a lakosság 3,8 százaléka. Ebből 20 143 fő élt Cseh- és Morvaországban (az ottani lakosság 0,2 százaléka), 566 741 pedig Szlovákiában (ott a lakosság 10,8 százalékat alkotta). – Cseh- és Morvaországban a magyar népesség elszórtan él, legnagyobb számban az észak-morvaországi, illetve sziléziai bányavidéken és Nyugat-Csehország határmenti területein; részaránya csupán egy járásban érte el 1980-ban az egy százalékot (Gyönyör 1989:47). – Szlovákia területének nagyobb részén szintén szórványokban él a magyarság, viszont az ország déli, mintegy 11 400 km²-t kitevő határsávjában tömbszerűen helyezkedik el, az ottani lakosság abszolút többségét alkotva. Ezen a területen 1980-ban 399 olyan község volt, amelynek magyar nemzetiségű lakossága meghaladta a teljes lélekszám 50 százalékát; ezekből a magyarság arányszáma 321 faluban elérte a 70, 164-ben pedig a 90 százalékot (i.m. 48, vö. még Kocsis 1990:21). Noha ezeken a településeken a magyarság szám szerint a lakosság többségét alkotja, mégsem mondható, hogy itt nem nemzeti KISEBBSÉGGÉNT élne.

2. A csehszlovákiai magyar nemzetrész ugyanis nemcsak országos arányszámánál, hanem JOGÁLLÁSÁNÁL fogva is kisebbség. Bár a nemzetiségek helyzetének 1968-ban történt alkotmányos szabályozása során megjelent a törekvés a kisebbségek egyenjogúsítására, ez azonban még a deklarációk szintjén is következetlenül valósult meg, a gyakorlatról nem is beszélve. Olyannyira, hogy a (cseh)-szlovák közvélemény ma is élesen megkülönbözteti Szlovákia viszonylatában az államalkotó szlovák nemzetet (melyet ilyen státusa miatt különleges jogok illetnek meg, pl. nyelvének más nyelvek rovására történő védelme) és a nem államalkotó „nemzetiségi kisebbségek”-et, mindenekelőtt a magyarokat, ruszinokat (ukránokat), lengyeleket és németeket.

A csehszlovákiai magyar nemzetrész hetvenegynéhány éves története több szakaszra tagolódik:

1. 1918-1938: az ún. első köztársaság megalakulásától a bécsi döntésig, a magyarlakta területek nagy részének Magyarországhoz való visszacsatolásáig.

2. 1938-1945: a bécsi döntéstől a második világháború végéig. E korszak nagy részét a kisebbségi sorban maradt mintegy 60-70 ezer magyar (Zvara 1969:40; Gyönyör 1990a:39; Popély 1991:120; de vö. Borsody 1945:104) a náci Németország védőszárnyai alatt önállósult Szlovák Köztársaságban élte le (1939 márciusától a németek kiűzéséig).

3. 1945-1948: a teljes jogfosztottság évei.

4. 1948-1989: a kommunista diktatúra időszaka.

5. 1989 végétől napjainkig: a rendszerváltás időszaka.

Kisebbségünk nyelvi helyzetének áttekintését is e korszakok szerinti tagolásban látszott célszerűnek elvégezni. Azonban az 1938 és 1945 közötti évekre nézve olyan kevés forrásmunka állt rendelkezésemre, hogy jobbnak láttam ezt az időszakot teljesen mellőzni. Így tehát dolgozatomban egyes fejezetei a többi négy szakasz szerinti bontásban ismertetik azokat a fontosabb tényeket és eseményeket, amelyek hatással voltak a csehszlovákiai magyar nemzetrész nyelvi helyzetének alakulására.³

2.1.

Az első Csehszlovák Köztársaságban a nemzeti kisebbségek jogállását az 1919-ben kötött saint-germaini nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, valamint az 1920-ban elfogadott alkotmánylevél, különösen annak 6. fejezete határozta meg (121/1920. sz. alkotmánytörvény).

Az alkotmánylevél 6. fejezete a saint-germaini szerződés rendelkezéseinek értelmében kimondta a köztársaság állampolgárainak törvény előtti egyenlőségét, azonos jogállását fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül; biztosította a szabad nyelvhasználat jogát; lehetővé tette anyanyelvi iskolahálózat kiépítését és fenntartását és – ami figyelemre méltó, mert a kisebbségeknek közösségként való szemléletét tükrözi – az állami, községi és egyéb költségvetésből arányos részesedést írt elő (Tt. 1920:266-7).

A 122/1920 sz. alkotmánytörvény, az ún. NYELVTÖRVÉNY az – egyébként nem létező – „csehszlovák nyelvet” deklarálta ugyan a Csehszlovák Köztársaság állami, hivatalos nyelveként, ám azokban a bírósági eljárásokban, amelyekben valamely nemzeti kisebbség arányszáma elérte a lakosság 20 százalékát, a hivatali ügyintézés a kisebbségek nyelvén is lehetővé tette; a hatóságok nemcsak hogy kötelesek voltak a kisebbségek nyelvén írott beadványokat elfogadni, hanem a választ a kisebbség nyelvén is tudatniuk kellett az ügyféllel. – A törvény a hatóságok hivatalos hirdetményeinek fordításáról, valamint a hivatalok két-nyelvű táblákkal való megjelöléséről is rendelkezett. – Fontos az is, hogy a törvény a kisebbség nyelvét ismerte el nemcsak a kisebbségek számára létrehozott művelődési intézmények nyelvéül, hanem a nemzetiségi iskolák oktatási nyelveként is (Tt. 1920:268-9).

A 122-es alkotmánytörvényen túl a kisebbségek nyelvhasználati jogait a 1920. évi törvények és rendeletek is szabályozták. A 1920. évi 122. sz. törvény (Purgál 1970:39) Törvény rendelkezett pl. a Kisebbségek nyelvének a parlamentben való használatáról; a helység- és utcaneveknek a kisebbségek nyelvén való hivatalos megjelöléséről; a rendelet szabályozta a megyei képviselő-testületek nyelvhasználatát (Arató 1977:81; Popély 1991:43). Külön említést érdemel az 1926-ban elfogadott 127. sz. alkotmányjavaslat (Tt. 1926:57-76), amely a nyelvhasználat

konkrét alkalmazásáról rendelkezett a hivatalos élet minden területére kiterjedően, s a kisebbségek nyelvhasználatát nemcsak szabályozta, hanem a jogok érvényesítéséhez szükséges 20 százalékos kisebbségi arány ürügyén korlátozta is (vö. Wojatsek 1981:33). Igen figyelemre-méltó volt az 1928. évi 229. sz. kormánydekrétum, amely elrendelte, hogy a járási képviselőtestületek tagjainak jelentéseit, javaslatait, panaszait stb. le kell fordítani a kisebbség nyelvére, ha annak részaránya az illető járásban meghaladja az 50 százalékot. Amennyiben a kisebbség részaránya a 75 százalékot is meghaladta, ezeket az iratokat nem is volt kötelező az állam nyelvén kiadni, kivéve, ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta (Purgat 1970:39; Arató 1977:51-2).

A nyelvhasználatot szabályozó törvények és rendeletek legtöbbet sérelmezett része az alapvető nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez szükséges 20 százalékos részarány volt, amely épp a legnehezebb helyzetben lévő kisebbségektől tagadta meg az anyanyelv használatának jogát, ezzel hatékonyan elősegítve minél gyorsabb beolvadásukat. Ez a feltétel nemcsak a lakóhelyükön 20 százalékot sem kitevő kisebbségeket sújtotta, hanem az olyan településeket is, ahol a kisebbség részaránya meghaladta ugyan a 20 százalékot, de az illető helység olyan járáshoz tartozott, melynek egészén belül a kisebbség nem érte el ezt a részarányt. A nyelvtörvény és a többi jogszabály ugyanis JÁRÁSOKRA, és nem községekre állapította meg a 20, 50, ill. 75 százalékos részarány követelményét. Ezért a nyelvtörvény hatékony eszköznek bizonyult a magyar etnikai területen kívül eső városok magyar (és német) lakosságának gyors felszívódásához (Arató 1977:56-7).

A nyelvhasználati jogok számaránytól függő érvényesíthetősége egyébként a saint-germaini egyezményvel is ellentétes volt, az ugyanis ilyen kitétele nem tartalmazott. Korábban, a monarchia idején, amikor a CSEHEK nyelvi jogait akarta az OSZTRÁK kormányzat 20 százalékos számaránytól függővé tenni, a csehek ezt a számarányt elfogadhatatlannak tartották (vö. Popély 1991:44). – 1938 júliusában a Hitler által szorongatott Csehszlovákia kormánya új nemzetiségi statútumot fogadott el, amely feladta a nyelvi jogok gyakorlásához szükséges 20 százalékos részarány követelményét, s lehetővé kívánta tenni, hogy a kisebbségek az ország egész területén szabadon használhassák nyelvü-

ket; ugyanakkor a hivatalokat arra kívánta kötelezni, hogy döntéseikről az ügyfeleket azok anyanyelvén is értesítsék lakhelytől és számaránytól függetlenül (Gyönyör 1990b:4; 1991b:II/6; l. még Gyönyör 1990a:44). Kár, hogy a többségi hatalom csak akkor talál rá a méltányos megoldásra, amikor már ég a ház a feje fölött. Ebben a helyzetben a csehszlovákiai magyarság már a fölajánlott autonómiával sem érte be (Zvara 1969:21).

A nyelvhasználatot szabályozó törvények és rendeletek alkalmazása nyomán kibontakozó GYAKORLAT azt mutatja, hogy Csehszlovákiát nem saját nagylelkűsége vagy a demokráciába vetett rendületlen hite készítette a kisebbségek nyelvhasználati jogainak elfogadására, hanem a nemzetközi kényszer: ez volt az az ár, amit az idegen etnikai területek bekebelezéséért fizetni kellett. Amint Popély Gyula írja: a törvényeknek mind alkotóiból, mind végrehajtóiból, mind pedig ellenőrzőiből hiányzott a kellő jó szándék, a szükséges megértés és nagyvonalúság (1991:44, 45, vö. még Arató 1977:39, 42). A törvényt nem is mindig hajtották végre, illetve más törvényekkel és rendeletekkel manipulálták (Ölvedi 1985:45).

Mivel a jogok érvényesíthetősége a kisebbség részarányától függött, a hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy azt minél több helyen 20, 50, illetve 75 százalék alá szorítsák. A népszámlálások végrehajtásának módja, az elkövetett durva visszaélések lehetővé tették a kisebbségek számarányának „statisztikai” csökkentését (ezekről részletesen ír Popély i.m.; vö. még Gogolák 1935:69; Arató 1977:51, Rónai 1989:147, 178; Kocsis 1990:16). Ugyanakkor tényleges csökkenés is bekövetkezett: a vásárosokba való intenzív betelepítések, szláv telepes falvak (ún. „kolóniák”) létesítése és a tényleges asszimilálódás révén. Az 1926-ban végrehajtott közigazgatási rendezés során pedig a közigazgatási egységek határait olyan módon változtatták meg, hogy a magyarok számaránya minél több helyen 20 százalék alatt legyen (Arató 1977: 59).⁴

Mindezen mesterkedések ellenére a csehszlovákiai magyarság túlnyomó része (pl. 1930-ban 82 százaléka, l. Popély 1991: 110) olyan területeken élt, ahol a lakosságnak több mint 20 százalékát tette ki, s így

élhetett nyelvhasználati jogaival. Ezek a jogok az elvárásokhoz és lehetőségekhez képest elégtelenek voltak ugyan, ám a későbbi korszakokkal, valamint a többi utódállamban uralkodó állapotokkal összehasonlítva (ez utóbbiakra l. Arató 1977:61-1) a helyzet itt és ekkor volt a magyarság számára a legkedvezőbb. A nyelvtörvény szabta feltételeknek eleget tevő településeken és közigazgatási egységekben a magyar nyelv viszonylag szabadon érvényesült, méghozzá nemcsak szóban, hanem írásban is: a hivatalok, üzletek megjelölése kétnyelvű volt vagy – ha magánkereskedésről volt szó – csak magyar nyelvű; a községek nevét szintén két nyelven tüntették föl; a különböző nyomtatványok az iskolai bizonyítványtól kezdve a postautalványon keresztül a takarékbetétkönyvig kétnyelvűek voltak (Zvara 1969:24; Németh 1991:38); sajnos nincsenek adataink arra nézve, mennyire következetesen.

A magyar nyelv ebben a korszakban olyan helyzetekben is használható volt, ahol az később teljeséggel elképzelhetetlen lett volna. Pl. a hadseregben a magyar katonák magyarul mondhatták létszámmellenőrzéskor, hogy „jelen”; gyakran egy szakaszban szolgáltak; olyan parancsnokaik voltak, akik magyarul is tudtak; katonakönyvük kétnyelvű volt stb.⁵

A hivatalok két nyelven vagy – a célszerűség kedvéért, úgy látszik – „makarónnyelven” leveleztek az ügyféllel; ez utóbbi megoldásra érdemes megnézni egy példát: egy 1938. júliusából származó végrehajtási utasítást, amelyben „a ‘Tekintetes Járásbíróság!’ megszólítás után négy sorban csak magyarul kérnek fel egy ügyvédet, de a határozat (‘Uznesenie’) már szlovákul folytatódik, az aláírás viszont a magyar ‘Tisztelettel’ zárul, tehát az ‘Okresný súd v Galante’⁶ az iratot a legcélszerűbben gépeletette le.” (Németh i.h.)

Hogy azonban mindezt ellensúlyozza a magyar nyelv érvényesülése korlátozott volt, az a tény, hogy az államhatalom nemcsak a közigazgatásban, hanem a közéletben is megpróbálta megakadályozni a magyar nyelv használatát. A magyar nyelvű megmozdulás résztvevői körélelték, hogy a magyar községekben magyar nyelven kézbesítsenek minden hivatalos iratot, s a pozsony-komáromi vasútvonal állomásainak nevét magyar nyelven is tüntessék föl (Arató 1977:194). Pedig az érintett vidék lakosságának nemhogy 20, hanem legalább 20-30 százaléka volt magyar (Lamég Győrfőér 1990:113-114).

2.2.

1945 és 1948 között a csehszlovákiai magyar nemzetrész teljes jogfosztottságban élt. Ennek jogi alapjául az 1945. augusztus 2-án hozott 33. sz. elnöki dekrétum szolgált, amely minden csehszlovákiai magyart megfosztott állampolgárságától, kivéve a fasiszmus ellen a háború éveiben fegyverrel harcolókat, akik a magyar lakosságnak csupán 3 százalékát alkották. (Tt. 1945:57-8)

Az állampolgárság megvonása – egyebek közt – azzal járt, hogy a magyarok számára megszüntették a nyugdíj folyósítását, megtagadták tőlük az egészségügyi gondozást, nem részesülhettek szociális segélyekben, ki voltak zárva a fürdőkezelésből, a háborús rokkantság kártérítéséből, az anyagi károk megtérítéséből (Janics 1989:170, 173). A demokratikus jogok gyakorlásától már korábban megfosztotta őket a Szlovák Nemzeti Tanács belügyi megbízottjának egyik rendelete, amely csak valamely szláv nemzethez tartozónak tette lehetővé a helyi államhatalmi szervek munkájában való részvételt (ez még az állampolgárnak megmaradt aktív antifasisztákra is vonatkozott). Hasonlóképpen a választójogot is megvonták a nem szláv lakosságtól, a fasiszmus ellen fegyverrel harcoló magyaroktól is (Janics i.m. 146, 170, 173, 341).

Az előzőek ismeretében nem meglepő, hogy ezekben az években a csehszlovákiai magyarság semmiféle nyelvi jogokkal nem rendelkezett, sőt – amint Fábry Zoltán írta 1946-ban *A vádlott megszólal* című memorandumában (1991:78-9) – a magyar nyelv „kihágási objektummá szürkült”, hiszen a nyilvános helyeken – utcán, vasútállomáson, üzletben stb. – magyarul megszólalókat gyakran tettleg bántalmazták (felpofozták, kopaszra nyírták) vagy pénzbírsággal sújtották (vö. Zvara 1969:76; Gyönyör 1990a:11, 33, 90). A közterületeken hivatalosan kifüggesztett táblák hirdették a szóban máig élő jelszót: Na Slovensku po slovensky! (Szlovákiában szlovákul). (Gyönyör i.m. 33).

A jogfosztottság éveiben a katolikus egyház az istentisztelet nyelveként csak a szlovákot vagy a latint engedélyezte; a magyar hívek ez utóbbit választották, így a mise egésze latin nyelven folyt, a szentbeszédet és az éneket beleértve (Duray 1989:111). Az evangélikus egyházban a magyar nyelvű istentiszteleteket megszüntették, a magyar

egyházközösségeket a szlovákokhoz csatolták (Molnár-Tóth 1990:124). Voltak olyan papok is, akik nem voltak hajlandók a hozzájuk forduló híveket magyarul gyóntatni. Sok helyen azt is megtiltották, hogy a temetőkben a síremlékeken magyarul tüntessék föl az elhunytak nevét (Gyönyör i.m. 33).

Itt említhető meg az ezekben az években végrehajtott ún. helység-névreform, melynek során Szlovákia helységnevényagát megtisztították a nyilvánvalóan magyar és német eredetű falu- és városnevektől, amelyek előtagjukban valamilyen népre utaltak. Az új neveket – mondhatni – futószalagon gyártották, darabmunkában (egy-egy új névért 25 koronás darabbért fizettek). Hogy az akció méreteiről képet kapjunk, megemlíjtjük, hogy pl. az 1948. július 11-i A-311/16-II/3-1948. sz. belügyi megbízotti hirdetmény (HK 1948:1276-85) 720 falunak és városnak állapított meg új nevet. Az érintett településeknek több mint a fele magyar lakosságú volt, de igen sok, már évszázadok óta a szlovák etnikai terület részét képező község magyar és német nevét is megváltoztatták (Gyönyör 1990a:72). (Ezenkívül a szláv eredetű, de nyelvjárási hangzású neveket köznyelvre módosították.) Az új szlovák nevek kiötlésében sem a történelemtisztelet, sem a jóízlés, de még a célszerűség sem játszott szinte semmilyen szerepet. A nyelvi jel nyelvtudományi értelemben vett ÖNKÉNYESSÉGÉVEL aligha lehetett volna jobban visszaélni.

2.3.

A kommunista hatalomátvétel után néhány hónappal elfogadott új alkotmány, az ún. Május 9-i Alkotmány Csehszlovákiát két szláv nemzet, a csehek és a szlovákok egységes államaként határozza meg, nemzetiségek létezéséről egyáltalán nem vesz tudomást (Zvara 1969:103; Šindelka 1975:113; Arató 1977:358). – A magyar nemzetiséget először az 1956 júliusi, a szlovák nemzeti szervekről szóló alkotmánytörvény említi; ennek 2. cikkelye biztosítani óhajtja a magyar és az ukrán nem-

zetiségű lakosság gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit (Zvara i.m. 104; Arató i.m. 358-9). – Az 1960-ban elfogadott új, immáron „szocialista” alkotmány szintén a csehek és a szlovákok közös államaként határozza meg Csehszlovákiát, de tudomásul veszi a magyar, az ukrán és a lengyel kisebbség létezését is (a németekét még nem), s lehetőséget kíván biztosítani számukra az anyanyelvű oktatásra és kulturális fejlődésre (Zvara i.h.; Trella-Chovanec 1971:193; Šindelka 1975:124; Arató, 1977:359).

Az 1960-as alkotmány 1968-ban az akkori demokratizálódási törekvések eredményeképpen viszonylag progresszív alkotmánytörvényekkel egészült ki. A 143. számú a csehek és a szlovákok államjogi viszonyát volt hivatva rendezni a szövetségi államforma megteremtése által, a 144. számú pedig a nemzetiségek helyzetét óhajtotta újszerűen, méltányosabban rögzíteni. A 144-es alkotmánytörvény Csehszlovákiát a cseh és a szlovák nemzetnek, valamint az ország területén élő nemzetiségeknek a közös államaként határozza meg (Tt. 1968:381); ugyanakkor sajnos az egy nappal korábban elfogadott 143. sz. alkotmánytörvényben a nemzetiségek NEM szerepelnek államalkotóként, s a következő évtizedekben mind a közfelfogás, mind a joggyakorlat ez utóbbi felfogásra épült. – A 144-es törvényről még az sem állítható, hogy egyértelműen KÖZÖSSÉGKÉNT ismerné el a nemzeti kisebbségeket, hiszen a törvény 3. cikkelye ÁLLAMPOLGÁROKNAK és nem kisebbségi közösségeknek biztosít bizonyos jogokat (Ölvedi 1985:97-8), nevezetesen: a) a nyelvükön való művelődés jogát, b) a sokoldalú kulturális fejlődéshez való jogot, c) a nyelvük hivatalos használatának jogát az általuk lakott területen, d) a nemzetiségi kulturális és társadalmi szervezetekben való egyesülés jogát, e) a saját nyelvű sajtóhoz és tájékoztatáshoz való jogot (Tt. 1968:402-403).⁷

A nemzetiségeknek a képviselői testületekben és más választott szervezetekben való arányos képviselete, a nemzetiségről való szabad döntés, az elnemzetlenítés tiltása stb., amelyeket a 144-es alkotmánytörvény szintén kimond, a totalitárius rendszer keretei között nem sok jelentőséggel bírtak. Ezzel szemben volt némi gyakorlati haszna annak, hogy az 5. cikkely kimondta: a különféle államhatalmi szervek mellett a nemzetiségek jogainak érvényesítését biztosító szervek létesülhetnek.

Ennek köszönhetően jött ugyanis létre pl. a Szlovák Nemzeti Tanács mellett működő NEMZETISÉGI BIZOTTSÁG, valamint a kormányhivatalhoz tartozó NEMZETISÉGI TANÁCS, amelyeknek még a pártállam körülményei között is volt néha bizonyos befolyásoló szerepük.

A 144. sz. nemzetiségi alkotmánytörvény eredetileg szélesebb körű jogokat biztosított. A törvénytervezet, de még közvetlenül az 1968. október 27-én történt parlamenti megszavazás után a sajtóban megjelent törvény szövege is tételesen tartalmazta a nemzeti kisebbségek egyenrangúságának deklarálását, és szerepelt benne a kulturális öngazdálkodásról való jog is.⁸ Minden jel arra mutat, hogy az alkotmánytörvénynek EZT A VÁLTOZATÁT hagyták jóvá a képviselők, később azonban mégis a ma ismert, súlyosan megcsönkített változatban került be a törvénytárba (Janics 1986:16; másképp Duray 1989:89; l. még Gyönyör 1990a: 132-3; Csáky 1991:III/4).

*

Az 1968-ban elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény nem változtatta meg a nemzetiségpolitikai gyakorlatot; a törvényt ugyanis annak 5. cikkelye értelmében a Szövetségi Gyűlés és a nemzeti tanácsok törvényeinek útján hajtották volna végre; ezek azonban nem születtek meg.

A kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát a 144-es alkotmánytörvény elfogadása előtti évtizedekben éppúgy, mint az azt követőkben többnyire párt- és kormányrendeletekkel és -határozatokkal szabályozták.⁹ Ezeket általában nem, vagy csak nagyon késve hozták nyilvánosságra, így a polgároknak elvi lehetőségük sem volt a végrehajtás számonkérésére. (Ezt a tényt még Zvara is beismeri, l. 1969:127; l. még Arató 1977:358; Duray 1989: 101; Gyönyör 1990a:98.)

A hivatali kétnyelvűség érvényesülését a csehszlovák kormány 1952. június 17-i határozata, valamint a neki megfelelő szlovák szerv (Szlovákiai Megbízottak Testülete) 1952. július 1-jei részletezőbb határozata volt hivatva biztosítani. E határozatokkal elvben lehetővé vált a kisebbségek nyelvének használata a hivatalokkal, bíróságokkal való érintkezésben nemcsak helyi, hanem járási, sőt kerületi¹⁰ szinten is. Az utóbb

említett határozat az elkövetkező csaknem húsz esztendőben egyfajta „nemzetiségi alapokmány” feladatát töltötte be (Gyönyör 1989:196-7). A fentieken kívül a határozat rendelkezett az államigazgatási szervek határozatainak, végzéseinek, bizonylatainak, igazolásainak kétnyelvű kiadásáról; a hirdetmények, felhívások, rendeletek két nyelven való közzétételéről; az állami szervek, intézmények, gazdasági szervezetek megjelölésének kétnyelvűségéről; a kétnyelvű tájékoztató, útjelző és figyelmeztető táblák használatáról; a magyar nyelvű hivatalos írásbeli ügyintézésről (Zvara 1969:114; Gyönyör 1989:196-7; ugyanő 1990a:74, 98-9; vö. még Sindelka 1975:117).

A két 1952. évi határozatot a későbbi esztendőkből továbbiak követték. Ezek részben a közéleti érintkezés újabb területeit vonták be a szabályozásba, részben pedig megismételték a korábbi határozatok rendelkezéseit. De az is előfordult, hogy a korábbi határozatoknak, sőt az időközben elfogadott 1968/144. számú alkotmánytörvénynek az érvényét korlátozták. Így pl. az említett 1952. július 1-jei határozat még lehetővé tette a községek és városok nevének kétnyelvű feltüntetését, ám erre 1959 után már nem volt lehetőség (vö. Ölvedi 1985:117). Vagy pl. a kisebbségi nyelveknek a hivatalokkal való érintkezésben való szabad használatának jogát, amelyet az 1968-as alkotmánytörvény is biztosított, a kormány egyik határozata oly módon korlátozta, hogy azt csak „szükség esetén” tette lehetővé (Gyönyör i.m. 199).

A kisebbségi nyelvhasználat szabályozása a 144. sz. alkotmánytörvény elfogadása után sem vált jogszerűbbé. A törvényhez nem adtak ki átfogó végrehajtási jogszabályokat, a szabályozás továbbra is önkényes kormányhatározatok alapján történt. Ezek meghozatalakor még arra sem voltak tekintettel, hogy ezek összhangban vannak-e a fölérendelt legmagasabb szintű jogi normával, a nemzetiségi alkotmánytörvénnyel. Így például, bár az alkotmánytörvény egyáltalán nem szabályozta a nem hivatali szféra nyelvhasználatát, a szlovák belügyminiszter 1970. október 15-i rendelete mégis előírta, hogy a magyar nyelvű tömegtájékoztató eszközökben szlovákul kell feltüntetni a szlovákiai helységneveket.

Láttuk, hogy a kisebbségi nyelvhasználat területén maga a jogi szabályozás is sokszor ellentmondásos, sőt olykor alkotmányellenes volt, illetve ilyen elemeket is tartalmazott. Maga a GYAKORLAT pedig még sűrűbben került összeütközésbe a deklarációkkal és rendeletekkel, 1968 után pedig a 144-es nemzetiségi alkotmánytörvénnyel. Tekintsük most át a rendelkezésünkre álló irodalom¹¹ és saját tapasztalataink alapján a nyelvhasználat egyes színtereit!

A HIVATALOS ÜGYINTÉZÉS helyi (és a magyar többségű járásokban járási) szinten természetesen gyakran folyt magyar nyelven, amennyiben mind a hivatalnok, mind az ügyfél magyar nemzetiségű volt. Ugyanez nem mondható el az írásbeli ügyintézésről; minden párt- és kormányhatározat ellenére az államigazgatási szervekhez érkező beadványok szinte kivétel nélkül szlovák nyelvűek voltak. A hivatalok a magyar nyelvű beadványokra is általában szlovákul válaszoltak. Az államigazgatás szervei a határozatokat, végzéseket és más döntéseket – főleg a korszak második felében – szinte kizárólag szlovákul adták ki. Azonban a döntést megelőző eljárás folyamán (helyszíni szemle, tanúkihallgatás) több járásban a magyar nyelvet is lehetett használni. – Végeredményben megállapítható, hogy a magyar nyelv használata a hivatalos ügyintézésben nagyrészt szubjektív tényezőktől függött (a hivatalnok nyelvismeretétől, illetve magatartásától), ezt pedig a magyarság arányszáma szabta meg. Helyi szinten, valamely összeszokott falusi közösségben az is előfordult, hogy a hivatal magyar nyelven válaszolt a beadványra, sőt az is, hogy maga is csak magyar nyelven értesítette valamiről a polgárt.¹² A jellemző mégsem ez volt: reálisnak tarthatjuk az 1990 szeptemberében a Szlovák Statisztikai Hivatal Közvélemény-Kutató Intézete által végzett közvélemény-kutatás eredményeit, melyek szerint a vegyes lakosságú területeken megkérdezett szlovákok 97, a magyarok 71 százaléka intézi szlovák nyelven hivatalos dolgait. (A minta 367 szlovák és 384 magyar nemzetiségű, a magyarlakta területeken élő, nem, kor, valamint nemzetiség szerint arányosan kiválasztott személyekből állt. L. Názory 1990/3:9.)

A HIVATALOK KÉTNYELVŰ MEGJELÖLÉSE inkább csak néhány, túlnyomóan magyar lakosságú vidéken volt általános; még inkább kivé-

telnek számított a hivatalok épületein belül az eligazító táblák és egyéb tájékoztató feliratok kétnyelvűsége.

A BÍRÓSÁG ÉS AZ ÜGYÉSZSÉG. A polgári és büntetőeljárásban, a közjegyző előtt – a törvény előtti egyenlőség elvéből következően – elvben az eljárás minden résztvevője használhatta az anyanyelvét a bíróság valamennyi szintjén, méghozzá az ország egész területén, nemcsak a nemzetiségi lakosságú vidékeken. A gyakorlat azonban az volt, hogy a kisebbségi polgár legfőlegbb akkor beszélhetett az anyanyelvén, ha a tárgyalás nyelvén – amely minden esetben a cseh vagy a szlovák volt – nem tudta magát szabatosan kifejezni. – A felek beadványaikat is intézhették (volna) anyanyelvükön a bírósághoz, sőt: a felek kérésre a bíróságok döntéseiket az ügyfél anyanyelvén is kézbesítették (volna); azonban nincs rá adatunk, hogy ilyen eset előfordult volna; ha mégis, bizonyára egészen szórványosan. – Az anyanyelv használatával járó költségeket (pl. tolmács alkalmazása) az állam tartozott viselni; nem valószínű, hogy ez a kötelezettség túlzottan megterhelte az államkasszát.

A KÖZBIZTONSÁGI SZERVEK alkalmazottjainak jelentős része ismerte a kimutatások szerint a vegyes lakosságú területeken a kisebbség nyelvét. A gyakorlatban azonban a rendőrök a polgárokkal legtöbbször szlovák nyelven kommunikáltak.

GYÜLÉSEK, ÉRTEKEZLETEK. A különféle intézményekben, üzemekben a gyűlések, munkaértekezletek, tanácskozások stb. szlovákul folytak, nem számítva az olyan intézményeket, mint pl. a magyar tanítási nyelvű iskolák vagy a Csemadok. A nemzeti bizottságok üléseinek tárgyalási nyelve helyi szinten a magyar is lehetett (olykor csak a magyar volt), ha ezt a képviselők nemzetiségi összetétele kellően indokolta. A magyar nyelven való felszólalás joga (ha a gyűlés szlovákul folyt) helyi szinten nemigen ütközött akadályba, járási szinten azonban már nem volt ilyen jó a helyzet, hogy a kerületi nemzeti bizottságokról ne is beszéljünk.

Az ülések JEGYZŐKÖNYVEIT általában szlovákul vezették, bár a tárgyalt korszak kezdetén még nem ment ritkaságszámba a magyar többségű településeken a helyi nemzeti bizottságok vagy a termelőszö-

vetkezetek üléseiről magyarul készített jegyzőkönyv. (A termelőszövetkezetekben eleinte több helyen a könyvelés is magyarul történt.)

Néhány járásban a helyi, városi, sőt járási nemzeti bizottságokon készült JELENTÉSEK ÉS BESZÁMOLÓK kétnyelvűek voltak.

A magyar nyelvet elvileg a LEGFELSŐBB TÖRVÉNYHOZÓ SZERVEK (Szövetségi Gyűlés, Szlovák Nemzeti Tanács) ülésein is használni lehetett; nem valószínű azonban, hogy ezzel a lehetőséggel sűrűn éltek volna a képviselők. A törvényeket azonban csakis csehül és szlovákul hirdették ki, magyarul nem tették őket közzé. Ugyanakkor a Megbízottak Testülete, majd pedig 1969-től a szlovák kormány a HATÁROZATOK ÉS UTASÍTÁSOK egy részét magyar nyelven is kiadta, noha a fordítások nagyon gyakran késve jelentek meg, és így hátráltatták a nemzeti bizottságok munkáját.

A HÍRKÖZLÉS. A HELYI hírközlés a magyarlakta vidékeken rendszerint kétnyelvű volt, sőt az sem volt példanélküli, hogy a majdnem teljesen magyar lakosságú falvakban – főként a Csallóközben – csak magyarul hirdettek. – A közérdekű hirdetményeket, felhívásokat helyi szintnél feljebb is közzétették két nyelven, bár inkább csak akkor, ha a hatalom valamire kérte a lakosságot (választások, sorozás, társadalmi munka, adóbevallás stb.).

A KÖZLEKEDESBEN, a POSTAI FORGALOMBAN, a TÁVKÖZLÉSBEN a tájékoztatás egynyelvű volt. Nem léteztek sem kétnyelvű menetjegyek, sem kétnyelvű postai úrlapok vagy telefonkönyvek. Még az útbaigazító táblák is gyakran voltak egynyelvűek mind a postahivatalokban, mind pedig a vasút- és autóbuszállomásokon. Valamivel jobb volt a helyzet az erősen magyar többségű településeken. – A vonatok, autóbuszok érkezését, indulását, késését és az egyéb közleményeket csak szlovákul jelentették be.

KERESKEDELEM, SZOLGÁLTATÁSOK, SZÓRAKOZÁS. Az üzleteket, szolgáltató létesítményeket, szórakozóhelyeket, mozikat stb. megjelölő táblák kétnyelvűsége legtöbb helyen nem volt következetes; különösen az olyan településeken hiányzott gyakran (s a korszak vége felé haladva egyre gyakrabban) a magyar felirat, ahol a magyarság kisebbségben él. Rendkívül káros volt az a gyakorlat, hogy a magyar felirat a legtöbb helyen kisebb betűvel volt írva, mint a szlovák, ezzel vizuálisan is

utalva a magyar nyelv, s ezáltal a magyar kisebbség alárendelt szerepére. Teljesen általános volt egyébként, hogy első helyen állt a szlovák felirat, utána következett (ha következett) a magyar, pedig ezt a gyakorlatot sem indokolta semmiféle törvényes rendelkezés.

A létesítmények utca felőli megjelölésénél még sokkal kevésbé volt következetes az egyéb eligazító megjelölések kétnyelvű használata. Még a túlnyomórészt magyar lakosságú falvakban és városokban is általános volt, hogy a nyitvatartás, az egyes áruk megnevezése, az árjegyzékek, vásárlási szabályzatok, a kirakatok reklámszövegei stb. csak szlovák nyelven szerepeltek, nem is beszélve a kereskedelem saját belső ügyviteléről (szállítólevelek stb.).¹³ Csak szlovák vagy csak cseh nyelvűek voltak a használati utasítások, szavatossági levelek stb.; még az egészségre ártalmas áruk sem voltak megjelölve a kisebbségek nyelvén.

Az éttermekben, vendéglőkben a kétnyelvű étlapok ritkaságszámba mentek. A képes levelezőlapok, üdvözlőlapok is csak szlovák vagy cseh nyelvűek voltak.

Bár még a mozifilmek magyar nyelvű feliratozásáról is született határozat (a Megbízottak Testületének 1959. február 5-i 37. számú határozata), ennek végrehajtására tudtommal még csak kísérlet sem történt.

TERMELÉS. Az üzemekben, mezőgazdasági termelőszövetkezetekben alig találkozhattunk kétnyelvű feliratokkal, biztonsági előírásokkal, használati utasításokkal stb. Pedig az egyik kormányhatározat (az 1972. május 10-i 211. számú) elrendelte, hogy a fontos biztonsági előírásokat, veszjelzéseket és figyelmeztetéseket (*Balesetveszély, Magasfeszültség, Ivásra nem alkalmas víz* stb.) két nyelven kell feltüntetni. A Csehszlovákiai Magyarok Jogvédő Bizottságának egyik dokumentuma szerint (Duray 1989:101-2) emberéleteket is követelt az, hogy a magyar falvak termelőszövetkezeteiben szakszerűtlenül kezelték pl. a műtrágyát és növényvédő szereket, mivel nem értették a szlovák nyelvű használati utasításokat és figyelmeztetéseket.

EGÉSZSÉGÜGY. Fájó problémája a magyar kisebbségnek a magyarul beszélő orvosok hiánya, a szlovákul nem tudó idős, beteg emberek teljes kiszolgáltatottsága. A túlnyomórészt magyar lakosságú vidéke-

ken a gondot enyhíti a magyarul beszélő nővér közreműködése; ám a szlovák többségű vidékeken a beteg erre sem mindig számíthat. E tény egyébként a nyelvi diszkrimináción túl társadalmi diszkriminációt is takar, hiszen semmi sem indokolja, hogy a magyar fiatalok ne kerüljenek be kellő arányban az orvosi egyetemekre és ne végezzék el őket megfelelő arányban.¹⁴

A rendelőintézetekben, kórházakban korábban inkább, később egyre kevésbé voltak kétnyelvű eligazító táblák. – 1985-ig magyar nyelvű egészségügyi felvilágosítás folyt, szórólapokat adtak ki magyar nyelven. Ezt a gyakorlatot a Csehszlovák Vöröskereszt szlovákiai tagozatának vezetősége megszüntette azzal az indoklással, hogy ezzel is elő kívánják segíteni a szlovák nyelv minél tökéletesebb elsajátítását.

AZ EGYHÁZI ÉS POLGÁRI SZERTARTÁSOK. Az esküvők, keresztlők, temetések magyar nyelvű lebonyolítása – amennyiben egyházi szertartásról volt szó – többnyire nem ütközött akadályba. A polgári szertartások esetében gyakrabban fordult elő, hogy ezek magyar nyelvű lebonyolítását nem tették lehetővé, különösen a nagyobb városokban és peremterületeken.¹⁵

Itt említhetjük meg, hogy a katonai eskü magyar nyelvű letételére is volt elvi lehetőség; nem tudni, hogy erre az illetékesek fölhívták-e egyáltalán a katonák figyelmét, s hogy hányan éltek ezzel a lehetőséggel.

Az ISTENTISZTELETEK nyelve többnyire a lakosság arányszámának megfelelően alakult minden egyháznál. Előfordult azonban, hogy magyar faluba szlovák papot helyeztek, aki csak törve beszélt a magyart vagy a faluban tanulta meg. Arra is volt példa, hogy az új lelkész egy nyelvűsége miatt a magyar nyelvű szertartások teljesen megszűntek (városban). – Másfelől az olyan falvakban, amelyekben a szlovák lakosság arányszáma nagyon alacsony, szlovák nyelvű istentiszteleteket nem is tartottak.

SZEMÉLYNÉVHASZNÁLAT. A belügyminisztérium 1959. szeptember 10-i 182. számú rendelete 1959. október 1-jétől lehetővé tette a magyar keresztneveknek az anyakönyvi kivonatba történő magyar nyelvű bejegyzését. A rendeletet azonban nem hozták nyilvánosságra, így az érintettek a nyolcvanas évek közepéig nem szereztek tudomást

erről a lehetőségről. Közben 1977-ben egy újabb rendelet azt is lehetővé tette (22. számú), hogy azok, akiket még 1959. október 1-je előtt jegyeztek be az anyakönyvbe, díjmentesen kérhessék, hogy az anyakönyvi kivonatban magyarul tüntessék föl keresztnévüket. Igazságtalan azonban, hogy a később anyakönyvezetteknek ezt nem tették lehetővé: ezek csupán névváltozást kérhettek, ezt azonban a hatóság visszautasíthatta, s ráadásul magas illetéket kellett fizetni. — Az anyanyelvi személynévhasználat további korlátozását jelentette, hogy az említett 1977-es rendelet nyomán 1979-ben a belügyminisztérium által kiadott, az anyakönyvezhető neveket tartalmazó jegyzék függelékében csupán 85 magyar keresztnév szerepelt. Ha valaki magyar nevet óhajtott adni gyermekének, a pozsonyi Nyelvtudományi Intézethez kellett fordulnia szakvéleményért. Ez olyan közkeletű neveket is érintett, mint pl. *Edit*, *Erzsébet*, *Gabriella*, *Géza*, *Jenő*, *József*, *Julianna*, *Károly*, *László* stb.

Mindezeket figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy a gyermekek keresztnévének magyarul történő bejegyeztetése mindmáig ritkaságszámba megy.

Ami a vezetékneveket illeti, a kérdés rendezése itt sem volt kielégítő. A legsérlemesebb, hogy a női vezetéknevekhez kötelezően járul az *-ová* végződés, még akkor is, ha az illető keresztnéve magyarul van anyakönyvezve. Tehát egy nő legjobb esetben is csak *Erzsébet Serfőző-ová* lehet, ha az *Alžbeta Serfőzőová* forma nem felel meg neki.

A törvény előtti egyenlőség elvének sajátos felfogását tükrözi az a szabályozás is, amely lehetővé teszi az anyakönyvbe helytelenül bejegyzett cseh vagy szlovák eredetű vezetéknevek azonnali kijavítását, a magyar eredetű nevek esetében viszont körülményes eljárást ír elő, amely nem is mindig vezet eredményre. Pedig éppen a nem szláv nevek esetében gyakori, hogy elferdített vagy szlovákos alakban kerülnek be az anyakönyvbe.

Míg az élő személyek részére fokozatosan megteremtették az elvi lehetőségét annak, hogy nevüket hivatalosan is magyarul használhassák, addig a magyar nevű, de a mai Szlovákia területéhez kötődő történelmi személyiségek nevének új, szlovák változatát állapították meg „hivatalosnak”. A keresztnévek lefordításán túl az esetek egy részében a vezetéknevek „csak” a helyesírása változott meg: így lett *Csáki Ist-*

ván-ból *Štefan Čáki*, Györffy Tamás-ból *Tomáš Dörfi*, Illésházi István-ból *Štefan Illešházi*, Pázmány Péter-ből *Peter Pázman* stb. Más esetekben azonban a vezetéknevénél nagyobb metamorfózison esett át: *Szent-Iványi*-ből *Svätojánsky*, *Újfalussy*-ből *Novoveský*, *Magassy*-ből *Horenický*, *Péchy*-ből *Pečovský* lett (Hanák 1981/8:9). Itt említjük meg, hogy 1991-ben ezt az eljárást az új szlovák helyesírási szabályzat is szentesítette (Pravidlá slovenského pravopisu 1991:40; vö. *Új Szó* 1991/242:5).

HELYSÉGNÉVHASZNÁLAT. A Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának irodája 1959 januárjában foglalkozott az 1945-1948 közötti helységnév-változtatások kérdésével, s figyelemre méltó megállapítást tett: „Ami a többségében magyar lakosságú községeknek a burzsoá nacionalisták által elszlovákosított elnevezését illeti, a helyi lakoságnak és az államhatalom helyi szerveinek módjában áll, hogy az érvényes előírások betartásával az illetékes közigazgatási szerveknél kérelmezzék ennek az elnevezésnek a megváltoztatását.” (Idézi Gyönyör 1990a:101). És valóban: több község kérvényezte korábbi nevének visszaállítását, ám minden eredmény nélkül (Gyönyör i.h.). Ellenkezőleg: a „burzsoá nacionalisták” helységnévreformját e korszakban is folytatták: elsősorban a két vagy több falu összevonásából keletkezett új konglomerátumok, valamint a községi rangra akkor emelkedett kisebb települések jutottak ezekben az években vadonatúj szlovák nevekhez. Ezen kívül a kommunista ideológiának megfelelően a helységnevekből – a szláv eredetűekből is – kiküszöbölték a szentekre való utalást és megváltoztatták a vallási vonatkozású egyéb neveket.¹⁶

A helységek nem hivatalos, azaz pl. magyar neve nemcsak a helységnévtáblán nem szerepelhetett, hanem a tömegtájékoztató eszközökből is megpróbálták kitiltani (vö. *Új Szó* 1990/6:4). A rádió- és tévéadás esetében ez teljes sikerrel járt; a magyar nyelvű sajtóban viszont végül is olyan gyakorlat alakult ki, hogy a szlovák etnikai területen fekvő települések nevét csak szlovákul, a magyarlakta települések nevét pedig mindkét nyelven feltüntették. Ám a magyarlakta települések nem kis részének nevét tilos volt magyarul használni: azokét, amelyek „új névadás” (és nem fordítás vagy hangalak-módosítás) révén jutottak új nevükhöz, azaz a *Štúrovo*, *Hurbanovo*, *Šafárikovo*, valamint a *Zlaté*

Klasy, Nový Život-féléket (ez utóbbiaknál a magyar név száműzése nem járt teljes sikerrel). A két nagyváros, Pozsony és Kassa nevét (főleg az előbbiét) szintén tilos volt magyarul leírni. – Az ezt a gyakorlatot kikényszerítő belügyminisztériumi és más rendeletek egyébként alkotmányosértők voltak, mivel az alkotmánytörvény csak a HIVATALOS érintkezés nyelvét szabályozza, márpedig a tömegtájékoztató eszközök működése nem vonható a hivatalos érintkezés körébe (Gyönyör 1989: 207-8).¹⁷

UTCANEVEK. Az utcanevekre az említett korlátozó intézkedések nem vonatkoztak, így azok magyar nyelvű használata folyó szövegben gyakori volt, bár nem mentek ritkaságszámba az olyan hibrid alakok sem, mint pl. a *Bajkalská utca*, *Prievozká utca*, *Panenská utca* (*Bajkál utca*, *Főrévi utca*, *Apácapálya helyett*). A címzésekben az utcanevek többnyire szlovákul voltak használatosak, nemcsak a postai forgalomban, hanem hirdetésekben, esküvői értesítőkön, névjegykártyákon stb. is.

Míg a helységek kétnyelvű megjelölésére egyáltalán nem volt lehetőség, addig az utcaneveknél erre több példa is volt; a korábban szélesebb körben elterjedt kétnyelvű utcamegjelölések azonban a 70-es–80-as évekre a Csallóköz néhány településére szorultak vissza. Pedig a szlovák kormány egyik határozata (336/1980.számú) a középületek mellett a közterületek kétnyelvű megjelölését is szükségesnek nyilvánította.

DŰLŐNEVEK. A korábbi kataszteri térképeken a falvak külterületének helynevei vagy csak magyarul vagy két nyelven voltak feltüntetve. A legújabb térképeken többnyire már csak a mesterségesen létrehozott szlovák nevek találhatók.

EGYÉB HELYNEVEK. Talán a legviszássabb és nyelvileg szinte abszurd gyakorlat az volt, hogy a csehszlovákiai magyar földrajztankönyvekben a folyók, hegyek és egyéb tereptárgyak neve is szlovákul szerepelt, s nem is csak akkor, ha az illető földrajzi objektum Szlovákiában található: a szlovák „nyelvi fennhatóság” még Cseh- és Morvaország területére is kiterjedt, hiszen az ott található földrajzi alakulatok neve a tankönyvek magyar nyelvű szövegében nem cseh, hanem szlovák alakban szerepelt, pl. *Českomoravská sústava* és nem *soustava*.

Česká tabuľa és nem *tabule* (Hubik 1987:243). Sőt e „nyelvi imperializmus” már odáig jutott, hogy a szomszéd országok területét ostromolta: az egyik tankönyvben az „*osztrák Dunaj*”-ről olvashattunk... (Hubik i.m. 242)

Végezetül megjegyezhetjük, hogy a csehszlovák térképészetben természetesen soha föl sem merült a kisebbségi lakosságú települések nevének kétnyelvű föltüntetése, noha az ilyen gyakorlatra külföldön van példa.

INTÉZMÉNYNEVEK. A hatóságok az intézmények és azokkal összefüggő fogalmak magyar nevének megalkotásába is beleszóltak. Ha a szlovák név szemléletében különbözött a megfelelő magyarországi intézmény nevétől, megkövetelték, hogy az intézmény neveként a szlovák név tükörfordítását használják. Ennek következtében Szlovákiában nem *általános iskolák* vannak, hanem *alapiskolák*; az ezekben működő ifjúsági szervezetek tagjai nem *kisdobosok* és *úttörők* voltak, hanem *szikrák* és *pionírok*; a mezőgazdasági termelés nem *állami gazdaságokban* és *termelőszövetkezetekben*, hanem *állami birtokokon* és *egységes földművelőszövetkezetekben* folyt; az ország társadalmi szervezeteit nem *Népfrontba*, hanem *Nemzeti Frontba* tömörítették stb.

Az intézménynevek és egyéb hasonló megjelölések egyébként a hetvenes-nyolcvanas évek folyamán még helyi viszonylatban is leszorultak fokozatosan a pecsétokről.

MAGÁNÉRINTKEZÉS. A magánérintkezés nyelvét semmiféle törvény vagy rendelet nem szabályozta: a magyar nyelv tehát ilyen tekintetben szabadon használható volt nemcsak a személyes, közvetlen érintkezésben, hanem a távközlésben (telefon távirat stb.) is. Más kérdés, hogy a nemzeti türelmetlenség olykor törvény-, sőt alkotmányellenes cselekedetekre ragadtatott egy-egy helyi vezetőt, aki a maga hatáskörében: egy-egy iskolában, üzemben, katonai alegységnél stb. megtiltotta a magyar nyelv használatát. Ezenkívül nyilvános helyeken – utcán, tömegközlekedési eszközökben stb. – gyakorta előfordul, hogy az egymás között magyarul beszélőkre a szlovák többségű településeken rászólnak: beszéljenek az állam nyelvén. Az ilyen megnyilvánulások, bármennyire törvénytelenek legyenek is, hatással vannak a kisebbségi magyarok közérzetére és nyelvhasználatára.

Különösen érdekes kérdés, milyen nyelven zajlik a magyarok és a szlovákok kölcsönös (nem hivatalos) érintkezése. A Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága kétnyelvűség-kutató szakcsoportjában végzett kutatásaink megerősítették azt az általános tapasztalatunkat, hogy leggyakrabban a magyarok alkalmazkodnak szlovák beszédpartnerükhöz, bár a helyzet nem kis mértékben függ attól is, hogy a beszélgetésben részt vevő magyar mennyire tud szlovákul, illetve a szlovák fél mennyire érti vagy beszéli a magyar nyelvet, valamint attól, hogy a beszélők melyik korosztályhoz, műveltségi réteghez tartoznak és milyen jellegű településen élnek. Az idősebb és/vagy falun élő és/vagy kevésbé művelt magyar beszélők hajlamosabbak arra, hogy a nem magyar idegenekkel is magyarul beszéljenek saját (magyar többségű) lakóhelyükön, ugyanakkor a fiatalabbak és/vagy városi és/vagy műveltebb beszélők könnyebben váltanak át szlovákra, ha beszédpartnerükről kiderül, hogy nem magyar. – A beszélgetés kezdetekor, amikor még nem tudni, hogy a megszólított milyen nemzetiségű, a magyarok az idegenekhez inkább akkor szólnak magyarul, ha azok idősebbek és/vagy ha valamilyen külső jegy, illetve a beszédhelyzet alapján arra következtetnek, hogy azok alacsonyabb társadalmi réteghez tartoznak. Mindez a magyar nyelv csökkenő (vagy tartósan alacsony) presztízsére utal (Szabó Mihály 1990:4-5; vö. Lanstyák – Szabó Mihály 1991:790).¹⁸

2.4.

Az 1989 végén lezajlott forradalom után esedékessé vált egy új, a polgári demokrácia elveinek megfelelő alkotmány kidolgozása. A régi alkotmánynak azonban nemcsak a kommunista ideológiát tükröző paragrafusait bírálták, hanem a 144-es nemzetiségi alkotmánytörvényt is, amelyet a nacionalista közvélemény a „proletár nemzetköziség” káros megnyilvánulásaként értékelt. Szinte általánossá vált az a vélemény, hogy ez a törvény túlságosan nagyvonalú, aránytalanul sok jogot

biztosít a kisebbségeknek, az „államalkotó nemzet”, azaz a szlovákok rovására.

1991 januárjában a csehszlovákiai kisebbségek jogállásában kedvezőtlen változás állt be. Ekkor fogadta el ugyanis a Szövetségi Gyűlés az alapvető jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevelet, s ezzel egyidőben egy külön alkotmánytörvényben hatályon kívül helyezte az 1960-as alkotmány bizonyos cikkelyeit, valamint teljes egészében a nemzetiségek helyzetéről szóló 144/1968-as alkotmánytörvényt, azt a jogszabályt tehát, amely a cseh és a szlovák nemzet mellett a nemzeti kisebbségeket is államalkotónak tekintette. Ugyanakkor továbbra is hatályban maradt a 143/1968-as alkotmánytörvény, amely szerint Csehszlovákiát a cseh és a szlovák nemzet alkotja. Ezzel a csehszlovákiai magyarságot – a többi nemzeti kisebbséggel együtt – most már jogilag is egyértelműen kizárták az államalkotók sorából, s ezzel a kisebbségekhez tartozó személyeket másodrangú polgárrá degradálták (vö. Tt. 1991:114).

Az új alkotmány tervezetének előkészítése során a magyar mozgalmak arra törekedtek, hogy a leendő alaptörvényben önálló fejezet tárgyalja a nemzeti kisebbségek jogait; jellemző, hogy ezt a törekvést a többségi pártok képviselői megghiúsították, s így a készülő alkotmányban a kisebbségi jogok csupán az általános emberi jogról szóló fejezetben fognak szerepelni. – Szintén elutasításra talált az a törekvés, hogy az alkotmánytervezetbe az egyéni nemzetiségi jogokon túl bizonyos kollektív jogok is bekerüljenek, így pl. az öngazdálathoz való jog, a kisebbségek által lakott területek arányos költségvetési részesedésének elve stb. – Félő, hogy a tervezetnek a plénumban való megvitatása a kisebbségi jogok további megnyirbálását fogja eredményezni, amint az a kisebbségek jogait érintő más törvények esetében történt. A magyar mozgalmak megegyeznek abban, hogy parlamenti képviselőik csak akkor lesznek hajlandóak az alkotmány elfogadása mellett szavazni, ha az a nemzeti kisebbségeket nem zárja ki az államalkotók sorából (*Új Szó* 1991/158:7).

A szlovákiai magyarok nyelvhasználati jogait jelenleg elsősorban a szlovák nacionalisták által kierőszakolt sajátos nyelvtörvény, a 428/1990. sz. törvény rögzíti. További jogszabályok, amelyek a nyelvhasználat bizonyos részletkérdéseit érintik, a községek rendszeréről szóló 369/1990. sz. törvény, a Szlovák Köztársaság területi és közigazgatási elrendezéséről szóló 517/1990. sz. törvény, valamint a Szlovák Televízióról szóló 254/1991. sz. törvény.

Ezek közül az egyetlen, amely nem korlátozza az eddigi jogokat, hanem kibővíti, a legutóbb említett, a Szlovák Televízióról szóló törvény. Ez ugyanis külön bekezdésben rögzíti, hogy a Szlovák Televízió köteles a szlovákiai nemzetiségi kisebbségek anyanyelvén is műsort sugározni (Tt. 1991:1135).

A községek rendszeréről szóló törvény, amelyet a Szlovák Nemzeti Tanács még a nyelvtörvény előtt, 1990. szeptember 6-án fogadott el, kimondja, hogy a községi krónikát szlovákul vezetik, „esetleg az illető nemzetiség nyelvén is” (Tt. 1990:1295).

A helyi önkormányzatoknak tehát még egy ilyen, bizonyos szempontból jelentéktelen kérdésben sincs joguk saját belátásuk szerint dönteni.

A Szlovák Nemzeti Tanács által 1990. október 25-én elfogadott 428/1990. sz. törvény, az úgynevezett nyelvtörvény a szlovák nyelvet határozza meg a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelveként, s kötelezővé teszi annak használatát a természetes és jogi személyek hivatalos jellegű szóbeli és írásbeli érintkezésében, amennyiben ez nem ellenkezik az olyan előírásokkal, mint amilyen pl. a polgári vagy a büntető perrendtartás.¹⁹ A hivatalos nyelv használatának kötelessége továbbá abban nyilvánul meg, hogy a közokiratokat ezen a nyelven állítják ki, a községek, városok, utcák, terek stb. neveit és az egyéb helyneveket ezen a nyelven tüntetik föl. A nyelvtörvény féltő gondoskodással óvja a szlovák nyelv tisztaságát, s rendelkezik annak elsajátításáról és kutatásáról.

A hivatalos nyelvről szóló törvény egy további paragrafusa „más nyelvek használatát” szabályozza. A cseh nyelvről kimondja, hogy a polgárok a hivatalos érintkezésben azt is használhatják. Bár ezzel a rendelkezéssel a továbbra is hatályban lévő 143/1968 sz. alkotmánytörvényhez képest korlátozzák a cseh nyelv használatát (az alkotmánytör-

vény értelmében ugyanis nem csak a polgárok, hanem a hatóságok is használhatják a cseh nyelvet, a szlovákkal teljesen egyenrangúan), a többi kisebbségi nyelvhez képest mégis kedvezőbb helyzetet biztosít nekik. Míg ugyanis a cseh nyelvet a polgárok (mégpedig nem csak a cseh nemzetiségűek) megszorítások nélkül használhatják a hivatalokkal való érintkezésben, addig az ún. „nemzetiségi kisebbségek” csak akkor használhatják a hivatalos kapcsolatokban anyanyelvüket, ha az adott településen a lakosságnak legalább 20 százalékát alkotják, és az eljárásban nem vesz részt olyan személy, aki nem a kisebbséghez tartozik. A törvény azt is leszögezi: az állami, valamint az önkormányzati szervek dolgozói NEM kötelesek ismerni és használni a „nemzetiségi kisebbség” nyelvét.

A nyelvtörvény nemcsak a cseh nyelv vonatkozásában volt alkotmányosértő, hanem a kisebbségi nyelvek vonatkozásában is, mivel a nemzetiségekről szóló 144/1968. sz. alkotmánytörvény a nemzeti kisebbségek számára szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított. Míg azonban a cseh nyelv esetében a törvénysértés ténye máig fennáll, addig a kisebbségi nyelvek tekintetében a 144/1968. sz. alkotmánytörvény hatályon kívül helyezésével sikerült „kiküszöbölni a csorbát”. Igaz, ezzel viszont a csehszlovák törvényhozók az 1990. évi koppenhágai „emberi dimenziók” konferenciáján vállalt kötelezettségek egyikét sértették meg, azt ti., hogy a jogalkotásban az egyszer már elért szintről nem lépnek vissza (vö. Csáky 1991a:II/4).

A törvény diszkriminatív volta akkor válik igazán nyilvánvalóvá, ha tudatosítjuk, mit is jelent valójában e jogszabály kontextusában a 20 százalékos nemzetiségi részarány szükségességével kapcsolatos rendelkezés. Mivel a kisebbségek nyelve csupán a kisebbségek tagjai közötti kommunikációban használható, mégpedig csak akkor, ha a többséghez tartozó személy nincs jelen, a 20 százalék itt nem jelent mást, mint azt, hogy azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbség részaránya ezt a 20 százalékot nem éri el, a hivatalos érintkezésnek még akkor is szlovácul kell zajlania, ha mind az ügyfél, mind a hivatalnok a nemzeti kisebbséghez tartozik.

Különösen hátrányosan érinti a nyelvtörvény a nem magyar kisebbségeket, mivel azoknak sokkal kevésbé tömör a településszerkezetük,

mint a magyarságé, s a ruszinokat kivéve nem is élnek olyan településeken, ahol részarányuk meghaladná a 20 százalékot. A ruszin nyelvet viszont sikerült száműzni minden, eredetileg teljesen vagy részben ruszin lakosságú városból – egyetlenegyét kivéve, mivel ezekben a számarányuk ma már nem éri el a 20 százalékot. (Vö. Gyönyör 1989:65-9.)

A nyelvtörvényt a legnevesebb szlovákiai magyar jogtudós, Gyönyör József így jellemezte:

A „hivatalos nyelvről szóló törvény lényegében arra szolgál, hogy korlátozza a Szlovák Köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek nyelvének használatát, megteremtse a szlovák nyelv egyeduralmát és használatának kizárólagosságát hivatalos nyelv formájában még azokon a területeken is, ahol többségükben nem szlovákok élnek. A nemzeti kisebbségek nyelve, köztük a magyar, kiszorul a közéletből, s ismét visszahúzódik a családi érintkezés és a kulturális élet területére.

A törvény a szlovák nyelv számára párját ritkító privilégiumot biztosít, ugyanakkor diszkriminálja az itt élő nemzetiségi kisebbségek nyelvét. A nemzeti kisebbségek tagjait másodrendű polgárokként kezeli, az etnikai kisebbségek tagjait nem is említi. Nem ismeri el.

Ez a törvény az állampolgári egyenjogúság torzója. Ebből a jogszabályból azt is ki lehet érezni, hogy a javaslatot a fogalmazói, készítői kapkodva, sebtében táktolták össze, amit a törvényalkotók sem tudtak helyrehozni. Nem erőltették meg magukat a nemzetközi egyezmények tanulmányozásával. Fércmunka volt a javából.” (1991b:III/6.)

(A törvény tüzetes elemzésére l. Gyönyör 1991a, 1991b.)

A szlovák parlament elnöke – Gyönyörrel ellentétben – a törvényt az elfogadása utáni percekben a tévé kamerái előtt a szlovák nép nyilvánosságának megnyilvánulásaként méltatta.

*

Azok a liberálisabb gondolkodású közéleti személyiségek, akik a nyelvtörvény létrejöttéhez maguk is hozzájárultak (a magyar parlamenti képviselők egy része pl. elfogadása mellett szavazott, abból a megfontolásból, nehogy a nacionalista közvélemény a még diszkriminatívabb-

nak tartott másik törvényjavaslat elfogadását erőszakolja majd ki), nem győzték hangsúlyozni, hogy ez a jogszabály semmit nem tilt kifejezetten, márpedig a demokrácia alapvető játékszabályai közé tartozik, hogy amit a törvény nem tilt, az meg van engedve. Ezt a „játékszabályt” hamarosan törvényerőre is emelte a Szövetségi Gyűlés azzal, hogy belefoglalta az alapvető jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevélbe (Tt. 1991:115).

A szlovák demokráciába vetett remények azonban csakhamar szertefoszlottak.

Nem sokkal a nyelvtörvény elfogadása után megkezdődött a forradalom után felállított kétnyelvű községnevtáblák eltávolítása. A szlovák nacionalista közvélemény egyre erőteljesebben követelte és a mai napig követeli az egyéb kétnyelvű feliratok, különösen az utcanévtáblák leszedését is. Az 1991 januárjától kiépülő új községi, körzeti és járási hivatalok épületén sok helyen már nem jelentek meg a kétnyelvű feliratok még az olyan abszolút magyar többségű városokban sem, mint pl. Dunaszerdahely, amely a maga 83,37 százalékos magyarságával egy 87,23 százalékos magyar többségű járás székhelye (SZSH 1991:13, 15). A belügyminiszter a hozzá interpelláló magyar parlamenti képviselőket kioktatta: amit a törvény nem enged meg, az tilos: a kétnyelvű falu- és utcanévtáblák használata a hatályos nyelvtörvény megsértését jelenti. A törvénysértők ellen a miniszter kényszerítő eszközök alkalmazását helyezte kilátásba (*Új Szó* 1991/64:7; 1991/126:4).²⁰

A belügyminisztérium a nyelvtörvényre hivatkozva a magyar személynevek hivatalos használatának korlátozására is hozott intézkedéseket. Az anyakönyvvezetőknek tartott eligazításon – a pártállam idejére emlékeztető módon, szóbeli utasítás formájában – elrendelte, hogy azok ezentúl csak szlovákul jegyezzék be az anyakönyvekbe az újszülöttek nevét, azoknak az ügyfeleknek pedig, akik korábban szlovákul bejegyzett nevük magyar beíratását kérvényeznék, ezt a „névváltoztatást” ne engedélyezzék arra való hivatkozással, hogy az ellenkezik az ország érdekeivel. (Vö. *Déli Hírlap* 1991/7:3; *Új Szó* 1991/263:2). Az utasítás nyomán az 1979-ben kiadott névjegyzéket csupán „útmutatónak” használhatják az anyakönyvvezetők: a jegyzékben való szereplés nem jelenti azt, hogy a nevet kötelesek volnának minden további

nélkül bejegyezni. A szlovák Nyelvtudományi Intézet szakvéleményét, mivel az természetesen nem tekinthető jogi normának, nem kötelesek figyelembe venni. Az anyakönyvekről szóló törvény hiányában így tág tere nyílik az önkényes döntéseknek. (Vö. *Új Szó*, 1991/132:1; 1991/268:8).

Az 1991-es népszámlálásra – a korábbi gyakorlattól eltérően – nem nyomtattak ki magyar, ruszin vagy más nyelvű íveket – a nyelvtörvényre való hivatkozással, a népszámlálási íveket közokiratnak minősítve. A szükség azonban törvényt bont, s a népszámlálás zökkenőmentes lebonyolítása érdekében a szlovák nyelvű népszámlálási ívhez magyar nyelvű útmutatót és kitöltési mintát készítettek.

A nyelvtörvény elfogadását követő „egynyelvűsítés” már a polgári, sőt részben egyházi (római katolikus) szertartások szféráját is érinti: a hatóságok akadályozzák ezek magyar nyelvű lebonyolítását (keresztelő, névadás, házasságkötés, temetés). (*Új Szó* 1991/242:6).

A nyelvtörvény ürügyet szolgáltat a hivatalnokok számára, hogy a magyar ügyfelet a szlovák nyelv használatára kényszerítsék, a szlovákul nem tudóktól pedig akár teljesen meg is tagadják az ügyintézkést. Kasán pl. előfordult, hogy a rendőrség útlevélosztályán a hivatalnok azzal küldte el az egyik, ráadásul magyar állampolgárságú ügyfelet, hogy jöjjön vissza, ha tudni fog szlovákul vagy angolul (mivel az sem a szlovák, sem az angol nyelvű nyomtatványt nem tudta segítség nélkül kitölteni). (*Új Szó* 1991/258:6)

1990 és 1991 folyamán néhány településen sikerült hivatalosan visszaállíttatni a község korábbi, a „helységnévreform” előtti szlovák nevét. Ám e nevek újbóli meghonosítása a hatóságok és a szlovák lakosság egy részének ellenséges magatartása miatt nehézségekbe ütközik. Pl. a Csehszlovák Államvasutak nem hajlandó tudomásul venni a változást: sem a menetrendekbe nem vezette be az új neveket, sem az állomásépületeken nem cseréltette ki a névtáblákat, sem a vonatok érkezésének-indulásának bejelentésekor nem használják őket (vö. *Új Szó* 1991/266:9). Gúta város nevének visszaállíttatását a belügyminisztérium illetékes bizottsága annak ellenére nem volt hajlandó támogatni, hogy a helyi népszavazáson az urnákhoz járuló lakosság 93 százaléka szavazott a *Gúta* névre (a „helységnévreform” óta használt szlovák neve

Kolárovo). (Vö. *Új Szó* 1991/225:1, 4; 1991/250:1, 2; 1991/251:1, 4; 1991/266:9; *Szabad Újság* 1991/229:6.) A változtatás egyébként is csak néhány falut és kisvárost érintett; a települések zöme továbbra is a jogfosztottság éveiben kapott mesterséges nevet viseli. (L. még *Új Szó* 1991/276:4)

A nyelvtörvény elfogadása után egy hónappal újabb jogsértő törvényt hagytak jóvá a Szlovák Nemzeti Tanács képviselői. Az 1990. november 22-i 517. sz. törvény, amely a Szlovák Köztársaság területi és igazgatási tagozódásáról rendelkezik, 5. paragrafusában a községek és községrészek hivatalos nevének használatát egyebek közt a sajtóban és más tömegtájékoztató eszközökben is kötelezővé teszi, tehát ismét beavatkozik a hivatalosnak nem tekinthető szférába, akárcsak a kommunista diktatúrában kiadott ilyen értelmű rendeletek. Szerencsére a törvény eme rendelkezésének eddig még nem sikerült érvényt szerezni (Tt. 1990:1915, magyar fordításban *Új Szó* 1991/53:4).

Érdemes még megemlíteni, hogy a nyelvtörvény betartásának ellenőrzésére a legfelsőbb szlovák törvényhozó testületben 22 tagú különbizottság létesült. Ez azért figyelemre méltó, mert Szlovákiában semmilyen más törvény érvényesülését nem ellenőrzik ily módon (*Új Szó* 1991/30:4; 260:2). Ezenkívül a „kulturális szervezet”-ként bejegyzett, magyarellenességéről ismert Matica Slovenská is létesített ilyen bizottságot, s folyamatosan szorgalmazza az olyan végrehajtó törvények elfogadását, amelyek megszüntetnék a nyelvtörvény értelmezése körüli vitákat.

A nyelvtörvény „szigorú” értelmezését azonban nemcsak az olyan nacionalista szervezetek szorgalmazzák, mint amilyen a Matica. A kormány és a parlament jogászai is olyan értelmezését dolgozták ki a nyelvtörvénynek, amely „keménységével” még a szlovák nacionalisták egykori, a parlament által el nem fogadott törvényjavaslatán is túltesz (Csáky 1991b:5).

A magyar nyelv használatának korlátozására hozott intézkedések a szlovák közvélemény nagyobbik részének támogatását élvezik. Ez alighanem annak a magyarelles kampánynak a következménye, amely 1990 első hónapjaitól folyik a szlovák sajtó nagy részének hasábjain és a többi tömegtájékoztató eszközben. A Szlovák Statisztikai Hivatal

Közüvélemény-kutató Intézetének már említett 1990. szeptemberi felmérése szerint a magyarlakta járások megkérdezett szlovák lakosságának 63 százaléka csak az egynyelvű (szlovák) feliratokat helyesli; a kétynyelvű megjelöléseket a megkérdezett szlovákoknak csupán 26 százaléka fogadja el. (A többiek számára a kérdés közömbös vagy nem tudtak válaszolni.) (Názory 1990/3:7)

3.

Aligha tévedünk, ha az anyanyelvű iskolának meghatározó szerepet tulajdonítunk a kisebbségi nyelvek fenntartásában: az iskolák egyfelől tudatos nyelvi ismeretekkel vértetik föl a tanulókat, másrészt lehetőséget nyújtanak az anyanyelv napi használatára, méghozzá – s ez nagyon fontos – a legkülönbébb stíluszinteken, az iskolai kosárlabdameccsen való bekiabálásoktól a szikár szaknyelvi megnyilatkozásokon keresztül a magasztos témákról írt fogalmazások „fennkölt stíl”-jéig. A nemzetiségi iskola azon kevés munkahelyek egyike (mind a gyermekek, mind a tanárok számára), ahol a kisebbség nyelve – szerencsés esetben – bármilyen beszédhelyzetben szabadon használható. Éppen ezért ha képet akarunk kapni egy-egy kisebbség nyelvi helyzetéről, meg kell ismerkednünk annak iskolarendszerével.

3.1.

Az 1918-ban alakult Csehszlovákia kiterjedt magyar iskolahálózatot örökölt. Ezt a szlováknak minősített etnikai területen teljesen, a magyarlakta vidékeken pedig részben felszámolták.

Legjobban az ELEMI ISKOLÁK vészelték át az államfordulatot: számuk az első köztársaság fönállásának két évtizedében többnyire 700 fölött volt. (A különböző források adatainak nagyfokú ellentmondásossága miatt pontos adatokat nem érdemes ismertetni.) A gyermekeknek kb. 10-20 százaléka azonban még így is szlovák iskolába járt. Arató Endre tizenöt olyan községről tud, amelyben csak szlovák iskola működött annak ellenére, hogy a magyarság arányszáma meghaladta benük a 75 százalékot (1977:61).

A POLGÁRI ISKOLÁK számára nézve is eltérnek a források adatai. Annyi azonban bizonyos, hogy számuk meg sem közelítette azt, ami a magyarokat megillette volna (vö. pl. Arató 1977:62; Szarka 1991:34). Korabeli adatok szerint a szlovákiai magyaroknak arányszámuk alapján 87 polgári iskola járt volna, valójában azonban csak 11 polgári iskolájuk volt a korszak vége felé (idézi Arató 1977:286). Olyan, még ma is nagymértékben vagy teljesen magyar jellegű városokban, mint Duna-szerdahely, Galánta, Párkány, Tornalja, Rozsnyó vagy Szepesi csak szlovák nyelvű polgári iskola volt (Ölvedi 1985:42).

GIMNÁZIUM alig néhány működött ebben a korszakban Csehszlovákiában; az államfordulat után még olyan, akkor magyar többségű városokban is bezárták a gimnáziumot, mint amilyen Léva, Rozsnyó vagy Ungvár volt. (Arató 1977:62; Ölvedi 1985:43.)

Az impériumváltás után valamennyi FŐISKOLÁT és EGYETEMET felszámoltak vagy „csehszlovákká” alakították át, így a pozsonyi, kaszai, eperjesi jogakadémiákat, a selmechányai erdészeti és bányászati akadémiát, valamint a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet. Az akkor egymilliós csehszlovákiai magyarságnak nem volt egyetlen felsőoktatási intézménye sem, kivéve a református egyház által alapított és fenntartott losonci református teológiát (Turczel 1989:36). A helyzetet súlyosbította, hogy a Magyarországon szerzett diplomát a csehszlovák hatóságok nem ismerték el, sőt adminisztratív eszközökkel gátolták a Magyarországon való tanulást (Wojatsek 1981:39).

A magyar iskolák állami támogatást nagyon keveset kaptak, ugyanakkor a „csehszlovák” iskolákat az állam az ún. Slovenská Liga közvetítésével bőséges állami segélyben részesítette (Gogolák 1935:72). Ez az 1920-ban létrejött szlovák szervezet szlovák tanítási nyelvű iskolák

százait létesítette előbb csak a vegyes, később pedig a teljesen magyar lakosságú vidékeken is. A liga nem titkolt célja a szlovák nyelvterületnek a Dunáig való kiterjesztése volt (Ölvedi 1985:43-4; vö. még Purgat 1970:30; Arató, 1977:61). – Egy magyar osztály létesítéséhez 40 diákra volt szükség, de még így is jóval meghaladta a százat azoknak a helységeknek a száma, amelyekben megvolt a 40 gyermek, s mégsem volt magyar iskolájuk (Szarka i.m. 34). Ugyanakkor a magyarul lakta településeken a helyi hatalom képviselőinek néhány „csehszlovák” nemzetiségű gyermeke kedvéért „csehszlovák” iskolákat hoztak létre, s természetesen magyar gyermekekkel töltötték fel őket. A gazdasági válság éveiben szociális juttatásokkal (ingyen tej, ruha, lábbeli stb.) csábították a magyar gyermekeket a szlovák iskolákba (Gyönyör 1990a:24).

Az államfordulat nemcsak az iskolahálózatot érintette kedvezőtlenül, hanem a magyar pedagógusokat is. 1920 végéig több mint százezer felvidéki magyar költözött a trianoni Magyarország területére: ezek jó része állami alkalmazott volt, egyebek közt pedagógus (Ölvedi 1985:43; Popély 1991:60-61).

3.2.

A jogfosztottság éveiben magyar iskola egyáltalán nem működött Comenius országában; a magyar iskolaköteles fiatalok vagy szlovák iskolába jártak vagy semmilyenbe; ez utóbbiak száma egy „többségi” történész szerint tízezerre rúgott (Bajcura 1982:195). Ezzel a 20. század közepén Európa szívében újra felütötte fejét az írástudatlanság. – Az intézkedés utórezgése is még az ötvenes évek elején is érezhetőek voltak: 1950-ben az iskolaköteles magyar tanulóknak még mindig több mint a fele járt szlovák iskolába (Janics 1989:153; vö. még Gyönyör 1990a:27).

A középiskolásoknak a szlovák iskola mellett volt még egy lehetőségük: a Magyarországon való illegális tanulás. Ezt a magyar hatóságok lehetővé tették, a csehszlovák szervek pedig eltűrték, még az azzal járó illegális határátlépéseket is.

3.3.

A csehszlovákiai magyar nemzetrész helyzetének jogi rendeződése után újra megindult a magyar nyelvű oktatás is, helyenként már az 1948/49-es tanévben. 1950/51-re szolid iskolahálózat épült ki. V. Plevza „kincstári” történész szerint az 1951/52-es iskolaévben már 139 óvodában, 527 alapiskolában, 108 alsóbb fokú középiskolában, valamint 15 gimnáziumban, illetve gimnáziumi párhuzamos osztályokban folyt magyar nyelvű oktatás (1983:285). A középiskolák és szakmunkásképzők tekintetében a helyzet akkor sem felelt meg a szükségleteknek: jóval kevesebb volt belőlük a kelleténél.

Az oktatás színvonalára nagymértékben rányomta bélyegét az a tény, hogy az „iskolátlanság” időszakában az 1945 előtt tanító pedagógusok zöme áttelepült Magyarországra vagy foglalkozást változtatott. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának adatai szerint 1949-ben mindössze 110 magyar pedagógust sikerült munkába állítani, ami csupán 5 százaléka volt az egykori létszámnak (Duray 1989:94). A képesítés nélküli pedagógusok aránya még a 70-es években is 20 százalék fölött volt (i.h.).

A 60-as évek elejétől egyre jobban érvényesült a kormányzat azon szándéka, hogy a magyar nyelvű oktatást, amennyire lehet, visszafejlessze. Ennek egyebek közt két, rendkívül hatékornak bizonyult eszközt alkalmazták: az ún. körzetesítést, valamint az iskolák összevonását.

A KÖRZETESÍTÉS abból állt, hogy a falusi kisiskolákat megszüntették, s helyettük nagy, 20-30 kilométeres felvevőkörzettel rendelkező központi iskolákat létesítettek. Ez a folyamat a szlovák iskolákat is hátrányosan érintette, ám a magyar iskolarendszert fokozottan sújtotta. Azon községek zömében, amelyekben a magyar iskolát megszüntették, a szlovák iskola megmaradt; így nagyon sok szülő, hogy gyermekét ne kelljen nagy távolságra utaztatnia, szlovák iskolába íratta (Duray 1989:138). Fodor Zoltán iskolaügyi minisztériumi alkalmazott adatai szerint a körzetesítés következtében 195 magyar tannyelvű iskola szűnt meg (1985:15).

Az egyazon településen működő magyar és szlovák iskolák ÖSSZEVONÁSA a hivatalos propaganda szerint a két nép közeledését és az anyagi eszközök gazdaságosabb kihasználását volt hivatva szolgálni, valójában azonban a magyar iskolák leépítésének burkolt módjává vált: az összevont, tehát közös igazgatású szlovák-magyar iskolában ugyanis feltűnés nélkül lehetett csökkenteni a magyar osztályok számát a szlovákok javára, középiskolák esetében korlátozni a felvehető diákok számát, növelni a szlovák nyelven oktatott tantárgyak részarányát, befolyásolni a magyar osztályok működését. Még Juraj Zvara, a pártállam történésze is célozgat rá, hogy az intézkedés nem találkozott a magyar szülők osztatlan lelkesedésével, s beismeri, hogy a közös iskolák létesítését egyes járásokban „elhamarkodottan és adminisztratív úton” végezték (1969:155).

Az egyes iskolatípusok helyzetének bemutatásától ezen a helyen terjedelmi okokból eltekintek, azonban a következő (3.4.) fejezetben iskolatípusonként ismertetem a magyar iskolákra vonatkozó 1990-es adatok egy részét; ezek valójában a most tárgyalt korszak végére kialakult helyzetet tükrözik. Szólni kell azonban a FELSŐFOKÚ OKTATÁSRÓL. Magyar nyelvű felsőoktatási intézmény ebben a korszakban egyáltalán nem működött; viszont a Nyitrai Pedagógiai Karnak (a magyarországi tanító- és tanárképző főiskoláknak megfelelő intézmény) volt egy magyar tagozata, ahol az oktatás a hetvenes évek közepéig jórészt magyarul folyt, 1977 után azonban a magyar tagozatot szinte teljesen leépítették. – Magyarországi felsőoktatási intézményekbe korábban önköltségesként is lehetett tanulni menni, a 70-es évek végétől azonban már csak állami ösztöndíjasként; ekkor a kiküldött diákok száma évente 30 körül mozgott, de ezek egy része nem is volt magyar.

A felsőoktatásról szólva nem szabad megfeledkeznünk a LELKÉSZKÉPZÉSRŐL sem, hiszen az egyházak mindig is fontos szerepet játszottak kisebbségünk életében, elősegítették nyelvi és nemzeti megmaradását. Egyrészt azért, mert az egyházi szertartások magyar nyelvűsége bizonyos rangot adott a magyar nyelvnek akkor, amikor az a közéletben csak korlátozottan érvényesülhetett, másrészt pedig a lelkészek a gyér magyar értelmiség sorait gyarapították, s ráadásul lényegükből fakadóan „másként gondolkodó”-k lehettek, méghozzá a pártállam

(kényszerű) jóváhagyásával. Különösen kedvező körülménynek tekinthető, hogy a református egyház Szlovákiában egyértelműen magyar jellegű; a híveknek mintegy 80 százaléka magyar.

A lelkészképzésnek a reformátusok körében voltak a legkedvezőbb feltételei. A prágai Husz János Lelkészképző Karon évente 4-6 magyar végzett; az oktatás itt ugyan cseh nyelven folyt, de a magyar hallgatóknak magyar nyelvű óráik is voltak, s ráadásul egy-másfél éves magyarországi vagy kelet-németországi részképzésen vehettek részt. (Duray 1989:110, 126; Újvári Farkas 1991:7).

A katolikus papok képzése Pozsonyban folyt, kizárólag szlovák nyelven; magyarországi tanulásra nem volt lehetőség. A végzett hallgatók száma nem felelt meg a követelményeknek; ennek következtében a paphiány ijesztő méreteket öltött. Az előrejelzések szerint 2000-re a szlovákiai magyar papság szinte kihal. A főegyházmegye területén pl. 5-6 magyar pap hal meg évente, miközben csak 1-2 papnövendéket szentelnek. „Az a tény, hogy szlovákul végzik a szemináriumot, sok fiatal magyar papnál nehézségeket okoz: szegényes szókincsük miatt nehézkes a prédikációjuk, a katekizmust pedig nem tudják magyarul tanítani.” (Újváry Farkas i.m.).

A magyar evangélikus lelkészek utánpótlása egyáltalán nem volt biztosítva. A 80-as években egyetlen fiatal magyar lelkésze volt az evangélikus egyháznak, de ő sem magyar gyülekezetnél teljesített szolgálatot. A szlovákiai evangélikus egyház egyetemes püspöke elzárkózott a magyar gyülekezetek támogatásától. (Duray 1989:111, 128).

*

A magyar tannyelvű iskolák kérdését nem vizsgálhatjuk anélkül, hogy ne volnánk tisztában azzal, mit jelent valójában a „magyar tanítási nyelv”. – Bár törvény garantálta, hogy a nemzeti kisebbségek iskoláiban az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve legyen, valójában tisztán magyar (vagy még kevésbé ukrán-ruszin) tannyelvű iskolák nem is léteztek, mivel az ún. NEMZETISÉGI TANNYELVŰ iskolákban is két tan-

tárgyat szlovákul oktattak, elvben legalábbis: a honvédelmi nevelést és a testnevelést. Ezenkívül a szakközépiskolák és szakmunkásképzők túlnyomó többsége ún. VEGYES vagy KETTŐS TANNYELVŰ iskola volt, s persze ma is az: a humán tantárgyakat – a szlovák és az orosz kivételével – magyarul tanították, a természettudományi tárgyakat és a szak-
tantárgyakat viszont szlovákul. (Ez az egyik fő oka a csehszlovákiai magyar szaknyelvek siralmas állapotának.) Ezenkívül az említett intézkedések következtében az iskolák – főleg a szakközépiskolák és szakmunkásképzők – jelentős része nem önálló intézmény volt, hanem közös igazgatású, tehát mind magyar, mind szlovák osztályok működtek benne. (Vö. Fodor 1985:8-9).²¹

Itt kell megemlíteni a magyar nyelvű oktatás leépítésének egy további módját, amelyet szintén a 60-as évek elején kezdtek el alkalmazni: 1961-ben néhány középiskolában bevezették a tantárgyak egy részének szlovák nyelvű tanítását. Olyan esetek is voltak, hogy a magyar nyelvű oktatás szinte teljesen megszűnt (Zvara 1969:155). Az intézkedés – még Juraj Zvara is beismeri – felháborodást váltott ki a szülők körében (i.h.).

1977-ben a tanügyi hatóságok még radikálisabb lépésre szánták el magukat: az alapiskolák felső tagozatán kísérelték meg a magyar nyelvű oktatás megszüntetését: a törvénytervezet szerint csak a magyar nyelvet és irodalmat, a földrajzot és a történelmet tanították volna magyarul. A tervet a magyar kisebbség ellenállása miatt nem sikerült megvalósítani, a kormányzat azonban továbbra sem tett le szándékáról: 1978-ban, majd 1980-81-ben újból felvetette a kérdést, csak éppen kevésbé radikális formában. Az újabb javaslatok is tiltakozást váltottak ki. Az ellenállás szervezője az 1978-ban épp a magyar iskolák védelmére alakult Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága volt, Duray Miklóssal az élén. A minisztérium a sorozatos kudarcból tanulva 1983-ban még finomabb formában próbálkozott a magyar nyelvű oktatás leépítésével: olyan törvényjavaslatot dolgozott ki, amely lehetővé tette volna, hogy a magyar iskolákban bizonyos tantárgyakat – úgymond a szülők kérésére – szlovákul lehessen oktatni. Ez a javaslat is – hála az átmenetileg megszűnt CSMKJB jogutódjaként létrehozott Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi csoportjának – ismertté vált a

pedagógusok, szülők és Csemadok-tagok körében, s a kommunista diktatúrában példátlan tiltakozási hullámot váltott ki.²² A kormányzat az ellenállás hatására ismét beadta a derekát: visszavonta a törvényjavaslatnak azt a tételét, amely lehetővé tette volna a tanítás nyelvének megváltoztatását.²³ A magyar nyelven oktatott tantárgyak számának csökkentése azonban továbbra sem került le a napirendről: a szlovák nyelv tökéletesebb elsajátíttatására való hivatkozással új és új változatokban vetődik föl.²⁴ (A magyar nyelvű oktatás leépítési kísérleteire l. Duray 1989.)

Az imént említett radikális szlovákosítási törekvésekkel párhuzamosan egy enyhébb változat is érvényesült, méghozzá töretlen sikerrel: a szlovák nyelvi órák számának növelése, a szlovák nyelvnek kötelező tantárgyként való bevezetése az alapiskola első osztályától fogva a korábbi harmadik osztály helyett, az óvodai szlovák nyelvű foglalkozások bevezetése, a részbeni szlovák nyelvű érettségizéssel való kísérletezés, a magyarul tanított természettudományi tantárgyak anyagának szlovák nyelvű összefoglalása stb. Ezek az intézkedések természetesen nem önmagukban voltak károsak, hanem a tágabb kontextusban, amelyben érvényesültek (Lanstyák 1990a:394; 1990b:451).

A csehszlovákiai magyar szaknyelvek és egyéb nyelvváltozatok állapotának megértéséhez szükséges még röviden szólni a magyar iskolákban használt TANKÖNYVEKRŐL is.

A magyar, a szlovák és az orosz nyelv, ill. irodalom tanítása önálló szerkesztésű tankönyvekből történt; a többi tantárgyat (így pl. a nyugati idegen nyelveket is!) az országosan használt tankönyvek magyar fordításából oktatták és oktatják. (A zenei nevelés esetében ezt magyar anyaggal egészítették ki.) (Vö. Fodor 1985:18) A fordítás sokszor kétszeres volt: a cseh eredetit először szlovákra fordították, majd a szlovák változatot magyarra. A fordított tankönyvek nyelvi színvonala az esetek egy részében nagyon alacsony volt, s még a szakterminológiát sem használták helyesen. A fordítók rossz szaknyelvhasználatát sok esetben a tanár sem tudta korrigálni, mivel a fiatalabb pedagógusnemzedék már nagyrészt szlovák nyelven végezte szakját. De még az is gyakran előfordult, hogy ezek a rossz tankönyvek sem álltak a tanár rendelkezésére, s így szlovák tankönyvekből kellett tanítania a tanár-

nak s tanulnia a diáknak – magyarul. Ez a helyzet egyrészt súlyosan érintette a diákok nyelvi tudását, hozzájárult a Csehszlovákiában beszélt magyar nyelvnek a magyarországitól való eltávolodásához, másrészt pedig megnehezítette magának az ismeretanyagnak az elsajátítását.²⁵

3.4.

A kommunista rendszer megdöntése után mindenki abban bízott: hamarosan megindulhat a nemzetiségi iskolákat sújtó korábbi gyakorlat felszámolása. A kezdeti kedvező előjelek után 1990 márciusában hidegzuhanyként hatottak az Oktatási Minisztériumnak a vegyes lakosságú területeken alkalmazandó „új” oktatási alapelvei, melyeket még csak meg sem érintett a demokrácia szele. A 3. alapelv szerint pl. Csehszlovákiában egységes oktatáspolitikát érvényesül; az 5. elv szerint a nemzeti öntudatra való nevelést alá kell rendelni a csehszlovák hazafiságra való nevelésnek; a 6. alapelv leszögezi, hogy a vegyes lakosságú területek iskoláiról való anyagi és szellemi gondoskodás a csehszlovák állam kizárólagos kompetenciájába tartozik: a külföldről kapott esetleges anyagi segítséget a minisztériumnak kell felkínálni, amely azt egységesen és igazságosan elosztja a vegyes lakosságú területek iskolái között. A 7. alapelvből megkapó nyíltságáért érdemes idézni: „Az egységes csehszlovák oktatási rendszer a csehszlovák állam gazdasági egységességéhez kötődik. Ezzel ellentétes az egyes nemzeti kultúrák sokfélesége és egyedi jellege...” (Učiteľské noviny 1990/11:5; részleges magyar fordítása: *Új Szó* 1990/69:5).

A gyakorlat ezúttal nem nagyon mond ellent a deklarált alapelveknek. A minisztérium minden erejével gátolta és gátolja az előző korszakban erőszakkal összevont magyar és szlovák iskolák szétválasztását. Ellenzi egy önálló magyar nyelvű felsőoktatási intézmény létesítését, a Nyitrai Pedagógiai Kar egykori magyar tagozatának önállósodási kísérleteit megakadályozta. Pillanatnyilag a magyar nyelvű tanárkép-

zést az előző korszakhoz képest is nagyobb fokú, talán végleges szétzilálódás veszélye fenyegeti. Pedig az előrejelzések szerint 10 éven belül csaknem 1000 magyar tanító és tanár vonul nyugdíjba. A magyar pedagógusok átlag életkora jelenleg 45 év, s már most is 120-an nyugdíjas-ként tanítanak (*Új Szó* 1991/255:9; 1991/263:1).

A minisztérium elutasította, s a nemzetiségi oktatásügyi problémák túlbecsülésének minősítette azt a magyar részről fölmerült igényt, hogy a kisebbségi iskolaügy kérdéseivel az Oktatási Minisztériumban miniszterhelyettesi szinten foglalkozzanak; ehelyett még az előző rendszerben működő, a kisebbségek iskolaügyével foglalkozó szakosztályt is megszüntették, hogy egy olyan főosztályt hozzanak helyette létre, amelynek hatáskörébe a vegyes lakosságú területek minden iskolája beletartozik, tehát a szlovák tannyelvűek is; e főosztály munkáját többek között a bukott rendszer kompromittálódott vezető kádereire bízta rá, például arra a személyre, aki a régi rendszerben aktívan közreműködött a kisebbségi iskolarendszer leépítésében, a kommunista párt nemzetiségi politikája által elért hatalmas sikerek népszerűsítésében. – Kedvező fejlemény viszont, hogy 1991 novemberétől az oktatási miniszternek magyar nemzetiségű helyettese van, aki a gazdasági ügyekkel foglalkozik.

A diktatúra megdöntése minden visszásság ellenére a dolgok lényegét tekintve természetesen kedvezően befolyásolhatja – hosszú távon legalábbis – a kisebbségi iskolák problémáinak (jobb) megoldását.

1990 januárjában megalakult a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, amely magára vállalta a magyar kisebbség oktatásügyi érdekeinek képviseletét; igaz, a szövetséget a minisztérium sokáig nem tekintette tárgyalópartnernek. – Az iskolapolitika deklarált „egységessége” ellenére lehetővé vált a magán- és egyházi iskolák létesítése. A mátyusföldi Hidaskürtön 1990 szeptemberében magánkézben lévő szakmunkásképző létesült. Galántán egy évvel később egy nyolcéves magángimnázium első osztálya indult be. Dunaszerdahelyen szintén 1991 szeptemberében kereskedelmi magánakadémia és középfokú szakközépiskola nyílt. Szóba került néhány egyházi iskola létesítésének lehetősége is. 1991 novemberében megalakult a Református Pedagógusok Munkaközössége, amely célul tűzte ki a református iskolák háló-

zatának (újbóli) kiépítését. Ami a felsőoktatást illeti, fölvetődött, hogy a hiányzó felsőoktatási intézmény kérdése a Győrben alakuló alapítványi egyetemmel való együttműködés révén oldódhatna meg. Az idő nem a minisztérium nacionalista bürokratáinak dolgozik.

1990-ben az Oktatásügyi Minisztérium felmérte a vegyes lakosságú területek iskoláinak helyzetét. A magyar iskolák, osztályok és diákok létszámára nézve a felmérés a következőket állapította meg:

A vegyes lakosságú területeken 1990-ben 345 magyar nevelési nyelvű ÓVODA működött, ez 695 osztályt jelentett; ezekből 67 az ún. tagozatosított óvodákra esik (közös igazgatású, azaz magyar-szlovák óvodák). A magyar nevelési nyelvű óvodákat 14970 gyermek látogatta. A magyar gyermekeknek 30 százaléka szlovák, a szlovák gyermekeknek 0,5 százaléka magyar óvodába járt.

Az ALAPISKOLÁK száma 266 volt, ezek közül 9 volt tagozatosított; az osztályok száma 2071 volt. A magyar alapiskolákba 48405 tanuló járt. További 16373 magyar diák szlovák alapiskolát látogatott (a magyar diákok 25 százaléka), 227 szlovák nemzetiségű diák pedig magyar iskolában tanult.

A 10 magyar tannyelvű és 8 tagozatosított GIMNÁZIUM 138 magyar osztályában 3084 diák tanult. További 1122 magyar tanuló járt szlovák gimnáziumba (a magyarok 27 százaléka), valamint 21 szlovák tanuló magyar gimnáziumba.

SZAKKÖZÉPISKOLÁK tekintetében a helyzet a következő: az országban 1990-ben mindössze 3 magyar és 15 tagozatosított szakközépiskola működött. Ezeknek 146 osztályában 4096 diák tanult. 1753 magyar diák járt szlovák iskolába, a magyar tanulók 30 százaléka.

A 8 magyar tannyelvű és 17 tagozatosított SZAKMUNKÁSKÉPZŐ 205 osztályába 6122 magyar diák járt; a szlovák iskolába járó diákok száma itt a legmagasabb, de ezt az adatot az illetékes (Fodor Zoltán) nem tartotta szükségesnek a széles nyilvánosság elé tárni (*Új Szó* 1991/34:5).

A fenti adatokhoz hozzátehetjük, hogy a NYITRAI PEDAGÓGIAI KARRA 1990-ben 160 diákot vettek föl, ami nagy előrelépés volt a korábbi évekhez képest. Ugyanakkor a kormány 35 új magyar tanár felvételét hagyta jóvá. Sajnos a pályázat első fordulója után a tanárok fel-

vételét felfüggesztették, s így 15 hely máig betöltetlen. 1991-ben pedig már diákból is jóval kevesebbet vettek föl, csupán 94-et, pedagógus- és tanteremhiányra hivatkozva. Érdekeinek képviseletére és védelmére a magyar tagozat akadémiai szenátust hozott létre, ezt azonban a kar akadémiai szenátusa nem tartja legitimnek és nem hajlandó vele tárgyalni. A kari szenátusnak viszont csak egyetlen magyar tagja van. – Bizonyos szakpárosítások nyitására azért nincs a magyar tagozaton lehetőség, mert az illető tanszékek, ill. szekciók vezetői megakadályozzák, hogy náluk is létrejöjjön a „magyar tagozat”, azaz hogy magyar nyelven is oktassanak. Így pl. a történelmi szekció vezetőjének ellenállása miatt nem nyíltatott 1990-ben magyar-történelem és magyar-földrajz szak. (*Új Szó* 1991/107:1, 5; 1991/263:1, 5)

Kedvező fejlemény viszont az előző korszakhoz képest, hogy a MAGYARORSZÁGI felsőoktatási intézményekben való továbbtanulást senki és semmi nem korlátozza, legfőljebb az anyagi eszközök hiánya.

4.

Kisebbségünk nyelvi helyzetének ismertetésekor nem feledkezhetünk meg a kultúra, a tudomány és a tömegtájékoztatás intézményeiről sem, mivel ezek pótolhatatlan szerepet töltenek be a csehszlovákiai magyar nemzetrész életében: az iskolák és az egyházak mellett ezek a hiányzó magyar nyelvű közélet legfontosabb fórumai. Ezek nélkül a Csehszlovákiában beszélt magyar nyelv óhatatlanul konyhanyelvi szintre süllyedne, s nem volna képes egy fejlett, 20. század végi társadalom sokrétű kommunikációs igényeinek kielégítésére; ennek következtében még a jelenleginél is nagyobb mértékben veszítene tért, adná át a helyét a szlovák nyelvnek.

4.1.

Az első köztársaságbeli csehszlovákiai magyarság legtekintélyesebb KULTURÁLIS SZERVEZETE az 1925-ben alakult Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE) volt. Az egyesület tekintélyes szervezettséggel rendelkezett: hat körzeti központja, azon belül pedig átlagban fél-száz helyi csoportja volt; taglétszáma a 30-as évek végén tízezer körül mozgott. Hetilapot is kiadott, Magyar Vasárnap címen. (Ölvedi 1985:142)

A magyar kultúrát a hatóságok igen szűkmarkúan támogatták. Például 1930-ban a kormányzat 20 millió koronával segítette a csehszlovákiai színházak működését; ebből a két magyar színház mindössze 100 ezer koronát kapott, holott 1 millió 770 ezer járt volna (Wojatsek 1980:40).

Megfelelő központi intézmények hiányában a TUDOMÁNYOS ÉLET az első köztársaság éveiben (amint később is, egészen máig) a magyar kisebbség szellemi életének leggyöngébb része volt (Turczel 1989:36). Igaz, 1931-ben létrejött egy ígéretesnek mutakozó intézmény: a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, az ún. Masaryk Akadémia. Az intézet abból az egymillió korona értékű alapítványból jött létre, amelyet T. G. Masaryk köztársasági elnök adományozott a csehszlovákiai magyar nemzetrésznek a 80. születésnapjára kapott 20 millió koronából. Azonban a nagylelkű ajándéknak ára is volt: az intézet vezetésével a kormánypolitikát kiszolgáló, ugyanakkor szakmailag tehetségtelen embereket bízták meg, akik a társaságot szakmailag lejáratták, anyagilag pedig csődbe juttatták. Ráadásul az intézményen belül a „tudomány”, az „irodalom” és a „művészet” közül épp a tudomány volt a legrosszabb helyzetben; a tudományos osztály tagjai közt alig volt tudományos gyakorlattal rendelkező ember (Turczel 1990: 107-8).

Bár nem a kisebbség intézménye volt, mindenképpen meg kell említeni a Prágában működő Csehszlovák Kisebbségi Intézetet, amely 1929-ben alakult, s többségi szemszögből kutatta a kisebbségek létevel összefüggő kérdéseket. Az intézet két folyóiratot és könyveket is kiadott (Turczel 1989:41).

Az első köztársaságban megjelent magyar nyelvű SAJTÓTERMÉKEK száma hihetetlenül magas volt: a 650-et is meghaladta (Turczel 1982:85). 1927-ben például a Szlovákiában akkor megjelenő 309 folyóirat közül 57 teljesen magyar nyelvű volt, s ezenkívül még német-magyar kétnyelvű lapok is megjelentek (Zvara 1969:24; Purgat 1970:47). Bár a lapok többsége kérészerű vagy helyi jelentőségű volt, a sajtótörténet nagyon sok színvonalas, a maga idejében népszerű és fontos szerepet betöltő lapot jegyez.

Az érem másik oldalaként viszont meg kell jegyezni, hogy a magyarországi sajtó – három-négy kiválasztott újságtól eltekintve – ki volt tiltva Csehszlovákiából (Wojatsek 1981:41).

A KÖNYVKIADÁST az első köztársaságban magánkiadók biztosították; ám az anyagi eszközök hiánya miatt az irodalom jórészt a folyóiratok lapjaira szorult (Zvara i.h.).

4.2.

Az 1945 és 1948 közötti időszakban egyáltalán nem létezett szervezett magyar kultúra Csehszlovákiában. A magyar lapok és könyvek kiadását betiltották, a magyarországi sajtótermékeket nem engedték be az országba, a magyar magánszemélyeknél lévő rádiókészülékeket elkobozták, a legális határforgalmat megszüntették. A könyvtárak magyar könyveit milliós nagyságrendben égették el vagy küldték zúzdába. A Masaryk Akadémiát megszüntették, épületét kisajátították, könyvtárát felszámolták.

4.3.

A kommunista diktatúra évtizedeiben a szlovákiai magyar kultúra szervezését elsősorban a CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR DOLGOZÓK KULTURÁLIS SZÖVETSÉGE végezte²⁶ (közkeletű mozaikszóval CSEMA-

DOK). Ez a szervezet a párt akaratából és a párt céljainak szolgálatára jött létre tisztán KULTURÁLIS egyesületként, negyvenéves története során mégis voltak olyan időszakok, amikor a csehszlovákiai magyar nemzetrész érdekeinek védelmezőjeként lépett fel, a párt akaratával szemben is. Ez a totalitárius rendszer keretei között csodaszámba ment; e tény a tagság és a vezetőség egy részének nem múló érdeméért kell elkönyvelni. A szervezetnek kiépítettsége csúcspontján, 1970 körül 537 helyi szervezete volt; taglétszáma viszont a 80-as években volt a legmagasabb: 90 ezer.

A kisebbségi kultúra további szevezőjeként vehető számba az országos hatókörű NÉPMŰVELÉSI INTÉZET, amely azonban a kisebbségi kultúra ápolását sohasem tekintette szívügyének. 1956-tól működött ugyan nemzetiügyi osztálya (1983-ig, amikor pótlás nélkül megszüntették), viszont alacsonyabb szinteken – ahol a kulturális élet ténylegesen zajlott (volna) – ilyen részlegeket sem hoztak létre. Nem volt magyar nyelvű népművelőképzés sem (Duray 1989:105).

Fontos szerepet töltött be a komáromi MAGYAR TERÜLETI SZÍNHÁZ is, amely 1970-ben a kassai Thália Színpaddal bővült (a forradalom után önállósultak, a komáromi társulat Jókai Színház néven).

Az ÉNEK- ÉS TÁNCMOZGALOM szervezése nagyrészt a Csemadok keretén belül folyt. A nagyszámú öntevékeny dal- és táncegyüttes közül egyetlen emelkedhetett csak félhivatásos rangra: az 1955-ben keletkezett Ifjú Szívek. – Az ÉNEKMOZGALMAT a Csemadok KB mellett működő Csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekkara, valamint a Csemadok helyi szervezetei mellett működő felnőtt és gyermekkorúak, éneklő csoportok képviselték.

Érdemes még megemlíteni a fiatalok körében népszerű klubmozgalmat, amely szintén szorosan kötődött a Csemadokhoz. Művelődési klubok működtek és működnek a nagyvárosok főiskolásai és egyetemistái számára, valamint általában a fiatalok számára a magyarlakta terület településein Vágsellyétől a Ung-vidéki Nagykaposig.

A tudományos és politikai ISMERETTERJESZTÉS országos intézménye az ún. Szocialista Akadémia volt (a magyarországi TIT megfelelője), ennek azonban nem volt magyar részlege. Folyóirata, a Természet és Társadalom megjelent ugyan magyar nyelven is, de eredeti írásokat

nem közölt. Ilyen körülmények között a tudományos ismeretterjesztés legfontosabb szervezőivé a Csemadok KB megfelelő szakbizottságai, valamint az említett művelődési klubok váltak. Különösen népszerű rendezvények voltak a nyári művelődési táborok, amelyek rendkívül sok fiatalt vonzottak. Itt említhetők meg a szintén klubok által szervezett évenkénti nyári honismereti kerékpártúrák is. (A klubmozgalomra és kerékpártúrákra l. Mihályi Molnár 1989 és Varga 1990).

A magyar tudományos KUTATÁSNAK gyakorlatilag nem voltak intézményes keretei; a Szlovák Tudományos Akadémia megfelelő intézeteiben alig alkalmaztak magyar témákkal foglalkozó kutatókat, a felsőoktatási intézmények magyar tanszékein a tanárok nagy megterheltsége s a mostoha körülmények miatt szintén nem folyt érdemleges kutatómunka. Központi nemzetiségi könyvtár nem létezett (a pozsonyi magyar könyvtárat a 70-es évek elején megszüntették); hasonlóképpen hiányzott egy szlovákiai magyar múzeum, amely bizonyos kutatások szervezeti keretétől szolgálhatott volna. A pártállamban nem volt lehetőség a kutatások alapítványi támogatására sem. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a reálértelmiség nagy része szlovák nyelven végezte főiskolai vagy egyetemi tanulmányait, s később már nem is volt képes szakmájának magyar nyelvű művelésére (vagy nem látta értelmét). Mindezekből következően csehszlovákiai magyar tudományos életről valójában nem is lehet beszélni, legföljebb a szlovák intézmények szervezeti keretei között (s kiváltképpen szabadfoglalkozásúként) működő néhány magyar kutató egyéni teljesítményéről. (Vö. Tóth 1990:163-216).

A nemzeti kisebbségek helyzetének többségi szemszögből való vizsgálatával a tárgyalt korszak vége felé két intézmény foglalkozott. A lengyel és a német kisebbséggel a Csehszlovák Tudományos Akadémia opavai székhelyű Sziléziai Intézete foglalkozott, a magyar és az ukrán kisebbség kérdéseinek vizsgálatát pedig a Szlovák Tudományos Akadémia kassai székhelyű Társadalomtudományi Intézete iktatta be kutatási tervébe. Ezen kívül a Csehszlovák Tudományos Akadémia prágai Filozófiai és Szociológiai Intézetében is folytak nemzetiségi kutatások; a munkában résztvevők ott külön nemzetiségi csoportot alkottak. A külföldön élő szlovák kisebbségek tudományos vizsgálatát a Matica

Slovenská nevű kulturális szervezet pozsonyi székhelyű Külföldi Szlovákság Osztálya végzi. (Vö. Arató 1977:412; Für 1989:82-3, Gajdos 1990:159.)

A csehszlovákiai magyar SAJTÓ 1948 után szegényes és alacsony színvonalú volt. Az egyedüli napilap, az *Új Szó* (az első évek kivételével) pártlapként működött: fő feladatának a párt politikájának népszerűsítését tekintette; a magyar kisebbség valódi problémáiról mélyen hallgatott. Ez alól csupán az 1968-69-es időszak jelentett részben kivételt.

A korszak vége felé 5 magyar nyelvű hetilapja volt a csehszlovákiai magyarságnak. A kéthetenként, illetve havonta megjelenő lapok zöme csupán a megfelelő szlovák sajtótermékek – többnyire rossz minőségű – fordításaként jelent meg, nagyon alacsony példányszámban. 1958 óta a csehszlovákiai magyar irodalomnak és irodalomtudománynak – s más társadalomtudományi lapok hiányában részben más társadalomtudományoknak – fóruma az évente tízszer megjelenő *Irodalmi Szemle*. – A 70-es és 80-as években majd minden magyarul írt cikkben járásos újság is megjelent: vagy a szlovák nyelvű járásos lap magyar mellékleteként, vagy önállóan. Főként az előbbieket nyelvi alacsony színvonalúak voltak. A regionális sajtótermék nyelvi színvonala egyébként nagy mértékben függött attól, hogy az illető járásban milyen a magyar kisebbség arányszáma, s így milyen mértékben használatos a magyar nyelv a helyi közélet bizonyos színterein (Szabó Mihály 1991:31).

Fontos szerepet töltöttek be a Magyarországról behozott újságok és folyóiratok. Sajnos az előfiztetés nem ment zökkenőmentesen, s főképp a korszak vége felé egyre több akadályt gördítettek a magyarországi sajtótermékek behozatala elé.

A CSEHSZLOVÁK RÁDIÓ magyar nyelvű adása reggel és este sugározott (és sugároz) műsort heti 35 órában, naponta. 1971-től Észak-Szlovákiában és a cseh országrészekben egyáltalán nem fogható a magyar adás. A műsorok annyira át voltak itatva dogmatizmussal és politikai propagandával, hogy a zenés programokat kivéve alig voltak hallgathatók; ugyanakkor erős konkurenciát jelentett a mindig összehasonlíthatatlanul nyitottabb, érdekesebb, színvonalasabb és természetesen nyelvi igényesebb magyarországi rádió.

A CSEHSZLOVÁK TELEVÍZIÓ 1983 őszéig egyáltalán nem sugárzott magyar nyelven, s utána is csak fél órát hetente, holott az egész műsoridőt figyelembe véve (7000 óra) heti 15 óra járt volna a magyar kisebbségnek az összlakosságon belüli részaránya alapján (Duray 1989:275). Ám a meglévő fél órában sem volt köszönet: a műsor nagy részét a szlovák tévé magyarul aláolvasott riportjai töltötték ki (vö. *Új Szó* 1991/197:4). Az adásnak minden jel szerint fontos szerepet szántak a csehszlovákiai magyarság egészséges nemzettudatának rombolásában.

Szlovákiában 1969-ig – az 1953 és 1956 közötti időszakot kivéve – nem volt önálló MAGYAR KÖNYVKIADÓ; a magyar könyvek különböző szlovák kiadók gondozásában láttak napvilágot. 1953 és 1956 között Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, majd 1969 után Madách Könyv- és Lapkiadó néven önálló intézmények gondoskodtak a magyar nyelvű könyvek kiadásáról, de ebben az időszakban is jelentek meg magyar könyvek más kiadóknál is. Így pl. a magyar nyelvű tankönyvek kiadásáról a Szlovák Tankönyvkiadó Vállalat gondoskodott; ennek magyar szerkesztősége is volt.

Rendkívüli jelentőségű volt a kisebbség számára a csehszlovák-magyar könyvkiadási egyezmény, amely lehetővé tette egyfelől a Csehszlovákiában megjelent magyar könyvek kivitelét, másrészt pedig magyarországi könyvek behozatalát. Sajnos az anyaországi könyveket szemérmetlenül magas felárral árulták, így aki tehette, inkább Magyarországon vette meg őket.

Itt említhetők meg a KÖZKÖNYVTÁRAK. Önálló magyar könyvtárhálózat nem működött, sőt egy központi nemzetiségi könyvtár létesítését is hiába követelte a csehszlovákiai magyar közvélemény. A magyarlakta települések könyvtáraiban magyar könyvek is voltak, bár ezek aránya többnyire elmaradt a szükségestől (Duray 1989:106; vö. Gyönyör 1990a:76).

4.4.

A kommunista rendszer kimúlása lényeges változásokat idézett elő a csehszlovákiai magyar intézményrendszerben, illetve annak működésében.

A CSEMADOK – a pártállamhoz való korábbi kötődése ellenére – fenn tudott maradni, hiszen tevékenységével elsősorban mégis a szlovákiai magyarságot szolgálta. 1990. évi rendkívüli közgyűlése után Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége néven, a közismert mozaikszó megtartásával működött tovább. A demokratikus centralizmus elvét föladta ugyan, sajnos azonban radikálisan mindmáig nem tudott megújulni. Működését az is hátrányosan érintette, hogy sok tenni akaró ember most már a politikai mozgalmakban találta meg a helyét.²⁷

A Csemadok KB mellett korábban működött szakbizottságok talán önálló, bár a Csemadokhoz több-kevesebb szállal kötődő TÁRSASÁGOK jöttek létre: a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága, a Csehszlovákiai Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Társasága, A Csehszlovákiai Magyar Amatőr Színjátók Egyesülete, a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség, a Csehszlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága és a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság. A társaságokban a tudomány és a kultúra egyes részterületeinek művelése önállóbbá, szabadabbá vált, a tevékenység irányítói a Csemadok-apparátus fontoskodó bürokratái helyett az adott terület szakemberei lettek. A társaságok olyan feladatokat is magukra vállaltak, amelyek végzése önálló intézmények feladata kellene hogy legyen. Ezért a társaságoknak a jövőben fontos szerepük lehet nemcsak a kultúra szervezésében, hanem a tudományos kutatásban is.

Témánk szempontjából külön említést érdemel a CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAROK ANYANYELVI TÁRSASÁGA, amely a nyelvi ismeretterjesztés mellett fontos feladatának tartja a kutatást és a nyelvi érdekvédelmet is. A nyelvészeti kutatások szervezeti keretét a terminológiai, nyelvjáráskutató, helynévkutató és kétnyelvűség-kutató szakcsoportok szolgálnak. Ami a nyelvi érdekvédelmet illeti, a társaság kötelességé-

nek tartja, hogy hallassa szavát azokban az esetekben, amikor a nemzetiségpolitikai gyakorlat a magyar nyelv háttérbe szorításának irányába hat. Így pl. a társaság választmánya az 1990-es nyelvtörvény elfogadása után nyelvi szempontból mérte föl a jogszabály alkalmazásának lehetséges következményeit, s ezzel kapcsolatos állásfoglalását közzétette a sajtóban. 1991 nyarán a rendszerváltással együttjáró utcanév-változtatásokról nyilvánított véleményt és ajánlotta föl segítségét a helyi önkormányzatoknak, annak érdekében, hogy a változtatásokban a politikai jellegű kiváltó okok ellenére ne a politikai, hanem a nyelvi-művelődéstörténeti szempontok játsszák a fő szerepet. 1991 novemberében pedig a társaság szakvélemény kidolgozásával igyekezett megakadályozni, hogy a kormány nyelvi okokra hivatkozva elutasíthassa Gúta város hagyományos nevének hivatalossá tételét. – A társaságot a Csemadok mellett rendszeres anyagi támogatásban részesíti a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány.

A társaságok és egyéb szerveződések anyagi helyzetéről általában is elmondható, hogy a központi támogatások leépülését az alapítványok, adományok, kül- és belföldi szponzorok támogatásának igénybe vehetősége kárpótolja; ez utóbbi forma ugyanakkor a támogatottak számára nagyobb mozgásszabadságot, függetlenséget is biztosít.

1991 januárjában megalakult a Nemzetiségi Dokumentációs Centrum, amely KISEBBSÉGI intézményként foglalkozik nemzetiségi témakörű információgyűjtéssel és -feldolgozással. Kiépülése után a magyarságtudományi kutatásoknak egyfajta koordinálójává szeretne válni. Az NDC könyvtárának részeként fog működni a Csehszlovákiai Magyar Központi Könyvtár (Bibliotheca Hungarica), amely könyvgyűjtő-mozgalom szervezésével alapozta meg könyvállományát. (*Új Szó* 1991/158:4; 165:4; 232:1, 4).

1992 januárjától bővítik a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar tanszékét két irodalom- és két nyelvtudományi kutatóállással.

Jelentős haladás az is, hogy a komáromi Duna Menti Múzeumnak magyar nemzetiségi részlege alakult. Ennek hivatalos elnevezése – „a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség kutatásának és dokumentálásának osztálya” – tevékenységének lényegét is összefoglalja. A múzeum

hivatalosan szabályzatába foglalta, hogy a szlovákiai magyarság néprajzát, történelmét, művelődéstörténetét és múltjának minden társadalomtudományi vonatkozását kutatni és dokumentálni fogja. Távlatilag a cél az, hogy a nemzetiségi részleg önálló nemzetiségi múzeummá nője ki magát. (*Új Szó* 1991/260:4; *Komáromi Lapok* 1991/28:1, 3).

A diktatúra bukása után bővült a ténylegesen olvasott sajtótermékek palettája: 1991-ben második napilapként megjelent a *Szabad Újság*, miután a közvetlenül a forradalom után létrehozott *Nap* napilappá válási kísérlete kudarcba fulladt (jelenleg hetente jelenik meg). Az *Új Szó* a kommunista párt központi bizottságának orgánumból független napilappá vált. A sajtószabadság lehetővé tette, hogy az újságok ismét szólhassanak a kisebbség valódi problémáiról. Ugyanakkor az új szerkesztők és újságírók munkába lépése a lapok nyelvi színvonalának némi romlásával is járt.

Az új politikai rendszer létrejötte és megszilárdulása azonban új gazdasági mechanizmus fokozatos bevezetését is magával hozta, ez pedig hátrányosan érintette mind a lap-, mind a könyvkiadást. Az állami támogatások korábbi rendszerének leépülése nehéz helyzetbe hozta mind a lapokat, mind pedig a Madách kiadót (ez utóbbit az állami könyvterjesztő vállalat csődbe jutása is érzékenyen érintette), mivel a lap- és könyvkiadásunk eredendően ráfizetéses, önerőből képtelen magát fenntartani. A könyvkiadás területén változást jelent az is, hogy több kisebb kiadó létrejöttével megszűnt a Madách addigi monopóliuma. (Vö. Dobos 1991:5)

A szabadság természetesen jól tett a magyar nyelvű rádió- és tévéadásnak is, bár főképp ez utóbbinak a minősége még mindig nagyon távol áll az elvárásoktól.

A Szlovák Rádió heti 38 órában sugároz magyar nyelvű műsorokat; bár ez csak fele annak a műsoridőnek, ami a magyarság lélekszáma alapján a rádió teljes adásából járna, a magyar nyelvű tévéműsorral összehasonlítva a helyzet csaknem ideálisnak tűnik. A Szlovák Televízió magyar nyelvű adásának műsoridejét ugyanis 1990-ben először 30-ról 45 percre bővítették, majd 1991-ben – az adás időleges szüneteltetése után – 15 percre csökkentették. Azonban a korábban említett televíziós törvény remélhetőleg kedvezően fogja befolyásolni a magyar

adás jövőjét is. A televízió vezetősége máris ígéretet tett a magyar adás bővítésére és színvonalának emelésére. Az illetékesek azt is lehetővé kívánják tenni, hogy a magyar adást a cseh- és morvaországi magyarok is nézhessék. (*Új Szó* 1991/67:5; 201:2; 236:5; 279:5)

5.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a csehszlovákiai magyar nemzetrész nyelvi helyzetét egyrészt olyan, viszonylag állandó adottságok határozták meg, mint amilyen a lélekszáma, településszerkezete, nemzeti öntudata, hagyományai, másrészt pedig a többségi nemzetek mindenkor politikája. Ha végigtekintünk a csehszlovákiai magyarság több mint 70 éves történelmében, nem tudjuk nem észrevenni, hogy ennek a politikának mennyire azonos volt az alaptörékvése minden rendszerben és történelmi helyzetben: a magyar kisebbség nemzetiségi, s azon belül nyelvi jogait arra a legalacsonyabb szintre leszorítani, amit még a kisebbség és a nemzetközi közvélemény elvisel. Ez a politika a maga leplezetlenségében az 1945-48-as időszakban nyilvánult meg; akkor ugyanis a történelmi helyzet megfelelőnek látszott a legradikálisabb megoldások alkalmazására is. Ekkor vált egyértelművé az is, hogy a jogkorlátozás végső célja a magyar kisebbségtől való megszabadulás, a valódi nemzetállam megteremtése.

A magyar és más nemzeti kisebbségek felszámolására irányuló törekvés azért olyan tartós, mert maga Csehszlovákia létrejötte hívta életre: pontosabban az a tény, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának ez az utódállama (is) olyan országgént – Fábry Zoltán szavaival élve „zöldasztaltákolmányként” (1991b:183) – jött létre, amely kiterjedt idegen etnikai területekre terjesztette ki fennhatóságát. A magyar-szlovák határt az új, győztes állam gazdasági és stratégiai érdekeinek megfelelően húzták meg (vö. Gogolák 1935:71, Borsody 1945:65-6; Zvara 1969:18-9, Purgat 1970:12-5; Arató 1977:22-3, 26-8; Sokolová 1987:21), nem pedig a lakosság etnikai hovatartozása alapján.²⁸ Azonban ezeket

az idegen területeket már az első köztársaság évtizedeiben elkezdték országuk szerves részének tekinteni, sőt ezt a felfogást a múltba is visszavetítették, s megszületett a trianoni határokkal körülvett közép- és újkori Szlovákia mítosza. Ez a mítosz pedig az emberek tudatában fokozatosan történeti tényré lényegült át, s egy szlovák közember számára a magyarok dél-szlovákiai jelenléte nem más, mint a magyar expanzió megnyilvánulása, az ezeréves magyar uralom sajnálatos következménye.

Ennek folyományaképpen pedig a politika csinálóiban (sőt nem kis mértékben a közemberekben is) egyfelől a visszavágás, a „történelmi igazságtétel” vágya munkál, másfelől pedig az az igyekezet, hogy olyan helyzetet idézzenek elő, amikor már az egykor ölükbe hullott területek birtoklásának jogosságához nem férhet kétség. Ez pedig akkor lesz, ha a trianoni határok etnikai határokká válnak.

Amíg ez az alapmagatartás meg nem változik, a magyar továbbra is veszélyeztetett nyelv lesz Csehszlovákiában, s tudatos védelemre szorul.

JEGYZETEK

- ¹ Az 1991-re vonatkozó statisztikai adatok forrása: A Szlovák Statisztikai Hivatal 1991 júniusában megjelent kiadványa (SZSH 1991), amely a népszámlálás néhány előzetes eredményét tartalmazza. A népszámlálás teljes anyagát a kézirat leadásának időpontjáig (1991. november 30.) nem hozták nyilvánosságra, pedig az adatfelvétel óta csaknem kilenc hónap telt el. Ahol nem álltak rendelkezésemre 1991-es adatok, ott az előző, 1980-ban tartott népszámlálás eredményeit használtam föl.
- ² Az anyanyelvi hovatartozásra vonatkozó adatokat még nem hozták nyilvánosságra, de érdemes megjegyezni, hogy 1970-ben, amikor az 1991-es népszámláláshoz hasonlóan a lakosság nemzetiségi megoszlása mellett az anyanyelvi megoszlást is vizsgálták, a magyar anyanyelvű lakosság száma több mint ötvenezzerrel haladta meg a magyar nemzetiségű lakosságot: a magyar nemzetiségűek száma 570 478, a magyar anyanyelvűeké 621 588 volt Csehszlovákiában (Gyönyör 1989:145).
- ³ Nem lévén művelője azoknak a szakterületeknek, amelyeknek eredményeiből merítenem kellett – az egy nyelvészeti kivételével –, önálló forráskutatást alig végeztem; nagyjából csak a számomra hozzáférhető publikált irodalmat, különösen az újabbat, vettem figyelembe. Ugyanakkor a nyelvhasználattal összefüggő kérdések feldolgozásában bőven merítettem Szabó Mihály Gizellával végzett kétnyelvűségi kutatásaink eredményeiből.
- ⁴ Hasonló eredménnyel járt később, 1960-ban az újabb közigazgatási rendezés is: olyan új járásokat hoztak létre, melyek közül már csak kettőben – a Duna-szerdahelyi és a Komáromi járásban – alkotta a magyar kisebbség a lakosságnak több mint 50 százalékát. Sőt a legeslegújabb, 1993-ban bevezetendő területrendezési terv is ugyanígy jár el, amikor a csehszlovákiai magyarság legkompaktabb területét, a Csallóközt 3 megye között darabolja föl, még azon az áron is, hogy mesterkél, hosszú és keskeny területi egységeket hoz létre, amelyekben korábban soha együvé nem tartozó, egymástól idegen régiók kerülnek egy központ irányítása alá (*Új Szó* 1991/212:7).
- ⁵ Maga a 122/1920. sz. törvény (a nyelvtörvény) rögzíti, hogy a hivatalos nyelvet nem ismerő legénységgel annak anyanyelvén is lehet beszélni (Tt. 1920:268).
- ⁶ Galántai Járásbíróság.
- ⁷ A párt politikáját népszerűsítő szerzők nagyvonalúan elsiklanak a két alkotmánytörvény ellentmondásai fölött, és a nemzetiségek államalkotó voltáról, valamint közösségként való elismerésükről beszélnek – nyilvánvaló propagandisztikus célzattal (l. Zvara 1969:200, 128; Trella-Chovanec 1971:195, 197; Sindelka 1975:127; Arató 1977:367; Sokolová 1987:31; Výrost-Zelová 1988:16).

- 8 A preambulumból eltűnt az a kitétel, mely szerint a nemzetiségek „önállóan és önigazgatásilag fejlesztik saját nemzeti életüket”. A 2. cikkely 1. bekezdéséből az az elv maradt ki, hogy a nemzetiségeknek egyenjogú helyzetet kell élvezniük a gazdasági és kulturális életben. Ugyanazon cikkely 2. bekezdésében nyoma vesztett annak a fontos rendelkezésnek, mely szerint a nemzetiségi szervek „a törvények által meghatározott terjedelemben önállóan döntenek saját érdekeikről” (*Új Szó* 1968/299:1).
- 9 Ezek jegyzéke megtalálható J. Zvara egyik tanulmányában (1983:52-3). L. még Zvara 1969:104; Gyönyör 1989:196-199.
- 10 *Kerület-en* a csehszlovákiai magyar nyelvhasználatban több járást magába foglaló közigazgatási egységet kell érteni, amely rendszerint nagyobb egy átlagos magyarországi megyénél (szlovákul *kraj*).
- 11 A nyelvhasználat gyakorlatának áttekintésében a legtöbbet Gyönyör József út-törő munkájából (1989) merítettem, annak is A nemzetiségek nyelvének használata című fejezetéből (193-211). Ezenkívül fölhasználtam Szabó Mihály Gizelával végzett kétnyelvűségi kutatásaink eredményeit (Szabó Mihály 1990; Szabó Mihály-Lanstyák 1991), valamint néhány más munkát is (Zvara 1969; Gyönyör 1987; Sokolová 1987, Duray 1989 stb.).
- 12 Magam is kaptam egy 96 százalékos magyar többségű csallóközi faluban egy-nyelvű magyar hivatalos sokszorosított levelet a helyi nemzeti bizottság (köz-ségi tanács) elnökétől.
- 13 Ez utóbbiak egy nyelvűségének következtében sem az eladók, sem a vevők nem ismerik egy sereg árucikk magyar nevét. A két- és egy nyelvű magyar gimnazisták nyelvhasználatának összehasonlításakor kiderült, hogy a különféle eszközök, berendezési tárgyak, ruházati cikkek stb. megnevezésében jelentősek az eltérések a két minta között: a csehszlovákiai magyar gimnazisták körében használatos elnevezések sokszor ötletszerűek, rögtönzés jellegűek vagy a szlovák megnevezés hatását mutatják, sőt a szlovák szó átvételére is vannak példák (Szabó Mihály-Lanstyák 1991).
- 14 Illusztrálásképpen egyetlen adat: Dunaszerdahelyen, ahol a lakosságnak több mint 80 százaléka magyar és alig 20 százaléka szlovák, az egészségügyben épp fordított arányt találunk: az orvosoknak 80 százaléka szlovák, és csak 20 százaléka magyar.
- 15 Így pl. volt idő, hogy a szenci házassulandók kénytelenek voltak valamelyik környező magyar falu helyi nemzeti bizottságán esküdni, ha magyarul akarták ki-mondani az igent, pedig Szenc lakosságának az 1991-es hivatalos adatok szerint 27,74 százaléka magyar (SZSH 1991:17).
- 16 Ekkor keletkeztek a falvakból szinte csúfot űző olyan falunevek, mint pl. *Zlaté Klasy* ('Aranykalász') vagy *Nový Život* ('Új élet'). – Másfelől ekkor lett *Liptovský Svätý Mikuláš*-ból (Liptószentmiklós) *Liptovský Mikuláš* ('Liptómi klós'),

Svätý Jur nad Hronom-ból (Garamszentgyörgy) *Jur nad Hronom* ('Garamgyörgy') stb. A *Svätý Kríž nad Hronom* (Garamszentkereszt) név 1955-ben *Žiar nad Hronom*-má változott (*Žiar* – két közeli hegycsúcs neve). A *Božetechovo* nevet (amelyet egyébként 1948-ban hoztak létre az addig használt német eredetű *Gocnod* – ném. *Gottesgnad* 'isten kegyelem' – „szlovákításaként”) 1960-ban *Jarná*-ra ('tavaszi') változtatták. A magyar *Szentes*-ből szintén 1948-ban fordítással alkotott *Svätuš* név helyett 1960-ban a *Plešany* ('kopár hegyen lakók') nevet vezették be. A sort sokáig lehetne folytatni.

- 17 A helységnevek szlovák nyelven való használatát még a történeti munkákban és történelemtankönyvekben is erőltették. Így pl. III. András király nem *Pozsony*-nak, hanem *Bratislavá*-nak adott kiváltságokat, Thökölyt nem *Késmárk*-on, hanem *Kežmarok*-on (-ban?) temették el, Caraffa tábornok nem *Eperjes*-en rendezett vérfürdőt, hanem *Prešov*-ban stb. (vö. Szabolcs 1990:88-104 stb.; Sz. Dévai 1991:5-6).
- 18 A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy Csehszlovákiában az összes nemzeti kisebbség közül a magyarnak a legrosszabb a foglalkozási és művelődési szerkezete: a középosztály 1919-es, majd 1945-ös exodusa és a magyar anyanyelvű zsidók elpusztítása után a csehszlovákiai magyar nemzetiségű tanárok, orvosok, ügyvédek, tisztviselők stb. nélkül maradt. A csehszlovákiai magyarok között még 1980-ban is a mezőgazdaságban dolgozók aránya volt a legmagasabb: 27,3 százalék (a cseheknek 6,8, a szlovákoknak 13,9 százalék), s ez még mindig valamivel meghaladta az iparban foglalkoztatottakét (27,0 százalék). A csehszlovákiai magyaroknak 49,8 százaléka 1980-ban csak alapkiskolai végzettséggel rendelkezett (a cseheknek csupán 33,0, a szlovákoknak 38,2 százaléka); szakközépiskolát a magyarok 6,1 százaléka végzett (a cseheknek 10,5, a szlovákoknak 9,9 százaléka). A legnagyobb a lemaradás az egyetemi és főiskolai végzettségűeknél: a magyar lakosságnak csupán 1,6 százaléka rendelkezik diplomával, míg a cseheknek és a szlovákoknak jóval több, mint kétszerese: 3,9, ill. 3,8 százalék. (Gyönyör 1989:289, 291).
- 19 Ez utóbbi feltétel alapján továbbra is megvan a jogi lehetőség a magyar nyelvnek a bíróság előtti használatára. Hasonlóképpen továbbra is érvényes, hogy a parlamenti képviselők anyanyelvükön is szólhatnak. Sajátos viszont, hogy amikor az egyik parlamenti képviselő 1991 tavaszán ezzel a jogával élni merészelt, eljárása a szlovákiai magyar közvéleményben osztatlan ellenszenvet és rosszallást váltott ki, pártállásra való tekintet nélkül: a magyar nyelv használata a Szövetségi Gyűlés képviselőinek színe előtt fölösleges magyarkodásnak, helyzetünket rontó karakánkodásnak minősítették.
- 20 A helységnevtáblák ügyében egy ideig egyfajta kompromisszumos megoldás érvényesült. Az addigi gyakorlatot, azt ti., hogy a magyar helységnevet a szlovákkal egy táblán, azonos nagyságú és típusú betűvel írva szerepeljen, elvetették, arra hivatkozva, hogy ez a megoldás „az államigazgatási gyakorlatot megnehezítő cselekedet”-nek minősül. Nem akadályozták viszont a külön magyar nyelvű,

más színű helységnévtáblák felállítását. Mivel valójában az egy táblán szereplés aligha nehezítheti az államigazgatási gyakorlatot, az intézkedés célja csak az lehetett, hogy a két nyelv nem egyenrangú volta vizuálisan is kifejeződjön. Ám a Matica Slovenská-nak, úgy látszik, ez a megoldás sem felelt meg. A szervezet nyomást gyakorolva a belügyminisztériumra elérte, hogy a belügyminiszter e megoldás jogszerűségét is tagadni kezdte, meghazudtolva korábbi önmagát, helyette pedig 1991. október végén olyan körlevelet adott ki, amelyben a magyar helységnévtáblákat törvénysértőnek minősítette, s a járási hivatalokat büntetés terhe mellett azok eltávolítására utasította. Az eljárás indoklásaként pedig maga a belügyminiszter a következőket nyilatkozta: „itt sajátos jogi fordulatról van szó, amikor is a nyelvtörvény speciális jellegére való tekintettel nem érvényesülhet az az általános és laikus meghatározás, mely szerint amit a törvény nem tilt, az megengedett.” (Idézi *Új Szó* 1991/259:1). Ez az eset kítűnően szemlélteti Szlovákia politikai helyzetét: az ország belügyminisztere a felelősségre vonástól való félelem nélkül megengedheti magának, hogy laikusnak minősítsen egy olyan elvet, amelyet a legfelsőbb törvényhozó testület által elfogadott alkotmánylevél is tartalmaz, hogy ti. mindent szabad, amit a törvény nem tilt, s ugyanakkor az alkotmány fölé helyezze az alkotmánynak alárendelt nyelvtörvényt, megsértve ezzel a 23/1991. sz. alkotmánytörvénynek 1. paragrafusát, amely kimondja, hogy a különféle jogszabályoknak, azok értelmezésének és alkalmazásának összhangban kell lennie az alkotmánylevéllel (Tt. 1991:114). – A belügyminiszteri utasítás nyomán egyes helyeken a magyar feliratokat fekete festékkel mázolták le (*Új Szó* 1991/259:1). Ugyanakkor pl. az egyik magyar falu, Marcelháza polgármestere elrendelte a magyar nyelvű helységnévtáblának a községi rendőrséggel s önkéntesekkel való őriztetését, fölismervén, hogy a belügyminiszter helyette a körlevélben valójában az alkotmánytörvény megszegésére ösztönöz (*Új Szó* 1991/261:3).

- 21 A teljesség kedvéért szükséges megjegyezni, hogy a magyar ÓVODÁKBAN a nevelés tisztán a gyermekek anyanyelvén folyik, kivéve a szlovák nyelv alapjainak elsajátítását célzó, napi fél órát kitevő foglalkozásokat az óvodák nagcsoportjában. A vegyes lakosságú falvak egy részében azonban előfordul, hogy az óvodások alacsony száma miatt csak egy osztály létesül, s ebben mindkét nyelven foglalkoznak a gyermekekkel. – Hátrányosan érinti a legkisebbek nyelvi fejlődését, hogy magyar nyelvű bölcsődék egyáltalán nincsenek Csehszlovákiában. Ez első sorban a szlovák többségű településeken jelent gondot, ahol a nővérek nem feltétlenül tudnak vagy akarnak magyarul beszélni a rájuk bízott gyermekekkel.
- 22 Becslések szerint február-március folyamán a tiltakozók száma meghaladta a tízezret (Duray 1989:157, 161).
- 23 A jogvédő bizottság, illetve a védelmi csoport szervezéséért Duray Miklóst kétszer is bebörtönözték, ám elítélni nem merték. Azonban így is összesen 470 napot töltött vizsgálati fogságban (Duray 1989:181).

- 24 A legújabb változat: A szlovák Nemzeti Tanács honvédelmi és biztonsági bizottsága azt javasolta: az 1991/92-es tanévtől a magyar iskolákban az 5. osztálytól kezdve a tantárgyaknak és tanóráknak legalább egyharmadát szlovákul oktatásák, illetve tartásák meg. (Vö. *Új Szó* 1991/255:9).
- 25 A tankönyvek egyébként didaktikai és egyéb szempontból cseh vagy szlovák nyelven is sok kívánnivalót hagynak maguk után; a cseh és szlovák diákok számára is gondot okoz a belőlük való tanulás.
- 26 Annak az ellentmondásnak, hogy a CSEHSZLOVÁKIAI dolgozók szervezete a SZLOVÁKIAI magyar kultúrát szervezte, az az oka, hogy a Csemadok országos hatáskörű szervezetnek indult: 1951 és 1953 között Cseh- és Morvaországban is szép számmal alakultak alapszervezetei, sőt járási bizottságai és egy kerületi bizottsága is (Gál 1991:114). Később azonban a Csemadoknak cseh- és morvaországi tevékenységét be kellett szüntetnie.
- 27 Említést érdemel még, hogy 1990 februárjában a Csemadok testvérszervezeteként megalakult a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége is.
- 28 Vö. Kocsis (1990): „A trianoni békediktátumban ... – a népszavazás lehetőségét eleve kizárva – csaknem teljesen kielégítették a legvérmesebb cseh területi követeléseket is. Magyarországtól a szlovákok és ruszinok lakta területeken kívül Csehszlovákiához csatolták az északi magyarság sík- és dombvidéki szülőföldjének széles sávját is, mely hivatalos indoklás szerint a hegyvidéki szlovák területek mezőgazdasági, élelmiszer-ellátását, az új államnak a dunai hajózásba való bekapcsolódását és nem utolsósorban a határmenti, stratégiai fontosságú (mindenekelőtt Romániával történő) vasúti összeköttetést hivatott megvalósítani.” (16. o.)

IRODALOM

- Arató Endre 1977. *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéhez 1918-1975.* Magvető, Budapest
- Bajcura, Ivan 1983. *Cesta k internacionálnej jednote.* Nakladateľstvo Pravda, Bratislava.
- Borsody István 1945. *Magyar-szlovák kiegyezés.* Officina.
- Csáky Pál 1991a. „A kisebbségvédelem esélyei ma és holnap”. I-IV. *Vasárnap* (44:8, 45:4, 46:4, 47:4.)
- Csáky Pál 1991b. „Köszönöm, megvagyunk?” *Új Szó* 259:5.
- Sz. Dévai Judit 1991. „A tudatformálás zsákutcája”. *Erdélyi Magyarság* 2/7:5-7.
- Dobos László 1991. „Lesz-e erőnk az épüléshez? Kisebbségi könyv- és lapkiadásunk a piacgazdaság szorításában.” *Új Szó* 29:5.
- Duray Miklós 1989. *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978-1988.* Püski, New York.
- Fábrý Zoltán 1991a. „A vádlott megszólal. (A cseh és szlovák értelmiség címére)” *Merre vagy, Európa?*, 77-148. Pannónia Könyvkiadó, Pozsony.
- Fábrý Zoltán 1991b. *Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* Regio-Madách-Kalligram, Budapest – Pozsony.
- Fodor Zoltán 1985. *Nemzetiségi iskolák a Szlovák Szocialista Köztársaságban.* Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.
- Für Lajos 1989. *Kisebbség és tudomány.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Gajdos, Marián 1990. „A Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézete nemzetiségkutatói programjainak irányvonala”. *Új Mindenes Gyűjtemény* 9, 159-162. Madách, Pozsony.
- Gál Jenő 1991. „A csehországi magyarok önszerveződésének kérdéseiről”. *Regio* 2/1:113-116.
- Gogolák Lajos 1935. *Csehszlovákia.* Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Gyönyör József 1987. „A személynevek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről”. *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.* Összeállította Zalabai Zsigmond. 60-75. Madách, Bratislava. Második, bővített kiadás.

- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Madách, Bratislava.
- Gyönyör József 1990a. *Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Madách, Pozsony/Bratislava.
- Gyönyör József 1990b. „Európa vagy a balkanizálódás felé? I-III.” *Új Szó* 1990/243:4, 244:4, 245:4.)
- Gyönyör József 1991a. „Valóban ilyen törvényt érdemeltünk?” I-II. *Hét* 1991/15:4-5, 16:4-5.
- Gyönyör József 1991b. „Ne hagyjuk elveszni anyanyelvünket! A hivatalos nyelvről szóló törvény elemzése” I-III. *Szabad Újság* 229:3, 230:6, 231:6.
- Hanák Péter 1981. „Címeres furcsaságok”. *Élet és Irodalom* 1981/8:9.
- Hubik István 1987. „A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái”. *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*. Összeállította Zalabai Zsigmond. 230-249. Madách, Bratislava. Második, bővített kiadás.
- Janics Kálmán 1986. „Janics Kálmán kritikája a Kutyaszorítóról”. (Ismeretetés). *Égtájak Között* 11, 16-20.
- Janics Kálmán 1989. *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948*. Hungária Kiadó Kft. 3. javított, 1. magyarországi kiadás.
- Kocsis Károly 1990. *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*. Kiadta a TIT Budapesti Szervezete.
- Lanstyák István 1990a. „Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről”. *Irodalmi Szemle* 33/4, 394-401.
- Lanstyák István 1990b. „Kétnyelvűség és nemzeti megmaradás”. *Irodalmi Szemle* 33/5, 450-456.
- Lanstyák István - Szabó Mihály Gizella 1991. „Közös gondunk: a kétnyelvűség”. *Irodalmi Szemle* 8:787-795.
- Mihályi Molnár László 1989. „Honismeret – önismeret. Fejezetek a honismereti kerékpártúrák történetéből”. *Csemadok-évkönyv* 1990. 51-57.
- Molnár Imre – Tóth László 1990. „Utószó”. *Mint fészkekből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945-1949*. (Összeállította Molnár Imre és Tóth László), 121-148. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Németh Zoltán 1991. „Egy magyarországi szlovák és egy szlovákiai magyar közösség kétnyelvűsödésének sajátosságairól”. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* I, 35-52. Széchenyi Társaság, Budapest.
- Ölvedi János 1985. *Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában*. Püski, New York.

- Plevza, Viliam 1983. *A CSKP nemzetiségi politikája*. Madách, Bratislava.
- Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás. (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945.)* Széphalom Könyvműhely – Regio.
- Purgat, Juraj 1970. *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázkou v Československu*. Nakladatelstvo Epoque Bratislava.
- Rónai András 1989. *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest.
- Šindelka, Jan 1975. *Národnostní politika v ČSSR*. Orbis, Praha.
- Sokolová, Gabriela a kolektiv 1987. *Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR*. Academia Praha.
- Szabolcs Ottó 1990. *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó Mihály Gizella 1990. „A szlovákiai magyarok kétnyelvűségét felmérő próbakérdőívek tapasztalatairól”. Kézirat.
- Szabó Mihály Gizella 1991. „A szlovákiai regionális sajtó kétnyelvűsége”. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* I., 30-34. Széchenyi Társaság, Budapest.
- Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István 1991. „'Központi' és 'helyi' norma érvényesülése a csallóközi Somorja gimnazistáinak nyelvhasználatában”. Kézirat.
- Szarka László 1991. „Adatok a csehszlovákiai magyar kisebbségről”. *História* 13/2-3, 32-35.
- Tóth Károly és a szerkesztőbizottság 1990. „A tudomány szerepe a csehszlovákiai magyar szellemi életben. (Ankét a kisebbségi tudomány fogalmáról, helyzetéről, szerepéről és jövőbeli feladatairól.)” *Új Minden Gyűjtemény* 9, 163-216. Madách, Pozsony.
- Trella, Rudolf – Chovanec, Jaroslav 1971: *A Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezése*. Pravda Könyvkiadó.
- Turczel Lajos 1982. *Hiányzó fejezetek*. Madách, Bratislava.
- Turczel Lajos 1989. „A csehszlovákiai magyar tudományos élet alakulása a két háború között”. *Kontextus* 4. Szerk. Tózsér Árpád. 36-61. Madách, Bratislava.
- Turczel Lajos 1990. (Az Új Minden Gyűjtemény szerkesztőbizottságának ankétjára adott válasz.) *Új Minden Gyűjtemény* 9, 206-212. Madách, Pozsony.
- Újvári Farkas László 1991: „Nem demonstráció – imnap!” *Új Szó* 106:7.
- Varga Sándor 1990. „Csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom az 1960-as években”. *Regio* 1/2:161-166.
- Výrost, Jozef – Zelová, Alena 1988. *Sociálno-psychologický výskum národnostných vzťahov*. Nakladatelstvo Pravda, Bratislava.

- Wojatsek, Charles 1981. *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award. The Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic – 1918-1938*. Institute of Comparative Civilizations, Montreal.
- Zvara, Juraj 1969. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Nakladateľstvo Epoque, Bratislava.
- Zvara, Juraj 1983. „Vyriešenie otázky maďarskej národnostnej menšiny v ČSSR po roku 1948“. *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Zostavil Juraj Briškár. 48-61. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice.

FORRÁSOK

a. TÖRVÉNYTÁRAK, KÖZLÖNYÖK

- HK 1948. *Úradný vestník*. Ročník 1948.
- Tt. 1920. *Sbírka zákonu a nařízení státu československého*. Ročník 1920.
- Tt. 1926. *Sbírka zákonu a nařízení státu československého*. Ročník 1926.
- Tt. 1945. *Sbírka zákonu a nařízení republiky Československé*. Ročník 1945.
- Tt. 1968. *Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky*. Ročník 1968.
- Tt. 1990. *Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky*. Ročník 1990.
- Tt. 1991. *Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky*. Ročník 1991.

b. EGYÉB HIVATALOS KIADVÁNYOK

Názory 1990. Informačný bulletin Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Slovenskom štatistickom úrade v Bratislave.

Pravidlá slovenského praropisu 1991. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava.

SZSH 1991. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Predbežné výsledky.* Slovenský štatistický úrad. Bratislava, jún 1991.

c. ÚJSÁGOK ÉS FOLYÓIRATOK

Déli Hírlap. Csallóközi hetilap. Dunaszerdahely.

Komáromi Lapok. Regionális közéleti hetilap. Komárom.

Szabad Újság. Gazdasági és érdekvédelmi napilap. Pozsony.

Učiteľské noviny. Týždenník. Bratislava.

Új Szó. Független napilap. Pozsony.

SUMMARY

Hungarian Language Use in Slovakia (1918-1991)

By István Lanstyák

According to the preliminary data of the 1991 census, 587,000 Hungarians live in the Czech and Slovak Republic (3.8% of the country's population). 567,000 Hungarians live in Slovakia, constituting 10.8% of the population within Slovakia. The author surveys *de jure* and *de facto* Hungarian language use since 1918 in government, the media, the workplace, health care, churches, education, cultural organizations, and the use of personal names and village and town names. The re-drawing of administrative districts has often influenced the linguistic rights of the Hungarian minority. The discriminatory aspects of the Slovak Language Bill passed in 1990, according to which Slovak is the official language in Slovakia, are also discussed.

MAGYARUL BESZÉLŐK A MAI AUSZTRIÁBAN

SZÉPFALUSI ISTVÁN

„Midőn pedig zsidóul is, görögül is, deákul is szép igaz értelemmel szólhatnánk, érötte mindentül nagynak böcsültetnénk. Mert ugyanis valami nyelven szólhat az ember, annyi emberi szömélyt teszen. Ha tíz nyelven szólhatsz, mint ha tíz ember volnál, mert mindenik nemzet az kivel szólsz, ő felének és ugyan barátjának tart”

Bornemisza Péter, Az Vrnac Pinkesdi aiandekarol, 1583.

Az ausztriai magyarok között 1970-74-ben végzett szociográfiai felmérésünk¹ során a „ki a magyar”, „mi a magyar” meghatározása helyett a nyelvtudásra és -használatra összpontosítottunk. Több oldalról megközelítő vizsgálatunk nagyjából egybehangzó végeredményeként Ausztriában a magyar kultúrával megközelíthető magyarok számát 70000-re becsültük. „Az említett időszakban a TÖBB-KEVESEBB RENDSZERESSÉGGEL MAGYARUL BESZÉLŐK száma 60-75000-re volt tehető. Ez a szám természetesen nem lehetett azonos a magukat népszámlálások alkalmával köznyelvi értelemben magyarnak vallók számával, hanem helyenként ennek háromszorosa-négyszerese. A nyolcvanas években, a legújabb másodnemzedék felnövekedésével, ez a szám ugyan csökkenni fog, ezt azonban ellensúlyozhatják a különböző formájú bevándorlások és letelepedések (házasságkötések, családegyesítések, megtelepülő vendégmunkások, menedékjogkérések stb.)²

Az Ausztriában TÖBBÉ-KEVÉSBÉ MAGYARUL ÉRTŐK számát 1979-ben 80-100000-re becsültük és megjegyeztük, hogy számuk a nyolcvanas évek közepe táján 10-15000-rel csökkenni fog, elsősorban Burgenlandban, valamint a Bécsben, Grazban és környékén magyarul értők természetes elhalálózása következtében.³ Ennek során Burgenlandban a még magyar iskolába jártakra, Bécsben és Grazban, valamint környékükön a nagyszámú ún. népi németre gondoltunk.

1. NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK

1.1 AZ AUSZTRIAI MAGYAROK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN (1920-1971)

Ausztriában 1923 és 1971 között a lakosság nyelvi megoszlásában, különösen is a nyelvi kisebbségek között, jelentős eltérések állapíthatók meg. Ezek nem kizárólag asszimilálódásra, hanem az 1923-tól különböző szempontok szerint történő adatgyűjtésre is visszavezethetők. 1923-ban pl. csak a jelenlévőket, 1934-ben pedig az ország területén bejelentetteket, vagyis a lakhelyüktől ideiglenesen eltávozottakat is számolták. A nyelvi hovatartozásnál általában a nyelvhez, vagy a nyelvi kultúrkörhöz való tartozást vették figyelembe, de 1934-ben a cigányokat mégsem nyelvük, hanem nemzetiségük alapján számolták s ezért – 1923-hoz viszonyítva – Burgenlandban a horvátok és magyarok száma jelentős mértékben csökkent.⁴ Csoknyai Péter idézett tanulmányában a mai Burgenland területén az 1900 és 1920 közötti népszámlálások során a magyar anyanyelvűek és magyarul tudók adatait az összlakosság százalékarányához viszonyítva adja meg.

	magyar anyanyelvű		magyarul tudó	
1900:	20 447	(2,0 %)	53 589	(18,3 %)
1910:	26 228	(9,0 %)	81 038	(27,7 %)
1920:	25 889	(8,4 %)	78 998	(26,1 %)

1951-től a „köznyelvet” (Umgangssprache) vették figyelembe. Az a nyelv volt mérvadó, amelyen az egyén a közvetlen környezetével érintkezett. Ez több nyelven is történhetett. – 1951-ben köznyelvnek az számított, amelyiken a mindennapi életben az egyén kizárólag, vagy többnyelvű vidéken, főleg beszélt. 1961-ben köznyelvnek a családi érintkezés nyelvét vették. 1971-ben a népszámlálási íveken a német nyelvet előre kinyomtatták, azt csak meg kellett jelölni, míg a „más nyelv”-et külön be kellett írni. Aki megjelölte a németet és azonkívül más nyelvet is megnevezett, annak a német az első, a megnevezett további nyelv a második köznyelvnek számított.⁵

1.1.1 AUSZTRIAI MAGYAROK TARTOMÁNYONKÉNT⁶

	B	K	N	O	S	St	T	V	W	Össz.
1920-01-31	-	486 124 52	19 895 9 310 2 442	1 009 385 170	343 77 70	9 771 4 858 1 588	439 261 39	110 69 22	37 441 34 749 3 432* ¹	69 494 49 833 7 815* ¹
		662	31 647	1 564	490	16 217	739	201	75 622	127 142* ¹
1923-03-07	10 804 4 750	16* ³ -	444 1 891	-	-	-	-	-	2 164 8 758* ⁴	-
	15 554* ²	-	2 335						10 922* ⁵	
1934-03-22	8 353 2 089	20 49	417 1 366	28 67	18 29	158 515	15 62	3 15	1 042 3 802	10 055 8 021
	10 442 4 267* ⁶	69 125	1 783 4 324	95 206	47 96	673 1 747	77 143	18 38	4 844 9 598	18 076 20 573
1951-06-01	4 827 424	50 544	161 131	65 1 300	19 1 204	44 573	8 499	8 280	384 655	5 566 5 610
	5 251	594	292	1 365	1 223	617	507	288	1 039	11 176
1961-03-21	5 186 456	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	5 642									
1971-05-12	5 447 226	141 93	1 381 707	585 330	87 128	802 226	101 122	172 156	6 099 2 314	14 815 4 302
	5 673	234	2 088	915	215	1 028	223	328	8 413	19 117

- 1920: *állampolgárság illetőség szerint.* Az első sorban az Ausztriában élő sem nem osztrák, sem nem magyar állampolgárságú magyarok vannak feltüntetve. A második sorban az Ausztriában élő magyarországi illetőségű magyar állampolgárok, míg a harmadik sorban az Ausztriában élő bizonytalan állampolgárságú magyarok szerepelnek.
- *1 546 Bosznia-Hercegovinában lakó magyart a kétséges magyar állampolgárságú bécsi magyarok számából levontunk, mert a kimutatásban Bécshez sorolták őket.
- 1923–1971: *állampolgárság és nyelvi hovatartozás szerint.* Az első sor az osztrák, a második a nem-osztrák, vagy még nem osztrák, esetleg magyar, román stb. vagy hontalan állampolgárságú, de ausztriai illetőségű magyarokat jelenti.
- 1923: a népesség anyanyelvét csak Burgenlandban, Karintiában, Alsó-Ausztriában és Bécsben kérdezték meg. Karintiában a magyarok a vegyes rovatban szerepelnek.
- *2 Más kimutatás szerint: 10597 (vagy 10055) osztrák, 4374 (vagy 8011) nem-osztrák (főleg magyar) állampolgár: azaz összesen csak 14971 (vagy 18016, az állandó lakhellyel nem rendelkezőkkel) magyar anyanyelvű. Burgenlandi kimutatás szerint a végösszeg: 15254.
- *3 Közülük 16 volt osztrák állampolgár.
- *4 A Bécsben élő 8758 nem-osztrák állampolgárságú magyar az alábbi állampolgársággal rendelkezett: 6313 magyar, 1397 cseh, 540 román, 333 jugoszláv, 63 lengyel, 37 olasz, 18 német, 2-2 holland és svájci, 1 dán, 29 vegyes európai, 9 egyéb, 14 ismeretlen.
- *5 A Bécsben élő 10992 magyar anyanyelvű személy közül a legtöbben a következő kerületekben laktak: 2.: 1777, 1.: 1046, 3.: 966, 9.: 836, 4.: 771. A legkevesebb magyar anyanyelvű a 11. kerületben élt: 99.
- *6 Külföldi illetőségű magyarok Ausztriában.
- 1951: két anyanyelvet megadó személyeknél csak az első helyen szereplő nyelvet számolták. A horvát-magyar kombinációt megadott személyek száma 32.
- 1961: Karintia kiértékelt területén a magyarok a vegyes rovatban szerepelnek. Burgenlandban 32 horvát-magyar kombinációt megadott személyt most is a horvátokhoz számolták.
- 1971: a népszámlálás értékelése során kimutatott nyelvi kombinációk (pl. német-magyar, magyar-német, horvát-magyar, magyar-horvát, csak magyar) figyelembevétele nélkül. A 37 horvát-magyar kombinációt megjelölt személyt a horvátokhoz számolták (valamennyi Burgenlandban).

1.1.2 BURGENLAND RÉSZLETEZVE⁷

	év	német	horvát	magyar	vegyes	összesen
Kismarton város	1923	6 220	155	410	11	6 796
	1934	8 279	257	323	38	8 897
	1951	7 460	48	49	11	7 568
	1961	8 899	80	169	167	9 315
	1971	9 453	204	380	22	10 059
Ruszt város	1923	1 308	14	36	3	1 361
	1934	1 399	18	14	1	1 432
	1951	1 593	—	3	—	1 596
	1961	1 652	3	8	27	1 690
	1971	1 604	31	66	3	1 704
Felsőőri járás	1923	46 749	4 173	6 426	167	57 515
	1934	47 947	3 782	4 330	3 493	59 552
	1951	46 225	3 537	2 690	239	52 691
	1961	45 523	3 027	2 991	402	51 933
	1971	47 794	2 716	2 833	128	53 471
Alsóőr község	1923	78	1	1 197	—	1 276
	1934	93	—	988	186	1 267
	1951	148	—	789	52	989
	1961	62	1	795	58	916
	1971	104	2	696	57	859
Felsőőr város	1923	1 162	5	2 664	15	3 846
	1934	2 058	13	2 234	298	4 603
	1951	2 854	2	1 603	37	4 496
	1961	3 011	11	1 630	88	4 740
	1971	3 912	42	1 486	15	5 455
Őrisziget	1923	28	—	272	—	300
	1934	37	1	253	—	291
	1951	217	—	45	—	262
	1961	29	—	209	—	238
	1971	41	—	214	—	255

		<i>év</i>	<i>német</i>	<i>horvát</i>	<i>magyar</i>	<i>vegyes</i>	<i>összesen</i>
Felsőpulyai járás		1923	35 509	11 448	2 340	274	50 571
		1934	38 153	11 058	1 731	615	51 557
		1951	36 661	8 602	1 062	145	46 470
		1961	34 457	7 514	1 187	440	43 598
		1971	33 903	6 492	971	12	41 378
Felsőpulya község (Középpulyával együtt)		1923	199	15	1 183	3	1 400
		1934	563	13	1 227	35	1 838
		1951	945	15	863	1	1 824
		1961	994	31	1 016	6	2 047
		1971	1 462	99	761	1	2 323
Gyanafalvi járás		1923	23 303	11	174	448	23 936
		1934	22 623	17	91	968	23 699
		1951	20 477	7	13	33	20 530
		1961	19 525	4	26	124	19 679
		1971	19 485	18	101	99	19 703
Kismarton körny. járás		1923	20 237	12 479	899	238	33 853
		1934	21 610	12 261	514	372	34 757
		1951	22 598	10 412	200	46	33 256
		1961	23 448	9 607	159	134	33 348
		1971	25 625	7 578	219	101	33 523
Nagymartoni járás		1923	27 512	2 963	528	72	31 075
		1934	29 459	3 001	223	477	33 160
		1951	30 293	1 744	77	27	32 141
		1961	30 076	2 055	95	150	32 376
		1971	31 320	1 970	193	89	33 572
Németújvári járás		1923	27 810	5 600	747	228	34 385
		1934	28 219	5 273	511	721	34 724
		1951	27 750	3 380	141	41	31 312
		1961	26 414	2 924	130	85	29 553
		1971	25 986	3 249	108	73	29 416
Nezsideri járás		1923	37 347	5 168	3 694	478	46 687
		1934	43 637	4 833	2 705	494	51 669
		1951	46 630	2 869	1 016	57	50 572
		1961	45 497	2 922	877	213	49 509
		1971	46 084	2 268	802	139	49 293

1.2 AZ AUSZTRIAI MAGYAR „KÖZNYELVŰEK” SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

(1971-1981, összehasonlítva a Bécsben és Burgenlandban élők néhány sajátos adatát)

Az 1981. évi népszámlálás adatainak feldolgozása során „nemcsak a hagyományos nyelvcsoportok nyelvi adatainak kiértékelésével foglalkoztak, hanem a két vendégmunkásnép nyelvét, nevezetesen a szerbhorvát és a török nyelvet is figyelembe vették.” Az utóbbi két nyelv köznyelvi adataiból kimutatták, hogy egyrészt sok hajdani vendégmunkás az osztrák állampolgárság elnyerése után sem adta fel korábbi nyelvhasználatát, a jugoszláv és a török állampolgárok közül már sokan kizárólag a németet vallották „köznyelvüknek”. A cseh és a magyar köznyelvűek esetében nem különböztethetők meg e nyelvcsoportok őslakosai azoktól a menekültektől, akik az utóbbi években és évtizedekben jöttek Ausztriába. Azok a személyek pedig, akik köznyelvnek a horvátot vagy szlovént (vendet) vallották, majdnem kizárólag az illető nyelvi kisebbséghez tartoztak.

Az alábbi táblázatok csak azokat sorolják a „német” kategóriába, akik a németen kívül további köznyelvet nem adtak meg.⁸

1.2.1 *Ausztria népessége köznyelv szerint, az állampolgárok figyelembevételével*⁹

köznyelv	1981			1971		
	összesen	osztrákok	külföldiek	összesen	osztrákok	külföldiek
együtt	7555338	7263890	291448	7456403	7279630	176773
német	7227397	7147036	80361	7275814	7195087	80727
horvát	26835	22371	4464	32413	28084	4329
magyar	16700	12415	4285	19117	14815	4302
szlovén	18516	15927	2589	24014	19607	4407
vend	2818	2444	374	3986	3972	14
cseh	7014	5168	1846	10317	7967	2350
szerbhorvát	113686	14401	99285	—	—	—
török	58399	5592	52807	89407	9202	80205
egyéb	75771	38536	37235	—	—	—
ismeretlen	8202	—	8202	1336	896	439

1971-ben „az ideiglenesen jelenlévő” külföldi munkavállalókat a népszámlálási adatokban nem tüntették fel. 1971-ben és 1981-ben a szlovákokat külön nem mutatták ki. Feltehetően a csehek, esetleg az „egyebek” közé sorolták őket.

1.2.2 Ausztria népessége köznyelv szerint, az osztrák állampolgárok lakóhelyének figyelembevételével, tartományonként¹⁰

kiválasztott köznyelv	Ausztria	Burgenland	Kärnten	Nieder-österreich	Ober-österreich
együtt	7263890	267750	528023	1392061	1236040
német	7147036	244541	509399	1383699	1229089
horvát	22371	18567	215	226	225
magyar	12415	4000	154	1001	630
szlovén	15927	28	13852	124	76
vend	2444	—	2323	5	7
cseh	5168	90	52	492	228
egyéb, ismeretlen	58529	524	2028	6514	5785

kiválasztott köznyelv	Salzburg	Steier- mark	Tirol	Vor- arlberg	Wien
együtt	420 149	1 171 586	559 083	271 289	1 417 929
német	415 950	1 164 653	554 651	264 033	1 381 021
horvát	132	248	76	139	2543
magyar	211	470	175	175	5599
szlovén	119	842	58	179	649
vend	4	6	2	67	30
cseh	68	62	54	65	4057
egyéb, ismeretlen	3 665	5 285	4 067	6 631	24 030

A hetvenes évek vége felé, vizsgálódásaink során, magunk is meggyőződhattünk arról, hogy Ausztria egész területén a nem német ANYA-NYELVŰEK soraiban csökkent a készség a „színvállásra”. Ezt beszédesen igazolták az 1981. évi népszámlálás adatai.

Az ausztriai magyarságot tekintve az 1981. évi népszámlálás köznyelvi adatai a hetvenes években végzett felmérésünk következtetéseiből várható negatív eredményeket hozták. Az ausztriai magyar „köznyelvűek” száma tíz esztendő alatt 19 117-ről (ebből Burgenland: 5673) 15 875-re (Burgenland: 4147) csökkent. A bécsi magyar adatokban azonos időszakban bekövetkezett csökkenés – kizárólag osztrák állampolgárok esetében –: 6099-ről 5683-ra a kérdésfeltevés fonákságát bizonyítja. Hiszen a hetvenes években 4787 előzőleg volt magyar állampolgár vált honosítással osztrák állampolgárrá (közülük Burgenland: 247; Bécs: 2183),¹¹ és az ő esetükben az anyanyelv elhallgatása nem lehet valamilyen, az állampolgárság hiányából adódó (elsődlegesen a hatóság irányában megnyilvánuló) félelemfaktor következménye. Az okok kétségtávol a többségi nép részéről a nem német anyanyelvűekkel, vagyis a kisebbségi nyelvekkel szemben, azok anyaországának társadalmi rendszere ellen megnyilvánuló idegenkedésben avagy gyűlöletben keresendők.

Ugyanakkor azonos időszakban Ausztriában 7063 magyar állampolgár kért menedékjogot,¹² de csupán 3448 vándorolt tovább más országba.¹³ (A Magyarországra visszatérők száma legfeljebb 10 százalék lehetett).

A népszámlálás ott is súlyos társadalmi jelenségekre figyelmeztet, ahol rákérdezünk a honosítás, a ki- és visszavándorlás, valamint a „köznyelv”-et valóban bevallók adataira.

1.2.3 *Az osztrák állampolgárságú ausztriai magyarok köznyleve az 1971. és 1981. évi népszámlálás alapján, egybevetve a közben eltelt időszak honosítási adataival, tartományonként (vesztesség %-ban)*¹⁴

	1971	honosított	1971-1980	együtt	1981	vesztesség %-ban
B	5447		240	5687	4025	29,2
K	141		97	238	121	49,1
N	1381		598	1979	749	62,1
O	585		256	841	540	35,8
S	87		167	254	204	19,7
St	802		310	1112	440	60,4
T	101		191	292	121	58,6
V	172		46	218	160	26,6
W	6099		2224	8323	5683	31,8
külf.			496	496		
együtt	14815		4625	19440	12043	38,1

Az adatokat értékelve megállapíthatjuk, hogy a honosítások adatai nélkül is, Salzburg és Tirol kivételével, mindenütt csökkenés mutatható ki. Kirívó a tiroli eredmény, hiszen teljesen elképzelhetetlen, hogy az 1971-1980 között osztrák állampolgárságot felvett 191 „előző magyar” állampolgár közül 1981-re már csak 121 „maradt” volna magyar „köznyelvű”. (Az 1971-ben még éltek mind elhaltak, avagy „haza”, illetve elköltöztek volna, a kivándorlás között nem téve különbséget?) S hová lettek a korábbi nem magyar állampolgárok, vagyis például a román vagy jugoszláv állampolgársággal honosított „magyarok”, akiket az

osztrák kimutatások előző állampolgárságuk alapján románnak, illetve jugoszlávnak jelöltek, de nyilvánvalóan magyar „köznyelvűek”? Föltehetően nem bíztak a szabad véleménynyilvánításban.

Az utódállamiság következményeként az ausztriai magyarság egészéhez viszonyítva mindig sajátos megközelítést igénylő burgenlandi magyarság soraiban is jelentős csökkenést mutat az 1981. évi népszámlálás eredménye. Amíg a magyar köznyelvet megadóak száma ország-szerte 17 százalékkal csökkent (a szlovénoknál 22 százalék, a horvátoknál 20 százalék, a cseheknél 33 százalék, a vendeknél – külön készített kimutatásban, elkülönítve őket a szlovénoktól – 41 százalék), addig a burgenlandi magyar köznyelvűeknél kerek 27 százalékos, azaz jelentősebb az esés.

1.2.4 Magyar „köznyelvű” burgenlandi települések

	lakosság összesen		ebből magyar „köznyelvű”	
	1981	1971	1981	1971
Alsóór	1031	859	716	696
Felsőór	5893	5455	1319	1486
Órisziget	—	255	177	214
Felsőpulya	2403	2323	718	761
Kismarton	10020	10059	231	380
Boldogasszony	2682	2749	121	219

Órisziget többé nem szerepel önálló adatokkal, hanem az 1454 lakosú Rotenturm (Vörösvár) részeként a 187 horvát és 177 magyar köznyelvű (12,9 ill. 12,2 százalékos) kisebbség része.

1.2.5 *A Bécsben és Burgenlandban élő ausztriai magyarokra jellemző néhány sajátos adat*

A Burgenlandban és Bécsben élő magyar köznyelvűek tudományos vizsgálatát az 1981. évi népszámlálási adatok alapján Albert Lichtblau 1986-ban végezte el, elkészítve a „köznyelvi” eredmények különböző szempontok szerinti kiértékelését.¹⁵

ÁLLAMPOLGÁRSÁGUKAT tekintve – az osztrák és más állampolgárságúakat egyaránt vizsgálták – Bécsben a magyar köznyelvet megadók között 5683 (70,4 százalék) osztrák, 868 (10,8 százalék) magyar, 857 (10,6 százalék) jugoszláv állampolgár volt, míg a fennmaradó 665 (8,2 százalék) egyéb (pl. 41 – 0,5 százalék nyugat-német) állampolgárságú.

A Burgenlandban élők 97,1 százaléka volt osztrák és csupán 1,1 százaléka magyar állampolgár. A felmérés a bécsi magyarság többszínűségét bizonyította – soraiban jelentős jugoszláviai magyar réteg jelentkezett –, s kimutatta a burgenlandi magyar köznyelvűek homogén jellegét.

LAKÓHELYÜK szerint a Burgenlandban élő magyar köznyelvűek „egyharmada Felsőőrött, kerek 20-20 százaléka Alsóőrön és Felsőpulyán él. Négy további községben, mégpedig Kismartonban, Vörösváron (része Órisziget), Boldogasszonyban és Miklóshalmán az osztrák állampolgár magyar nyelvű lakosság 1-6 százaléka él.”¹⁶

Bécsben a magyar „köznyelvet” beszélők lakóhelyi megoszlásából arra következtethetünk, hogy a magyarok nem vonultak „gettókba”, és Bécs város „lakosságának egészéhez viszonyítva a megoszlás lényegtelen eltéréseket mutat”.¹⁷ A szegregációs index 15,6, azaz a magyarok 15,6 százaléka a lakosság átlagától eltérő területen él. Az 1-9., 11. és 15. kerületben több magyar lakik, míg a többi kerületben kevesebb.

Az eltéréseket több ok befolyásolja, így a foglalkozási ágak, a képzettség, az Osztrák Belügyminisztérium 1956-ban létesített úgynevezett menekültházainak fekvése, továbbá az ötvenes évek végén, illetve a hatvanas évek elején az osztrák választási törvény alapján megindult

pártpolitikai telepítési harc Bécsben majdnem kizárólag a szociáldemokraták és a kommunisták között zajlott.

Az 1981. évi népszámlálási adatok messzemenően megegyeztek azokkal az eredményekkel, amelyekre a bécsi kerületi megoszlást kutatva jutottunk.¹⁸ A polgári kerületek javára való eltolódásban nagy szerepet játszott a bécsi magyar kereskedelmi negyed kialakulása, ahol számos magyar alkalmazottnak van otthona.

ÉLETKORUK felől vizsgálódva Burgenlandban a magyar köznyelvet megadók 66,7 százaléka, míg Bécsben 64 százaléka 39 évesnél idősebb. Amennyiben az állampolgársággal (még) nem rendelkezőket is figyelembe vesszük, a bécsi érték 56,4 százalékra csökken.

A Bécsben élő magyar köznyelvűek soraiban a 25-39 évesek Ausztria lakosságának átlagához viszonyítva jóval magasabb számarányt érnek el, míg Burgenlandban az értékek ezzel ellentétesek. Ugyanakkor az utóbbi trend a burgenlandi szórvány magyarok soraiban megfelel az országos átlagnak, és a legrosszabb arányok a négy „öslakos”-településnél észlelhetők. Albert Lichtblau véleménye szerint Bécsben, amennyiben a magyarok további bevándorlással számolhatnak, a 40 éven aluliak száma stabilizálódhat, Burgenlandban viszont a kiöregedés további arányeltolódást eredményezhet.¹⁹

FELSŐFOKÚ KÉPZETTSÉGÜKET (iskolai végzettségüket) nézve, a német köznyelvűek és valamennyi nem német köznyelvű népcsoport adatait alapul véve, a magyarok képzettségi mutatója az 1971-es népszámláláshoz viszonyítva emelkedett, az egész országban változatlanul messze a legmagasabb.²⁰ Míg Burgenland osztrák állampolgárságú lakosságának 1,9 százaléka végzett egyetemet vagy főiskolát, addig az ottani magyarokénak 3,3 százaléka, ami nyilvánvalóan az ott megtelepedett avagy bevándorolt, magukat a tartományban elsődleges lakosnak valló ausztriai magyaroknak köszönhető. (Ausztriában minden állampolgárnak legalább két törvényes lakóhelye lehet.) Különösen szembetűnőek a bécsi adatok. Itt a 16,5 százalékos osztrák átlaggal szemben a 28,0 százalékos magyar érték mintegy kétszerese a főváros osztrák lakossága által elért átlagos képzettségi foknak. Kedvezőek a közép- és általános iskolai adatok is, kizárólag a tanonc-, illetve szakiskolákba jár Bécsben 33 százalékkal, illetve 44 százalékkal kevesebb

magyar. Az itt említett népszámlálási adatok jobbak felmérésünk eredményeinél, és arra utalnak, hogy az 1956-os, átlagon felüli értelmiségi emigráció tagjai közül számosan a hetvenes évek folyamán az ország több tartományából Bécsbe költöztek.²¹

MUNKAHELYEIKET figyelembe véve a Bécsben élő magyar köznyelvűek az osztrákok átlagánál nagyobb arányban találhatók értelmiségi és szabadpályán, ám – ez a bevándorlók első nemzedékére mindig jellemző – a 47,9 százalékra rúgó munkásréteg, az osztrákok 31,0 százalékához viszonyítva, mégis szembeszökően nagy; ezzel szemben az átlagnál gyengébben vannak képviselve a magyarok a tisztviselők és hivatalnokok soraiban.

Burgenlandban a magyarok a német köznyelvűekhez viszonyítva alig mutatnak eltérést. Csupán a hivatalnokok, a tisztviselők és a segédmunkások érnek el valamivel magasabb arányszámot.

Míg a NYUGDÍJASOK száma Burgenlandban a magyarok között majdnem kétszerese a lakosság átlagának (30 százalék → 17,6 százalék), addig Bécsben alacsonyabb (21,7 százalék → 26,5 százalék).

Albert Lichtblau adatfeldolgozásában egyetlen végkövetkeztetést tartunk csak indokolatlannak. A hivatalnoki állások betöltésénél a Bécsben élő magyarok esetében a lakosság átlagához viszonyítva jelentkező 10 százalékos lemaradás még nem indok annak megállapítására, hogy „a bécsi magyar népcsoport a kedvezőbb képzettségi helyzetét szakmailag nem tudta értékesíteni.”²² A „lemaradás” ugyanis közelebbről nézve a közületi és érdekképviselői testület alkalmazottai sorában (5 százalék), az oktatásügyben, a hivatalnokok között, valamint a pénzügyi és biztosítási szakmákban (zömében állampolgársághoz, sőt olykor párttagsághoz kötött állásokban) tapasztalható. Ezt nem tudták kellőképpen ellensúlyozni azok a foglalkozási ágak sem, ahol a bécsi magyar köznyelvűek aránya kedvezőbb (kereskedelem, vendéglátóipar, jogi és gazdasági élet, egészségügy és testápolás, fűtés, művészet, szórakoztatás és sport). A kereskedelem ilyen hangsúlyos jelenlétét elsődlegesen a már a hetvenes években kialakuló és a nyolcvanas évek elején 200-300 üzletre terebélyesedett Mariahilferstrassén és környékén lévő magyar üzletnegyed magyarázza. A nyolcvanas évek

második felében itt számos ausztriai magyarnak adott előbb „fekete” (slepperek), majd hivatalos munkát.

A szakmai végzettséghez kötött ipari szakmák közül Bécsben a magyarok az átlagon alul csupán a nyomdaiparban, a víz- és energiagazdálkodásban és a bányászatban vannak képviselve; általánosságban a magyar szakmunkás átlag különben messze meghaladja a bécsi osztrák átlagot (41,3 százalék → 34,9 százalék).

Figyelembe véve, hogy a felmérés az osztrák állampolgársággal (még) nem rendelkező, Bécsben lakó magyar köznyelvűekre (30 százalék) is kiterjedt, az 5 százalékos lemaradás az egyes magasabb képzettséghez, de más előfeltételekhez is kötött szakmákban éppen annak bizonyítéka, hogy a Bécsben élő magyar köznyelvet vallók nemcsak iskolázottabbak, de a lakosság átlagához viszonyítva nagyobb százalékbán dolgoznak szakmailag magasabb képzettséget megkövetelő munkahelyeken.

A bécsieket és burgenlandiakat összehasonlító felmérés alapján megállapíthatjuk:

1. Az adatfeldolgozás mindkét tartományban a magukat „magyar köznyelvűek”-nek vallókra korlátozódott.

2. A bécsiek esetében feltűnt a jugoszláviai magyarok nagyszámú jelentkezése, ami erősödő magyar öntudatuk következménye. Arányuk azonban az országos átlagban alacsonyabb. A hetvenes években a jugoszláviai magyarok kizárólag Vorarlbergben haladhatták meg a bécsi értékeket (vendégmunkások, főleg a textiliparban).

3. A bécsi magyarok foglalkozási és képzettségi adataiból arra következtethetünk, hogy a Bécsben élő, magát magyarnak avagy magyar származásúnak tekintő zsidóság, létszámához viszonyítva, jelentős mértékben vallotta magát magyar köznyelvűnek.

4. A burgenlandiaknál figyelembe kell venni, hogy az ausztriai magyarság egészéhez viszonyítva, számarányukat tekintve, messze kisebb jelentőségű csoportot alkotnak, mint ahogyan azt a bécsiekkel való összehasonlításból feltételezhetnénk. Az „óslakos”-településeknél ugyanis a köznyelvet vallók száma – az ország egészének magyarságát tekintve – leginkább közelíti meg a magyar anyanyelvűek avagy nemzetiségűek számát (soraikban lehet a legkisebb a nemzetiségi szorzó).

Ezt tükrözi elenyésző társadalmi súlyuk. Életkori és képzettségi adataikból arra következtethetünk, hogy e folyamat további kedvezőtlen alakulása várható.

1.3 AZ AUSZTRIAI MAGYAROK SZÁMÁNAK NÖVEKEDÉSE MIGRÁCIÓ KÖVETKEZTÉBEN A 80-AS ÉVEKBEN

A magyar nyelvterületről történő elvándorlás legismertebb formája Ausztriában a második világháború utolsó esztendejével kezdődőleg 1988. május 9-ig a politikai menedéjközlérés volt.

1.3.1 A MAGYARORSZÁGRÓL ÉRKEZETTEK

Magyarország kilátásba helyezett csatlakozása az Egyesült Nemzetek Szervezete menekültügyi ún. genfi konvenciójához 1986-tól lényegesen megnövelte a menedéjközlöt kérő magyarok számát. A nyolcvanas években összesen 17485 magyar állampölgár kért Ausztriában menedéjközlöt.²³ – Azonos időszakban letelepedési vagy bevándorlási engedéllyel 763-an telepedtek meg Magyarországról Ausztriában.²⁴

Az Ausztriába a hetvenes évek végén és a nyolcvanas években érkezettek közül Ausztriából a nyolcvanas években 9342 magyar állampölgár vándorolt tovább, közülük 3852 az Amerikai Egyesült Államokba, 3034 Kanadába, 1942 Ausztráliába, 116 a Német Szövetségi Közlársaságba, 398 pedig különböző európai vagy tengerentúli államba.²⁵

Ausztriából a nyolcvanas években jöttek közül 1790-en, az előző időszakban érkezettek közül pedig kerek 200-an tértek vissza Magyarországra. (Az 1980. január 1. és 1988. május 8. között kijöttek 56,5 százaléka). Ausztriában a menekültgondozásban lévők soraiból kitoloncoltak számát a hivatalos statisztikák nem tüntetik fel, de a fentiekben közölt számokban bentfoglaltatnak. Számuk, számos félrevezető hí-

reszteléssel szemben, teljesen jelentéktelen volt. Nincsen kimutatás a bírósági ítéletet követően a kitoloncoltakról, viszont a bűnügyi statisztika magyar rovata megkülönbözteti Ausztriában a magyarországi turistáktól az ausztriai menekülteket és vendégmunkásokat. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az ausztriai magyar menekült és vendégmunkás bűnözés jelentéktelen számának következtében nagyon kevés ausztriai magyart toloncoltak ki az országból bírósági végzéssel.²⁶

Ausztriában menedékjogot kért	17 485	
Ausztriába bevándorolt, letelepedett	763	
		18 248
Ausztriából kivándorolt	9 342	
Magyarországra visszakerült	1 790	
Magyarországra visszatelepült	200	
	11 332	11 332
Növekedés Magyarországról		6 916

1.3.2 A ROMÁNIÁBÓL ÉRKEZETTEK

A nyolcvanas években Romániából Ausztriában menedékjogot kértek (összesen 19800)²⁷ soraiban a magyarok számát az alábbiak szerint becsültük meg:

1979-80: 5-10 százalék (azaz 80); 1981-82-83: 10 százalék (1981 a román börtönökből kiengedett román cigányok kirajzási éve) (260); 1984: 10-20 százalék (75); 1985: 50 százalék (350); 1986: 80-90 százalék (2000); 1987: 80 százalék (1 165); 1988: 23-25 százalék (500); 1989: 10-20 százalék (1200). (Hibaforrás: 1979-1987: ± 5 százalék; 1988-89: ± 25 százalék.)²⁸ Becslésünk végeredménye kb. 5600. (Az Ausztriában menedékjogot kapott romániai magyarok százalékaránya jóval meghaladta a Romániából menedékjogot kért magyarok nemzetiségi arányát.) – A Romániából letelepedési vagy bevándorlási engedéllyel Ausztriába érkezők száma a nyolcvanas években 1647²⁹ volt. Többségük az Ausztriába kerültek családtagjaiból tevődött ki, s ha a romániai magyarok arányszámát elsősorban a megkapott menedékjoghoz viszo-

nyítjuk, akkor számuk 50-60 százalékra, vagyis kerek 900 személyre becsülhető.

A nyolcvanas években érkezettek közül az Ausztriából kivándorló román állampolgárok számát csak a nyolcvanas évek második felében követtük figyelemmel, mert az előző évhez viszonyítva 1986-ban volt csak jelentős az emelkedés. A romániai magyarok legnagyobb része 1985-87 között eredetileg Magyarországon szeretett volna letelepedni, s ezért maradt nagyszámban Ausztriában. Abban reménykedett, hogy az osztrák állampolgárság megszerzését követően szabadon utazhat majd az anyaországba. Ezért a romániai magyarok soraiban a kivándorlók száma a menedékjogot kérők nemzetiségi aránya (28,3 százalék) alatt maradt.

Az Ausztriába a nyolcvanas években érkezett magyarok Romániába való visszatérése 1-2 százalékra tehető, ami kb. 100-120 személyt jelent.

Ausztriában menedékjogot kért	5 600	
Ausztriába bevándorolt, letelepedett	900	
		6 500
Ausztriából kivándorolt	1 100	
Magyarországra visszakérült	300	
	1 400	1 400
Növekedés Romániából		5 100

Amíg a magyarországiak esetében megközelítően pontos adatokkal rendelkezünk, addig a romániai magyarok számánál becslésekre kényszerültünk. Amennyiben ezért a nyolcvanas években Ausztriában kimutathatóan végleg megtelepedett romániai magyarok számából a legmagasabb esetleges 20 százalékos hibaforrás-értéket levonjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az így létrejött becstérték alapján a nyolcvanas években Ausztriában megtelepedett romániai magyarok száma ennél inkább magasabb, de semmiképpen sem alacsonyabb.

	5 100
- 20 %	1 020
	4 080

1.3.3 A MAGYAR NYELVTERÜLET TOVÁBBI ORSZÁGAIBÓL ÉRKEZETTEK

Az Ausztriában a nyolcvanas években menedékjogot kérő csehszlovákiai, kárpát-ukrajnai és jugoszláviai magyarok számáról nem merünk becslésekbe bocsátkozni. Jelenlétükről azonban tudunk (talán 100). Viszont a végleg Ausztriában letelepült jugoszláviai magyar vendégmunkások száma jelentős.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az ausztriai magyarok száma migráció következtében a nyolcvanas években legalább 10000, de valószínűleg 11000 személlyel gyarapodott. Közülük kerek 6900 a magyarországi, 4100 a romániai, s talán 100 az egyéb utódállambeli magyar. Számuk így megközelítően azonos, ha azt talán nem is éri el egészen, az 1956/57-ben végleg Ausztriában megtelepedett kerek 11000 magyarával.³⁰

1.4 AZ 1991. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS

Ausztriában 1991. május 15-én népszámlálást tartottak. Ennek előkészítése során nyelvi szempontból több lényeges kisebbségvédelmi intézkedés történt.

1.4.1 MEGVÁLTOZTATTÁK A KÖZNYELV FOGALMÁT

A személyi kérdőív a „köznyelv”-vel kapcsolatban az alábbiakat tartalmazza: „A kérdés célja: a kérdésre adott válaszokból megállapítható a röghöz kötött nyelvi kisebbségek alakulása az egyes országrészekben

és egész Ausztriában. A válaszokból figyelemmel kísérhető az újabb nyelvi kisebbségek, éspedig az Ausztriában letelepedett vendégmunkások és menekültek csoportjának alakulása, ami céltudatos tervezésre ad lehetőséget egyrészt az integrálódás előmozdítására, másrészt pedig kulturális sajátosságok megtartásának támogatására.³¹

A köznyelv kérdésénél első ízben szerepelnek kinyomtatva az Ausztriában többek által beszélt KIEMELT nyelvek. A német ábécé-sorrendjében a horvát, a szlovén, a cseh (szlovák megnevezés nélkül), a magyar, majd a vendégmunkás nyelvek: a szerb-horvát és a török, továbbá az egyéb („ha egyéb, melyik...”).

A kérdés indoklásával a törvényhozó megszüntette az ún. „őshonos” népcsoportok prioritását a vendégmunkások vagy egyéb migrációs okokból bevándoroltakkal szemben. A népszámlálás nyelvi szempontból többé nem biztosít semmiféle előnyt egyetlen csoportnak sem.

Az Osztrák Statisztikai Hivatalnak ez a döntése talán meggondolkoztatta a népszámlálások alkalmával a „köznyelv” megadásával kapcsolatban eddig tartózkodókat, hiszen századunkban „az Európában végbement politikai és területi változások hatására – gyakran eltér egymástól a nemzetiségi hovatartozás ÉRZÉSE és annak BEVALLÁSA. A nemzetiségi hovatartozás bevallása nem egy olyan demográfiai ismerv közlése, mint az életkoré vagy a családi állapoté, hanem – időnként – következményekkel járó (politikai) állásfoglalás.”³²

A nyolcvanas évek közepén az osztrák köztársasági elnökválasztási harc előbb antiszemitizmusba, majd idegen- és menekültgyűlöletbe torkollott. Ezidőtájt, a nyelvi „másság” miatt is, megkíséreltek többeket emberi méltóságuk figyelmen kívül hagyásával megsérteni, az országból kiutasítani. Ez a folyamat azonban az évtized végére – főleg a magyarok irányában – megváltozott. Kérdéses azonban, hogy ilyen előzmények után a nyolcvanas években migráció következtében Ausztriában letelepedett magyarok, soraikban elsősorban az osztrák állampolgársággal még nem rendelkezők, mennyiben bíznak a népszámlálás titkosságában, s milyen mértékben hiszik el, hogy a kérdőívek ceruzával történő kötelező kitöltésének kizárólag számítástechnikai magyarázata van. (Az író szaggyalozottan rajzol, míg a grafit nem; az elektronikus olvasó szempontjából ez lényeges.)

1.4.2 LEFORDÍTOTTÁK A KÉRDŐÍVEKET KÜLÖNBÖZŐ NYELVEKRE

Az ausztriai népszámlálások történetében újítás számba megy, hogy a kérdőíveket több nyelvre lefordították. A német mellett az „őshonos” népcsoportok nyelvére, vagyis a csehre, a horvátra, a szlovénra, a magyarra, valamint az angolra lefordították a következő kérdőíveket: népszámlálási lista magánháztartások számára, személyi kérdőív és annak minden kérdéséhez adott magyarázat, a lakáskérdőív, az állandó lakhely megállapítására szolgáló pótlap és a lakásívekhez adott magyarázat, a munkahelyi kérdőív (üzemi kérdőív) magyarázatokkal, az épületkérdőív magyarázatokkal. Ez összesen 20 db A4 nagyságú nyomtatott kérdőívet jelentett. A legfőbb vendégmunkás, vagyis a horvát-szerb és a török, továbbá a leggyakoribb menekült, vagyis a lengyel és román nyelvre csak a népszámlálási listát, a személyi és a lakásívet fordították le a magyarázatokkal egyetemben (ez 11 db A/4-es ív).

További újítás volt, hogy az összes lefordított kérdőívet tartalmazó fordításfüzetet megküldték Ausztria valamennyi községi előjáróságának, s azok ott szabadon megtekinthetők voltak. Ezenkívül minden népszámlálási biztos köteles volt családlátogatásai alkalmával azt magával vinni és szükség esetén a megkérdezettek rendelkezésére bocsátani. Ezen túlmenően, kommunikációs nehézségek esetében, át kellett adnia az érintett félnek egy-két hétre a számításba jövő nyelvi kérdőívek egy-egy példányát. (A kérdőíveket, a kérdezett fél jelenlétében, németül kellett kitölteni, de az, a saját nyelvi kérdőíve birtokában, nyomon követhette, hogy a népszámlálási biztos melyik válaszlehetőséget jelöli meg.)

Az egyes ausztriai népcsoportok érdekképviselői szervei (előjáróságok, egyházak, egyesületek, de baráti körök is) bármelyik felsorolt nyelven a Statisztikai Hivataltól igényelhettké a kérdőíveket, s azokat – előzetes tájékoztatásra – mindenki tetszés szerint sokszorosíthatta.

Példaként említhetjük meg, hogy a jelen tanulmány írója az ausztriai Magyar Lelkigondozó Szolgálat lelkészeként időszakos tájékoztatójának mellékleteként 1900 ausztriai címre küldte meg a teljes, vagyis 20 oldalas magyar nyelvű népszámlálási anyagot. Megtette ugyanezt a *Bécsi Napló* szerkesztősége, valamint a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület³³ és Alsóőr község előjárósága is.

1.4.3 ALKALMI NÉPSZÁMLÁLÁSI TANÁCSADÓ IRODÁKAT LÉTESÍTET- TEK

Ausztria különböző tartományában a népszámlálással kapcsolatban magyar nyelvű népszámlálási tanácsadó irodákat létesítettek. Ezek személyesen, de telefonon is elérhetőek voltak. Ilyen irodák működtek Burgenlandban, a munkaközvetítő hivatalokban, Nezsiderben, Felsőpulyán, Felsőőrött és Németújváron. Bécsben két állandó tanácsadó hivatal állt rendelkezésre: a Városi Tanács 3. kerületi elöljáróságán és a Magyar Lelkigondozó Szolgálat lelkészi hivatalában. A magyar római katolikus lelkészség pl. Karintiában, Klagenfurtban és Villachban, Stájerországban pedig Grazban tartott népszámlálási ügyeletet.

A magyar népszámlálási tanácsadó irodákban nemcsak az ívek kitöltésének módozatáról lehetett informálódni, avagy – a népszámlálási biztos helyett – az ívek kitöltését kérni, hanem panaszt is tehettek pl. ha a lakásokban a főbérlő, avagy a szálloda-, vagy panziótulajdonos nem adott magyaroknak kérdőíveket. Ebben az esetben – kb. hat héttel a népszámlálási határidő lejárta után is – a tanácsadó iroda által kitöltött kérdőíveket, jelentve az eset körülményeit, közvetlenül meg lehetett küldeni a Statisztikai Hivatalnak, amely azután azokat kiegészítésre és ellenőrzésre hivatalból továbbította az illetékes elöljáróságoknak.

1.4.4 POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS

A népszámlálással kapcsolatban Ausztriában feltehetően valamennyi magyar intézmény, egyesület biztatott a magyar nyelv megvallására. Egyes csoportok hirdetésekkel tették közzé lapokban, egyleti értesítőkben. A legjelentősebb polgári kezdeményezésből létrejött szöveget megküldték a vezető osztrák napilapoknak,³⁴ s az megjelent a népszámlálási összeírások kezdőnapján.

A népszámlálás alkalmával 1991. május 15-én megjelöljük a magyar köznyelvet!

Andorka Rudolf, okl. mérnök, menedzserigazgató, Bécs

Baló Gábor, okl. mérnök, az osztrák kamara tagja, Bécs-Maria-Enzersdorf

Balogh Vince, dr., a külföldiek lelkigondozó szolgálatának püspöki előadója, Linz

Csáky Mór, dr., egyetemi tanár, történész, Graz-Bécs

Csoknyai Péter, Mag., kormányfőtanácsos, Eisenstadt-Oberwart

Egyed Illés, anyanyelvi, kiegészítőoktatási tanító, Dornbirn

Frischmuth, Barbara, író, Bécs

Kerny Géza, dr., ausztriai magyar római katolikus főlelkész, Linz

Kónya Lajos, operaénekes, zeneművészeti főiskolai tanár, Graz

Ligeti György, zeneszerző, Bécs

Losonczy Andor, főiskolai nyilvános, rendes tanár, Mozarteum, Salzburg

Magyary-Kossa István, dr., az ausztriai magyar evang. lelkigondozó szolgálat elnöke, nőgyógyász, Steyr

Martos Péter, szerkesztő, osztályvezető, Bécs

Nagy Sándor, operaénekes, Volkstheater, Klagenfurt

Radics Éva, karvezető, zeneművészeti főiskolai tanárnő, Graz-Oberschützen

Szépfalusi István, MMag., egyetemi lektor, Bécs

Vass György, SJ., dr., egyetemi nyilvános, rendes tanár, dogmatikus, Innsbruck

Végh Sándor, dr.h.c., professzor, karmester, Salzburg

Zimics Béla, dr., kutatásvezető, Graz-Tobelbad

Bécs, 1991. május 11.

A hirdetés költségeit az aláírók magukra vállalták. Vele kapcsolatban több lap interjút is közölt.³⁵ A népszámlálás „köznyelvi” adatainak kiértékelése 1992 közepére várható, eddig kizárólag a leadott ívek számát és az ország lakosságában beállt változásokat hozták nyilvánosságra.³⁶

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ

- ¹ Szépfalusi István, *Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában*. Bern, 1980. 407 l.
- ² Szépfalusi, i.m. 359-361. l.
- ³ Szépfalusi, i.m. 361. l.
- ⁴ Péter Csoknyai: Die sprachliche Entwicklung der burgenländischen Bevölkerung zwischen 1900 und 1971. In: *Integratio*, Bécs, 1979. XI-XII.sz., 216-279.l. (216.l.) – Péter Csoknyai, Statistische Daten. In: Ladislaus Triber, *Die Obere Wart*. Oberwart, 1977. 293-303.l. – A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1920. Burgenland. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1981. május. 254 l. (Burgenland visszatekintő népmozgalmi adatait 1828-1895. szeptember hóig vallásfelekezetenkénti bontásban közlik, 1895. október 1-től – az állami anyakönyvvezetés bevezetésétől – az időszak végéig az adatok felekezeti bontást nem tartalmaznak.)
- ⁵ Csoknyai Péter nyomán idézi Szépfalusi, i.m. 353-354.l.
- ⁶ 1920: Hecke, Wilhelm, Die Staatsangehörigkeit der Bevölkerung Österreichs nach den amtlichen, durch die Statistische Zentralkommission bearbeiteten Ergebnissen der Volkszählung 1900. In: *Statistische Monatsschrift*, Wien, 1921. Dritte Folge. III.Jg. Heft 1-2. 37.l. – 1923: *Statistische Nachrichten*, Wien, 1924. II.Jg. Heft 3. 74.l. Statistisches Handbuch. Wien, 1924. V.Jg. 6.l. *Statistische Nachrichten*, Wien, 1927. V.Jg. Heft 2. 49.l. Sprachliche Zugehörigkeit und Staatsangehörigkeit der Wiener Bevölkerung. *Statistische Nachrichten*. Wien, 1925. III.Jg. Heft 7. 156-158.l. – 1934: Die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934. Wien, 1935. Heft 1 (Bundesstaattextheft). 52-58., 59-61. l. – 1951: Volkszählungsergebnisse 1951. Wien, 1953. Heft 12., 12-13. l. Die Haushalte in Österreich. Wien, 1954. Heft 13. 75.l. – 1961: Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 u. 1971. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abt.IV., Eisenstadt, 1976. 33.l. – 1971: *Statistische Nachrichten*, Wien, 1973. NF, 28.Jg. Heft 10. 651-652.l.
- ⁷ Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 u. 1971. Tabellentheil. i.m. 146-198.l.
- ⁸ Alexander Hanika, Volkszählung 1981: Umgangssprache (Übersichtsdaten). In: *Statistische Nachrichten*. Wien, 1985. NF, 40.Jg. Heft 2. 60-61.l.
- ⁹ Hanika, i.m. 60.l.
- ¹⁰ Hanika, i.m. 61.l.

- 11 Szépfalusi, i.m. 94-95.l.
- 12 Szépfalusi, i.m. 59-60.l. 1979: Szépfalusi István, Elvándorlás a magyar nyelvterületről. In: *Ellenzéki Unió*. Budapest, 1989. december. I. évf. 5-6.szám. 162.l.
- 13 Szépfalusi, i.m. 65-66.l. 1979: *Ellenzéki Unió*, idézett szám, 163.l.
- 14 Szépfalusi István, Évi jelentés 1984. Általános rész. In: *Másokért együtt*. Bécs, 5/1985. május 20. 6.l. 1981: A javított adatok figyelembevételével. Sz.l.
- 15 Albert Lichtblau, Die „magyarischen“ Sprachgruppen in Burgenland und Wien unter besonderer Berücksichtigung der Volkszählungsergebnisse 1981. Studium an der Johann Kepler Universität. Linz, 1987 (kézirat).
- 16 Alexander Hanika, Volkszählung 1981: Umgangssprache in Österreich. Revidierte Zahlen. In: *Statistische Nachrichten*, Wien, 1986. NF. 41.Jg. Heft 1. 4-8.l. – 1987-ben visszamenőleg javították a köznyelvi adatok előzőleg közzétett számát. Vö. Alexander Hanika, Volkszählung 1981. Umgangssprache im Burgenland. In: *Statistische Nachrichten*, Wien, 1985. NF. 40.Jg. Heft 3. 140-142.l. A magyarok megváltozott adatait osztrák és idegen állampolgárság szerinti megosztásban tartományonként feldolgozta Deák Ernő, A magyarok ausztriai történetének vázlata. 2.rész. In: *Kalácsa-évkönyv*. Bécs, 1986. 57.l. Vö. még Deák Ernő, Die Ungarn in Wien: Eine unsichtbare Volksgruppe? In: *Integratio*. Wien, 1982. 115-131.l.
- 17 Lichtblau, i.m. 3.l. (3.számú táblázat és 4.jegyzet).
- 18 Szépfalusi, i.m. 29.l.
- 19 Lichtblau, i.m. 4.l.
- 20 Peter Meusburger, Beiträge zur Geographie des Bildungs- und Qualifikationswesens. Regionale und soziale Unterschiede des Ausbildungsniveaus der österreichischen Bevölkerung. Innsbruck 1980. 145-147.l. Az 1971. évi népszámlálás alapján készült tanulmány a magyar köznyelvűek soraiban megkülönbözteti a magukat „magyar”, „magyar-német”, ill. „német-magyar”-nak vallókat. Az eltérések jelentéktelenek. A magyarok „magas” képzettségi fokát Meusburger a burgenlandiak iskolai helyzetével ellentétesen tartja és azt az 1956-os emigrációval magyarázza. Több nemzedékes és más Ausztriában élő magyarságról nem vesz tudomást. Sz.l.
- 21 Lichtblau, i.m. 5.l. és 6. számú táblázat, továbbá Szépfalusi, i.m. 97-100.l.
- 22 Lichtblau, i.m. 7.l. és 10.számú táblázat.
- 23 1979-88: *Statistisches Handbuch*. Wien, 1980-89. NF 31-40. 1989: A Statisztikai Hivatal adatfeldolgozója javításainak figyelembevételével.
- 24 1980-89: A Statisztikai Hivatal és a Belügyminisztérium adatfeldolgozóinak közlése.

- 25 1980-82: Az ICEM tudomásával Ausztriából kivándoroltak, a Belügyminisztériummal való egyeztetés nélkül. 1983-89: Az ICEM statisztikai adatfeldolgozójának közlése.
- 26 Kriminalstatistik für das Jahr 1980-89. Bundesministerium für Inneres, Wien, 1981-1990. A magyar vonatkozású adatok összesítve. In: *Másokért együtt*, Bécs, 2/1991-01-28, 4-6.l.
- 27 1980-88: *Statistisches Handbuch*. Wien, 1980-89. NF 31-40. 1989: A Statisztikai Hivatal adatfeldolgozója javításainak figyelembevételével.
- 28 Az egyes menekült csoportok életkori és szakmai összetételéről is vö. a Menekülttábori Lelkigondozó Szolgálat évi jelentéseit 1980-89. In: *Másokért együtt*, Bécs. 1986-89: Kivonatosa Pete György, „A diaszpóra mindenese”. Beszélgetés Szépfalusi Istvánnal. In: *Életünk*, Szombathely, 1988. december. XXVI. évf., 12.sz., 1110-1111.l.
- 29 1980-89: A Statisztikai Hivatal és a Belügyminisztérium adatfeldolgozóinak közlése.
- 30 Szépfalusi, i.m. 58-70.l.
- 31 Leitfaden für Zähler. Grosszählung 1991. Wien, 1990. 85 l. (idézet 68-69.l.)
- 32 Hoóz István (szerk.), *A baranyai nemzetiségekről*. (Pécs), 1977. 11.l. Idézi Szépfalusi i.m. 390-391.l.
- 33 Volkszählung, Mai 91. Machen Sie Ihr Kreuz! (Deutsch und ungarisch). In: *OZ*, „Oberwarter Zeitung”. 1991-05-02. 4.l.
- 34 Bei der Volkszählung 15.Mai 1991 geben wir die ungarische Umgangssprache an! *Die Presse*, Wien, 1991-05-11 – 12., 20. l.; *Salzburger Nachrichten*, 1991-05-13., 22.l.; *Kurier*, Wien, 1991-05-13., 7.l.
- 35 Mehr Selbstbewusstsein. In: *Die Presse*, Wien. 1991. május 10., 24.l. Ausztriában élő magyarok nyilatkozata. In: *Új Magyarország*. Budapest, 1991. május 11. l. évf., 13. sz., 4.l. Volkszählung: Anzeigeaktion der in Österreich lebenden Ungarn. In: *epd*, Evangelischer Pressedienst für Österreich. Wien, 1991-05-13. 36. sz., 4.l.
- 36 Grosszählung 1991. Schnellbericht. Beiträge zur österreichischen Statistik. Heft. 1.025/1. Wien, 1991. augusztus. 117 l.

2. NYELVTUDÁS, NYELVMŰVELÉS

2.1 A LAKOSSÁG NYELVTUDÁSA

Az Osztrák Statisztikai Hivatal 1990. márciusában az ország lakosságának nyelvtudásáról mikrocenzus felmérést készített. Ezt megelőzően 1974. decemberében végeztek hasonló vizsgálatot Ausztriában, amikor 29230 háztartás (család) adatai alapján 4797000 15-70 éves lakosra kivetítve adtak közre az ország túlnyomó többségére vonatkoztatott adatokat.¹ A vizsgálat annak idején megállapította, hogy Ausztria lakosságának 56,3 százaléka csak németül tud, 36,2 százaléka tud (ért) angolul, 8,8 százalék franciául, 3,1 százalék olaszul, 1,3 százalék oroszul, 0,4 százalék spanyolul és 0,5 százalék nyelvtudása ismeretlen. Fel tűnően magas volt az „egyéb nyelvek” 8,3 százalékos arányszáma. Ennek magyarázata elsősorban abban keresendő, hogy az ausztriai népcsoportok nyelvét (csehszlovák, horvát, magyar, szlovén) külön nem mutatták ki, hanem ebbe a rovatba sorolták. A felmérésre a választ a megkérdezettek 3 százaléka megtagadta.

Az 1990-ben megtartott mikrocenzus vizsgálat kerek 25000 háztartás 54000 adatszolgáltató 15 évnél idősebb tagjától kért választ, amiből 6241000 Ausztriában élő személy adataira következtek. A megkérdezettek 5,4 százaléka megtagadta a válaszadást, ami végül 5906700 személy becsült adatait eredményezte.²

A két vizsgálat között „részleges célcsoportváltoztatások és kérdésfeltevések ellenére” a lényegyet tekintve „összehasonlítások tehetők” a két vizsgálat „egyes fejezetei között”.³ 1974-ben a 15-70 éveseket vizsgálták, míg 1990-ben a 15 évnél idősebbeket (kivéve Burgenlandban). 1974-ben „idegen nyelv”-nek számított az a nyelv, amit az illető nem otthon beszél (tehát a tanult nyelv), 1990-ben viszont valamennyi idegen nyelv megadható volt, „amit a megkérdezett a németen kívül valaha tanult”. Ezenkívül a megadott nyelvek sorában megnevezhette az első, azaz legerősebb, legjobban beszélt nyelvét.⁴

Az egyes nyelvek értékelésénél az 1990. évi vizsgálat országszerte kimutatta a szerbhorvát és török nyelvet, az ausztriai népcsoport-

nyelvek közül országszerte továbbra is az „egyéb nyelvek” közé sorolta a csehszlovákot és a szlovént, s hasonlóan járt el – Burgenland kivételével – a horvát és a magyar nyelvvel. Ezek esetében azonban 1974-ből nincsenek összehasonlító adataink.

Az 1974-ben és 1990-ben egyaránt kimutatott nyelvek közül, 1990-ben 15-70 esztendőskorra csökkentve a kimutatást, az eltérő kérdésfeltevések ellenére valamennyi nyelvnél emelkedés mutatható ki; a legjelentősebb ez az angolnál. A lakosság korát és foglalkozását is figyelembevevő kimutatásból átvettük és az alábbiakban kimutatjuk a tanult nyelvet feltehetően beszélők/értők számát.

15-70 évesek	1974 %	1990 számokban	1990 %	legjobban beszéli ⁵
angol	36,2	3 117 000	52,8	80,4
francia	8,8	674 600	11,4	3,1
olasz	3,1	266 500	4,5	1,7
spanyol	0,4	65 200	1,1	0,2
orosz	1,3	96 400	1,6	0,6
szerbhorvát	–	102 000	1,7	1,9
török	–	39 800	0,7	0,9
német „idegen nyelvként”	3,0	270 000	4,6	1,8
egyéb	8,3	279 300	4,7	3,4
ismeretlen, nem tud	38,9	995 900	16,9	6,0
	100,0	5 906 700	100,0	100,0

Az 1974. évi mikrocenzusnak az orosz nyelvvel kapcsolatban becsült adatai értékelésénél, a lakosság magyar nyelvtudásával foglalkozó becslésünk számára jelentős segítséget kaptunk a Statisztikai Hivatal adatfeldolgozó előadójától. Ezért az orosz nyelvtudással kapcsolatban tartományonként most összehasonlítjuk a két vizsgálat eredményeit. 1990: Bécs 3,4 százalék (1974: 2,6 százalék); Alsó-Ausztria 2,6 (2,1); Burgenland 1,6 (1,4); Felső-Ausztria 1,1 (0,4-0,7); Salzburg 0,7 (1,0), a többi tartományban 0,4-0,7 százalék között (1974-ben ugyancsak 0,4-0,7 százalék között). Abszolút számokban: 1990: 96 400 (1974: 97 500).⁶

2.1.1 KIBŐVÍTETT ÉS KIEGÉSZÍTŐ VIZSGÁLAT BURGENLANDBAN

Ausztria legkeletibb tartományában az 1990. évi mikrocenzus keretében négy oldalas kiegészítő vizsgálatot végeztek a tartomány lakosságának „nyelvtudásáról és -használatáról”. Ez az 1991. év folyamán további felmérést igénylő becslés „a horvát és magyar, illetve mindkét” nyelvre korlátozódott, illetve ezzel bővült ki.

A vizsgálat során 2 802 háztartás, kerek 7000 adatszolgáltatójának válasza alapján következtettek a tartomány összlakosságára, vagyis az 1981. évi népszámlálás alapján 273 089 személyre.⁷ Az időközben megjelent 1991. évi népszámlálás első gyorsjelentése korrigálta Burgenland tartomány lakóinak számát, de az 1981. évi adatot is helyesbítette.⁸

A mikrocenzus eredményeként – mivel nincsen azonos felméréssel létrejött összehasonlítási alap – a legszembeötlőbb eredmény abból adódott, hogy a mikrocenzus eredményeit az 1981. évi népszámlálás „köznyelvi” adataival összevetve a horvátok száma 18 800-ról 25 499-re (35,6 százalék) emelkedett, míg a magyaroknál 4 000-ről 16 475-re emelkedett következtetni a felmérés, ami 401 százalékos emelkedést jelent.

Az 1991. évi mikrocenzus 1 százalékról az egészre következtető nyelvtudást (-értést) megcélzó becslése és az 1981. évi népszámlálás alkalmával megadott magyar „köznyelvi” adat közti jelentős eltérés azonnal indoklásra készítette az adatfeldolgozókat. „Európa politikai megosztottságának megszűnése és keleti szomszédunkban a demokratikus társadalmi rend berendezkedése bizonyára a nyelvtudás újraértékelődését váltotta ki. Ugyanakkor a kérdésfeltevés eltért az 1981. évi népszámlálás kérdésfeltevésétől (a passzív ismeretekre is rákérdeztünk) és így az valamivel tágabb volt”.⁹

Tekintettel arra, hogy a mikrocenzus eredményeit a népszámlálási adatokkal hasonlították össze, s a népszámlálási adatok felvételénél mindenki, akinek létérdeke őt Ausztriához köti, illetve itt tartózkodik, köteles adatokat szolgáltatni, felvetettük a kérdést, vajon a felmérés során az adatszolgáltató családtagok sorában, az 1:100 arányában szerepeltek-e a Burgenlandban élő, s itt a nyolcvanas években megtelepedett, illetve megtelepedni kívánó, kezdetben menekültgondozásba vett, migráció következtében a tartományba került magyar nemzetiségűek?

Az ún. belügyminisztériumi gondozásba kerültek száma 1986 óta ugyanis Burgenlandban kimutatható volt. Kérdésünkre negatív választ kaptunk.

A mikrocenzus különböző szempontok szerinti táblázatainak értékelése az alábbi képet mutatja. Amíg a horvátoknál az aktív és passzív nyelvtudás aránya 23531–1468, összesen: 24999, a tartomány lakosságának 9,2 százaléka, addig a magyaroknál 14050–2425, összesen 16475, a tartomány lakosságának 6,0 százaléka.¹⁰ Közülük horvátul és magyarul egyaránt beszél 1977, ebből 1888-nál a nyelvtudás mindkét nyelven aktív, 121-nél pedig passzív. Aliquot szerepelnek a táblázatban.

Mindkét nyelvnél minimális az óvodás korban lévő gyermekek száma. A horvátoknál és a magyaroknál egyaránt csupán 1-1 százalék beszéli „anyanyelvét”, vagyis ritkaság számba mennek azok a szülők, akik megtanítják gyermeküket „anya”nyelvükre.¹¹ Az ok lehet a magyarok és horvátok korcsoportjának vizsgálatában is, ami a magyaroknál a kedvezőtlenebb. Amíg a tartományban lakók átlagának 20,4 százaléka 60 évnél idősebb, addig a német nyelvűeknek csak 17,9 százaléka, a horvátoknak 27,2 százaléka, a magyaroknak azonban 44,4 százaléka, vagyis a lakosságnak majdnem fele ilyen koros. A 30-60 éveseknél a magyarok aránya ugyan a legnagyobb – következménye ez a kiöregedésnek –, a 0-15 illetve 15-30 évesek arányszámánál azonban az arányok ismét alacsonyok. A német nyelvű 0-15 évesek a lakosság 20,6 százalékát, a magyaroké viszont csak 10,2 százalékát, a német nyelvű 15-30 évesek a lakosság 24,2 százalékát, a magyarok esetében viszont csak 13,5 százalékát teszik ki.

A foglalkoztatottsági kimutatásnál a magyarok 42,6 százaléka nyugdíjas, az egész táblázatban a legnagyobb arányszám. A foglalkozásoknál a magyarok 53,7 százaléka munkás (ebből 22,4 százalék szakmunkás, 27,0 százalék segédmunkás és 4,3 százalék ipari tanuló), 37 százalék pedig alkalmazott (22,0 százalék tisztviselő, 13,8 százalék hivatalnok, 1,2 százalék kereskedelmi tanonc).¹² A mikrocenzus egyértelműen bizonyítja, hogy a burgenlandi magyaroknak gyakorlatilag nincsen, avagy alig van értelmiségi rétege.

A tartomány területén a járások szerint történő nyelvi tagozódás erősen vitatott. Eszerint a burgenlandi magyarok a felsőőri járásban a lakosság 12,0 százalékát alkotják, a nezsideriben 7,7 százalék, Kismarton és Ruszt városokban 6,6 százalék, a felsőpulyai járásban 5,8 százalék, a gyanafalviban 3,4 százalék, a nagymartoniban 2,6 százalék, a németújváriban 2,3 százalék és a Kismarton-környéki járásban pedig 2,2 százalék.

Az adatokat részletesen csak akkor értékelhetjük, amikor majd rendelkezésünkre állnak a kiegészítő mikrocenzusvizsgálat adatai. Ezeket a kérdőív alábbi 10 kérdésére adott válaszok alapján készítik majd el: 1. Ért-e magyarul, ha megszólítják? – igen-nem. 2. Beszél-e magyarul? 3. Hallgat-e magyar rádiót? – burgenlandi-magyarországi. 4. Nézi-e a magyar tévét? – burgenlandi-magyarországi. 5. Olvas-e magyar könyveket, újságokat, folyóiratokat? 6. Magyarsága miben jelentős? – család-egyház-mindennapi élet-község-munkahely-esetenként beszélgetéseknél-magyarországi utazások. 7. Tanult-e az óvodában, vagy az iskolában magyarul? – óvodában, általánosban, polgárban, közép- vagy főiskolán. 8. Élettársával beszél-e magyarul? – gyakran-esetenként-gyakorlatilag soha-nem tud magyarul. 9. Gyermekkorában a szülői házban beszéltek-e magyarul? 10. Beszél-e a közös háztartásában élő gyermekeivel magyarul? – gyakran-esetenként-gyakorlatilag soha-nem tud magyarul.¹³

A mikrocenzus eddig kizárólag a nyelvtudást becsülte fel, s az egykor az iskolákban magyarul is tanuló burgenlandiaknál ebből „anyanyelvre”, „növekvő köznyelvre” következtetni kizárólag az 1991. évi népszámlálási adatok és az 1991-es kiegészítő mikrocenzus fentiekben ismertetett eredményei ismeretében lehet majd. Ezért helyesen állapítja meg Deák Ernő, hogy ezek az adatok nem jogosítanak fel közösségileg összeálló népcsoportgyarapodás elvárására.¹⁴

De ezen túlmenően még arra sem gondolhatunk, hogy a burgenlandiak magyar nyelvtudásából ausztriai magyarokra következtessünk. Hiszen a magyarnak vallás érzelmi kötődései a magyar nyelvtudás nélkül soraikban már szinte teljesen hiányoznak. Tudomásunk van arról, hogy a mikrocenzusban magukat egyaránt horvát és magyar nyelvtudásúnak valló burgenlandiak majdnem kivétel nélkül olyan horvátok voltak,

akik a horvát népcsoporthoz tartoznak, de mivel szimpatizálnak a magyarokkal, megadták a helyi iskolákban gyermekkorukban kötelezően tanult magyar nyelvet is. Ezért Deák Ernőnek az a feltételezése, hogy „aki Ausztriában ma magyarul beszél, van valami származásbeli kötődése a magyar nyelvhez, kultúrához”, a burgenlandiak esetében csak részben tartható fenn (magyarul tanuló osztrákok, élettársak stb.). Teljesen bizonyíthatatlannak tartjuk ennek alapján Szeberényi Lajos kultúregyesületi elnök ama állítását, miszerint a mikrocenzus eredményeként „tehát megnégyszereződtünk”.¹⁵ A mikrocenzus 1991-ben becsült számából ugyanis semmiféleképpen sem juthatunk ilyen eredményre, összehasonlítva azt az 1981. évi népszámlálás köznyelvi adataival.

2.2 A NYILVÁNOSJOGÚ ISKOLÁKBAN MAGYARUL TANULÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A HIVATALOS KIMUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Ausztriában nyilvánosjogú iskoláknak számítanak az állami és magániskolák. Nem szerepelnek viszont a külföldi tantervvel működő iskolák (pl. amerikai, francia, japán stb.)

Az idegen nyelven tanulókról csak bizonyos időszakonként, rendszerint 3-5 esztendőös ritmusban készül felmérés. Az 1991/92-es folyó tanévben készülnek ilyen kimutatások, erről azonban jelenleg még ideiglenes adatok sem kerültek nyilvánosságra.

A legutóbbi, az 1987/88-AS TANÉV-ről készített nyelvi kimutatás¹⁶ szerint 537 128 iskolalátogatóból (általánostól az érettségiző osztályokig) – leszámítva a „nagy” nyelveket (angol, francia, olasz, spanyol, latin, ógörög) – második, vagy harmadik idegen nyelven tanulók száma egész Ausztriában:

	kötelező	szabadon választott
orosz	2284	734
szlovén	203	231
horvát	37	438
szerbhorvát	18	32
magyar	17	54
török	–	59
egyéb nyelvek	13	106

2.2.1 A MAGYARUL TANULÓK AZ 1987/88-AS TANÉVBEN¹⁷

	Burgenland		B é c s		Összesen	
	köt.	szab.	köt.	szab.	köt.	szab.
általános iskolák	–	–	–	–	–	–
polgári iskolák	–	14	–	–	–	14
kisegítő iskolák	–	–	–	–	–	–
ált. iskola 9. osztály	–	–	–	–	–	–
gimnázium	15	39	2	1	17	40
egyéb középiskolák	–	–	–	–	–	–
Összesen	15	53	2	1	17	54

(Az 1978/79-es tanévben az osztrák középiskolákban 110-en tanultak magyarul, ebből 43-an Burgenlandban. A tanulók túlnyomó többsége a magyart szabadon választott tantárgyként tanulta. A felsőöri általános és kisegítő iskolában a magyar anyanyelvűek száma az 1945/46-os tanévben 217, az 1975/76-os tanévben pedig 49 volt. Ernst Tölly felsőöri járási tanfelügyelő ennek okát megfogalmazza.¹⁸⁾

Kérdésünkre a Statisztikai Hivatal előadója megjegyezte, hogy az alsőöri és őriszigeti általános iskolában az 1987/88-as tanévben esetleg nem tanítottak magyarul, avagy a magyar nyelvet nem mutatták ki,

illetve a statisztikai kérdőívet nem küldték vissza. Ezek ellenőrzése a járási tanfelügyelőség feladata. – A felsőőri járási tanfelügyelőség véleménye szerint a megnevezett iskolákban 1987/88-ban tanítottak magyarul, az adatokat beküldték, de a Statisztikai Hivatal azokat nem közölte, avagy a kérdőívek náluk kallódnak.

A többi osztrák tartományban nem szerepelnek magyarul tanulók, noha az azonos, vagyis az 1987/88-as tanévben 790 magyar állampolgár tanult ausztriai iskolákban.¹⁹ Közülük 298 általános, 189 polgári iskolába, 214 gimnáziumba és 28 ipariskolába járt. Az iskolalátogatók főbb tartományi megoszlása: 356 Bécs, 165 Alsó-Ausztria, 101 Felső-Ausztria, 80 Burgenland, 88 vegyes.

(A Bécs 1. kerületi kereskedelmi szakközépiskolában 1989 óta tanítanak magyart; az 1991/92-es iskolai évben 25 tanuló 3 csoportban tanult magyarul.)

2.2.2 A BURGENLANDBAN MAGYARUL TANULÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A TARTOMÁNYI ÉS/VAGY JÁRÁSI TANFELÜGYELŐSÉGEK KÉRÉSÜNKRE KÖZÖLT KIMUTATÁSA ALAPJÁN

(A tanulók és nyelvoktatási csoportok – nem osztályok – adatai)

	t a n é v	1979/80 ²⁰	1990/91 ²¹	1991/92 ²²
Általános iskola				
Alsóőr	44 (2)		32 (2)	
Borsmonostor	–		11 (1)	
Dérföld	–		15 (2)	
Felsőőr	95 (4)		84 (4)	
Felsőpéterfalva	–		5 (1)	
Felsőpulya	36 (4)		39 (4)	
Locsmánd	–		39 (4)	
Őrisziget	14 (1)		10 (1)	
Répcsekethely	–		16 (2)	
Sopronkeresztúr	–		29 (2)	
	189 (11)	94	280 (23)	

	t a n é v	1979/80	1990/91	1991/92
polgári iskola				
Alhó	–			7 (1)* ¹
Csáva	–			9 (1)
Felsőőr	49 (4)			86 (8)
Felsőpulya	29 (4)			42 (4)
Kismarton	–			12 (1)* ²
Mogyorókerék	–			31 (2)
Németújvár	–			19 (2)
Pomogy	–			10 (2)
Sopronkeresztúr	–			13 (1)
Zurány	–			15 (1)
		78 (8)	77	244 (23)
kisegítő iskola			1	
ált. iskola 9. osztály			1	
			173	
gimnázium				
Felsőlövő	31 (2)			49 (5)* ³
Felsőpulya	12 (1)			72 (6)
Kismarton	–			10 (1)
más középiskola				
Pinkafő (műszaki)	–			40 (2)
óvónőképző				
Felsőőr	17 (1)			–
		60 (4)		171 (14)

*¹ szabadon választott*² az 1990/91-es tanév adatai*³ ebből 1 az Evangélikus Tanítóképzőből (Felsőlövő)

Az Osztrák Köznevelési Minisztérium az ausztriai elemi iskolák számára 1966-ban, a polgári iskolák számára 1968-ban, a középiskolák számára pedig 1967-ben, a Hivatalos Lapban megjelent, oktatási csoportok és nem osztályok számára készült tantervet dolgozott ki. Valamennyit – a hetvenes évek végéig történt módosításokkal – magyar fordításban közreadtuk.²³ Ugyancsak közzétük az Ausztriában megjelent, a magyar oktatásban használt tankönyvek recenzióit.²⁴ „A népcsoportkérdésekkel foglalkozó bécsi munkaközösség” 1984-ben „A népcsoportnyelvek oktatásáról és képzéséről” átfogó ismertető, a nyelvoktatásnak elsősorban jogi kereteit és történetét felvázoló tanulmánykötetet jelentetett meg.²⁵

A Burgenlandban magyar nyelvet tanulók számának értékelésénél feltűnik, hogy amíg az 1991/92-es tanévvel kezdődőleg jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés a magyar nyelvoktatás iránt és a jelekből következtetve ennek fokozódása várható, addig a magyar háttérű, ún. „őshonos” lakosság soraiban azonos mértékben ez kizárólag Felsőpulyán követhető nyomon. Alsóőrrön, Felsőőrrön és Őrszigeten az általános iskolában egyaránt csökkent a magyarul tanulók száma, a felsőőri óvónőképzőben pedig jelenleg már nem is tanítanak magyarul. A csökkenés mértékét a felsőőri járásban még fokozza az a tény, hogy ezeket az iskolákat a nyolcvanas években migráció következtében Ausztriába került magyar állampolgár gyermekek is látogatják.

2.2.3 EGYETEMI OKTATÁS

2.2.3.1 BÉCSI EGYETEM, FINNUGOR TANSZÉK

Tanszékvezető: Dr. Rédei Károly, egyetemi tanár

A bécsi egyetemen 1974-ben alakult tanszéken három tanulmányi ág van: a) nyelvészet, b) irodalom, c) tanárképzés.

	A magyarul tanulók számának alakulása					
	1980/81		1988/89		1990/91	
	beírt	óralátog.	beírt	óralátog.	–	óralátog.
kezdő	48 ²⁶	30-40	181 ²⁷	70-80	ism. ²⁸	120
haladó 1			48	15	ism.	55
haladó 2	28	15-20	46	15	ism.	50

A tanszék az egyetem valamennyi hallgatója számára minden téli félévben kezdő nyelvtanfolyamot indít. Az egyetemi rendszernek megfelelően két tanulmányi szakasz és nem évfolyam van. Noha a kedvezőbb elhelyezkedési lehetőségek miatt megnőtt az érdeklődés (pl. NDK lektorok helyett a tanszéken végzetek közül többen oktatnak németet Magyarországon), a beiratkozott hallgatók közül – a tanulmányi ágak egyikén – csak 35-40-en hallgatják az órákat és közülük 15-20-nál várható a tanulmányok befejezése. Az egyetemi tanulmányok „Mag.phil.” diplomát adnak.

A tanszék eddig egy magántanári fokozatot adott, 9 doktori disszertációt és 11 diplomamunkát fogadott el. Magyarországi és utódállambeli magyar szakos bölcész diplomát a tanszék évente 3-5 esetben szokott nosztrifikálni (Mag.phil.). A tanszék valamennyi nyugat-európai felsőfokú finnugor és hungarológiai intézménnyel kapcsolatban van s az utóbbi években kapcsolatait Kelet-Európa irányában is bővítette.

2.2.3.2. TOLMÁCS- ÉS FORDÍTÓKÉPZŐ INTÉZETEK

Magyar tagozat

Az osztrák egyetemeken 1943-ban alakult tolmács- és fordítóképző intézetekben 1945. december 4-én Bécsben, Grazban és Innsbruckban létesítettek magyar tagozatot. Innsbruckban ez 1972-ben megszűnt. A jelenleg érvényes tanterv értelmében a német alapnyelv mellett a magyart első vagy második idegen nyelvként bármilyen, az egyetemeken tanított nyelvi kombinációban fel lehet venni. Az egyetemi tanulmányok – fordító- vagy tolmácsszakon – „Mag.phil.” diplomát adnak.

A magyar szakos hallgatók számának alakulása ²⁹						
	1980/81		1988/89		1990/91	
	beírt	óralátog.	beírt	óralátog.	–	óralátog.
Bécs	50	20-22	90	24-28	ism.	26-30
Graz	25	12-14	35	15-16	ism.	12-15

2.3 NYELVTANFOLYAMOK

A legátfogóbb, idegen nyelvű tanfolyamokat is meghirdető intézmény Ausztriában az Osztrák Népfőiskolák Egyesülete.³⁰ A rendelkezésre álló utolsó, 1989/90-es tanévről készített kimutatás szerint 41 nyelven tanítanak, köztük magyarul is. A megkeresésünkre kapott válaszokból az egyes tartományi központok adatai alapján az 1980-as és 1990-es adatokról az alábbi kimutatást készíthettük.

2.3.1 A NÉPFŐISKOLÁKON MAGYARUL TANULÓK ÉS A MAGYAR TANFOLYAMOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA³¹

	1980/81-es tanév		1990/91-es tanév	
	hallgatók	tanfolyamok	hallgatók	tanfolyamok
B	–	–	180	18
K	–	–	14	1
N	?	(1)	302	32
O	24	3	111	12
S	10	1	29	2
St	40	3	148	11
T	7	1	13	1
V	–	–	–	–
W	(40)	(4)	326	32
Össz.	121	13	1 123	109

Bécsben 1980-ban nem mutatták ki központilag az egyes nyelveket. Salzburgban 1985 és 1990 között 15 tanfolyamot 217 hallgató látogatott.

Bécsben leginkább a magyar nyelvtanfolyamok létszáma emelkedik a felkínált nyelvek közül. Az 1991/92-es tanévben például a 9. kerületben 10, a 20. kerületben pedig 11 magyar nyelvtanfolyam van folyamatban. Burgenlandban a tanított 13 nyelv közül 1990-ben a magyar tanfolyamokra beiratkozottak megelőzték az eddig vezető helyet elfoglaló angolul tanulók számát.

Valamennyi kelet-európai nyelv iránt fokozódik az érdeklődés, de leginkább a magyar iránt. Az utóbbi esetében az igény a 80-as évek közepén nőtt meg. A beiratkozottak között, Burgenland kivételével, különösen sok volt a fiatal, az ún. másodnemzedékhez tartozó, volt bevándorló leszármazottja, s az oktatást főleg migráció következtében Ausztriába került magyar pedagógusok végezték.

TANFOLYAMHELYEK TARTOMÁNYONKÉNT 1990/91-BEN

Burgenland: Boldogasszony, Fertőmeggyes, Gálos, Gyanafalva, Felsőpulya, Kismarton, Miklóshalma, Mogyorókerék, Mosontétény, Nagymarton, Németújvár, Pomogy, Ruszt, Sopronkeresztúr, Szárazvám, Zúrány.

Karintia: Klagenfurt

Alsó-Ausztria: Hainburg, Mödling, St.Pölten, Wiener Neustadt stb.

Felső-Ausztria: Braunau, Lenzing, Linz, Ried, Steyr, Wels.

Salzburg: Salzburg

Stájerország: Fehring, Feldbach, Graz, Hartberg, Kapfenberg, Lassnitzthal.

Tirol: Innsbruck

Vorarlberg: —

Bécs: valamennyi kerületben.

2.3.2 FELNŐTTKÉPZŐ INTÉZMÉNYEK AUSZTRIÁBAN

Az Ausztriai Felnőttképző Intézmények Konferenciája (KEBÖ)³² számos tagegyesülete foglalkozik nyelvoktatással kezdő, haladó és szaktanfolyamok keretében. Az egész országot átfogó érdekképviselések szerint tagolódó művelődési intézményrendszer áttekintésére most nem vállalkozhatunk.

Magyar nyelvű tanfolyamokat tartanak jelenleg pl.

Az Osztrák Nagyiparosok Egyesülete Művelődési Intézményében (BWI) 15 hallgatóval 2 tanfolyamban.

Az Ipari és Kereskedelmi Kamarák Gazdasági Előmozdító Intézetei (WIFI) az egyes tartományok nagyobb városaiban a népfőiskolákkal együttműködve. Kismartonban 4 saját magyar tanfolyamuk van 45 hallgatóval, Felsőőrött pedig 1 tanfolyam 16 hallgatóval. Kismartonban 8 fokozatban, továbbá titkárnőknek, telefonkezelőknek, bankosoknak és intenzív ún. expressz magyar tanfolyamokat tudnak felkínálni.

A Szakmai Előmozdító Intézet (BFI) az Osztrák Szakszervezetek művelődési intézménye. Tartományonként van művelődési intézményük, számos magyar tanfolyamot tartanak. Bécsben 1990/91-ben 2 csoportban 25 hallgatóval.

2.3.3 NYELVISKOLÁK

Ausztria összes tartományában működnek magán nyelviskolák, melyek közül számosban tartanak magyar nyelvtanfolyamokat. Bécsben pl. a Berlitz (1100), az Inlingva (1010), az Euro-Sprachinstitut (1070); az utóbbinak, melyben kizárólag a kelet- és délkelet-európai nyelveket tanítják, magyar intézeti vezetője van.

2.3.4 MAGYAR EGYESÜLETEK

Az Ausztriai Magyar Független Kultúregyesületek Csúcsszerve tagszervezetei közül az 1921-ben alakult Bécsi Magyar Iskola Egyesület 1935-től napjainkig a Collegium Hungaricumban tart nyelvtanfolyamokat. 1980-ban 90 résztvevővel 3 csoportban, 1990-ben pedig 135 résztvevővel 4 csoportban folyt magyar oktatás.³³

Az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége a bécsi Urania-ban ún. hétvégi magyar iskolát tart fenn fakultatív alapon. 1987-ben – a kezdő évben – 23 résztvevővel 4 csoportban, 1990-ben pedig 52 résztvevővel 4 csoportban folyt magyar oktatás.³⁴

2.3.5 SZÍNJÁTSZÓK

Az első világháború végétől működött valamennyi burgenlandi színjátszócsoporth munkásságát az 1982-ben megjelent tanulmánykötet ismereti.³⁵ Jelenleg Ausztriában egyetlen magyar színjátszócsoporth működik, a „Református Ifjúsági Olvasó- és Dalkör”. Az előadott művek kizárólag népszínművek és az Imre Samu, Felsőőri Tájszótárának³⁶ megjelenésekor 1973-ban már megfogalmazott „ma már erősen pusztuló nyelvjárás” utolsó színpadi megszólalásának tekinthetők. A paraszti élet archaizáló, a nagyszülők beszélt nyelvi szintjére szorítkozó, szórakoztató művek a mai nyelv népszerűsítéséhez alig járulnak hozzá.³⁷ Nyelvcseréjükéről Gál Zsuzsa jelentetett meg tanulmánykötetet,³⁸ legutóbb pedig Gaál Károly professzor „Egy többnyelvű tájon ugyanazt a kultúrát különböző nyelveken lehet kifejezni” címen néprajzi szempontból elemezte a mai burgenlandi „elsodródott falvak” magyar nyelvét.³⁹

Ui. A könnyebb érthetőség kedvéért az ausztriai magyar helységneveket magyarul közöltük, de jegyzetben megadjuk a ma használatos német elnevezést is.⁴⁰

JEGYZETEK A 2. FEJEZETHEZ

- 1 Fremdsprachenkenntnisse der österreichischen Bevölkerung. – Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1974. Beiträge zur österreichischen Statistik. Heft 430. Wien, 1976. Vö. még *Statistische Nachrichten*, Wien, 1975. 30.Jg., Hefte 9,11,12 és 1976. 31.Jg., Hefte 1,4.
- 2 Fremdsprachenkenntnisse. Ergebnisse des Mikrozensus März 1990. In: *Statistische Nachrichten*, Wien, 1991. 46.Jg., NF, Heft 3. 231.l.
- 3 Mikrozensus 1990, i.m. 231.l.
- 4 Mikrozensus 1990, i.m. 233-234.l. és Fremdsprache mit den besten Kenntnissen. Ergebnisse des Mikrozensus März 1990. In: *Statistische Nachrichten*, Wien. 46.Jahrgang 1991 (Neue Folge), Heft 7. 583.l.
- 5 Mikrozensus 1990 (Fremdsprachenkenntnisse), i.m. 234-235.l. A legjobban beszélt nyelvvél kapcsolatban i.m. 581.l.
- 6 Mikrozensus 1990 (Fremdsprachenkenntnisse), i.m. 238.l. és Szépfalusí i.m. 361-362.l., valamint 36. és 38. jegyzet 364.l.
- 7 Heinz Fassman, Rainer Münz, Peter Oberdammer – Sprachgruppen und Sprachkenntnisse im Burgenland. Kurzbericht. Eisenstadt, im Mai 1991. 7 l.
- 8 Grosszählung 1991. Schnellbericht. Beiträge zur Österreichischen Statistik. Heft 1.025/1. Wien, 1991. 21, 71-73.l.
- 9 Fassman-Münz-Oberdammer i.m. 1.l.
- 10 Fassman-Münz-Oberdammer i.m. 4.l.
- 11 Fassman-Münz-Oberdammer i.m. 3.l.
- 12 Fassman-Münz-Oberdammer i.m. 6.l.
- 13 Mikrozensus März 1990. Zusatzerhebung. Sprachkenntnis und Sprachverwendung im Burgenland. Personenblatt. A kérdőív kérdéseinek fordítása. Sz.l.
- 14 Deák Ernő, A magyarság vállalása Ausztriában. In: *Népszava*, Budapest, 1991. augusztus 31. 119. évf., 204.sz. 8.l.
- 15 Szeberényi Lajos, Si vis pacem... In: *Bécsi Napló*, 1991. július-augusztus. XXII. évf., 4.sz., 2.l.
- 16 Das Schulwesen in Österreich. Schuljahr 1987/88. Beiträge zur österreichischen Statistik. 926.Heft. Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, 1989. 269.l.

- 17 Das Schulwesen in Österreich. Schuljahr 1987/88. i.m. 250-269.l. (Fremdsprachenunterricht)
- 18 Szépfalusi i.m. 157.l. és 22.számú jegyzet, 167.l. – Triber i.m. 287.l. – Ernst Tölly, Ungarischunterricht im Burgenland – Probleme und Zielsetzungen. In: *Integratio '74* Bécs, 1975. 71-88.l. – Tölly Ernő, A magyar nyelv tanítása, a tanítás problémái és célkitűzései Burgenlandban. In: *Nyelvünk és Kultúránk*, Budapest (1970. október 19.), 4.sz., 4-7.l.
- 19 Das Schulwesen in Österreich. i.m. 210.l. (állampolgárság). A külföldi állampolgársággal rendelkező tanulók száma az országos átlagban 4,2 százalék.
- 20 Szépfalusi i.m. 147.l. és 14.számú jegyzet 167.l.
- 21 A tartományi tanfelügyelőség közlése alapján (1991-09-30)
- 22 A felsőpulyai, Kismarton környéki, németújvári és nezsideri járási tanfelügyelőség közlése alapján (1991-10-01 – 10-14). A felsőőri járási tanfelügyelőség írásbeli közlése alapján (1991-10-02). A gyanafalvai és nagymartoni járási tanfelügyelőség véleménye szerint magyar nyelvoktatás megindítása a közeljövőben várható.
- 23 Szépfalusi i.m. 147-151, 153-157.l.
- 24 Szépfalusi i.m. 151-153, 339-341.l.
- 25 Heinz Tichy, Unterricht und Bildung in den Volksgruppensprachen. Ethnos 29. Wien, 1987. 142.l.
- 26 Universität Wien. Allgemeine Studentenstatistik. Prüfungsprotokolle für das Wintersemester 1980/81. Vö. még Rédei Károly, A magyar filológiai oktatás Ausztriában. In: M. Róna Judit (szerk.), *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Budapest, 1983. 78-81.l.
- 27 Universität Wien. Allgemeine Studentenstatistik. Prüfungsprotokolle für das Wintersemester 1988/89.
- 28 Az 1988/89 téli félévvel kezdődőleg az egyetem nem adja többé közzé szakonként a beiratkozott hallgatók létszámát, ezért csak az óralátogatókból és vizsgázókból lehet rájuk következtetni. Sz.I. Vö. még Frank Gabriella, A magyartanítás lehetőségei Ausztriában. In: Róna Judit, i.m. 74-77.l.
- 29 A tolmácsképző intézetek magyar tagozatára beiratkozott hallgatók ADV komputer-listáját nem sikerült megszerezni. A közölt adatok egyetemi előadók, lektorok egyeztetett becslései. Sz.I. Vö. még Solymos László, A grazi Magyar Egyesület életéről. In: *Nyelvünk és Kultúránk*, Budapest é.n., 38.sz., 26-27.l.
- 30 Statistikbericht 1991 für das Arbeitsjahr 1989/90. Dr. Anneliese Heilinger (szerk.), VÖV-Materialien 19. Verband Österreichischer Volkshochschulen. Wien, 1991. 27 l.

- 31 Az egyes tartományi, helyenként városi népfőiskolai központok közlése alapján (1991. szeptember-október).
- 32 Erwachsenenbildung in Österreich. Ein Überblick. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Sport; Abteilung Erwachsenenbildung. Wien, 1990². 119 l.
- 33 Rosmy Rudolf munkaközösségi elnök közlése. Vö. még Zagyva László Évzáró a Bécsi Magyar Iskolában, és A magyar nyelv oktatása Bécsben. In: *Nyelvünk és Kultúránk*, Budapest, é.n. 5.sz., 9-11.l., 9.sz., 27-41.l.
- 34 Mag. Hegedűs János tanfolyamvezető közlése.
- 35 Volksschauspiel im Burgenland. Mattersburg, 1982. 158.l.
- 36 Imre Samu, *Felsőőri Tájszótár*. Budapest, 1973. 174 l. – Vö. még Kloss Andor, *Nyelvemlékek*. Pulai Gyula versei elé. In: *Műhely*. Győr, 1987. X.évf. 5.sz., 44-51.l.
- 37 Szépfalusi István, Gondolatok egy népszínmű megtekintése során. In: *Bécsi Napló*, 1986. január-február. VII. évf., 1.sz., 2.l.
- 38 Susan Gal, *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York – San Francisco – London, 1979. 203 l. – Susan Gál, Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: *Regio*, Budapest, 1991. 2. évf., 1.sz., 66-76.l. – Szépfalusi i.m. 145.l. és 10.jegyzet 167.l. (továbbvezető irodalommal). – Sozan Mihály, *A határ két oldalán*. Irodalmi Újság Sorozata, Párizs, 1985. 145 l. – Kovács Márton, *A felsőőri magyar népszínmű*. Település- és népiség történeti értekezések. 6.sz., Budapest, 1942. 119 l.
- 39 Gaál Károllyal, a bécsi Tud. Egyetem néprajzprofesszorával beszélget Szulovszky János. In: *Honismeret*, Budapest 1991. XIX. évf. 5.sz., 55-60.l.
- 40 Alsóőr = Unterwart, Alhó = Markt Allhau, Boldogasszony = Frauenkirchen, Csáva = Stoob, Dérföld = Dörfel, Felsőőr = Oberwart, Felsőpéterfa = Oberpetersdorf, Felsőpulya = Oberpullendorf, Fertőmeggyes = Mörbisch, Gálos = Gols, Gyanafalva = Jennersdorf, Kismarton = Eisenstadt, Borsmonostor = Klostermarienberg, Locsmánd = Lutzmannsburg, Miklóshalma = Nickelsdorf, Mogyorókerék = Eberau, Mosontétény = Tadtén, Nagymarton = Mattersburg, Németújvár = Güssing, Őrisziget = Siget in der Wart, Pinkafő = Pinkafeld, Pomogy = Pamhagen, Répcekehely = Mannersdorf, Ruszt = Rust, Sopronkeresztúr = Deutschkreuz, Szárazvám = Müllendorf, Zurány = Zurndorf. *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnév-szótár*. Budapest, 1990. 9-22.l.

3. HIVATALI NYELVHASZNÁLAT, TÖMEGTÁJÉKOZTATÓ ESZKÖZÖK

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában lefektetett szabadságjogok értelmében a diszkriminációt tiltó 2. cikk (1) pontja tartozékaként a „nyelvi megkülönböztetés” ellenében valamennyi szabadságjogot az osztrák alkotmány biztosítja.¹ Ezért az 1955. évi államszerződés megkötése óta parlamentáris demokráciában élő ausztriai magyarok számára az elmúlt évtizedek Közép-Kelet-Európájában fellángolt nyelvi és nyelvtörvényviták ismeretlenek.

Az Ausztriában élő népcsoportok nyelvhasználatát, pl. hivatali közegekkel való érintkezésben stb. az 1976. július 7-i Népcsoport-törvény szabályozza.²

Az Osztrák Köztársaság alkotmánya értelmében az állam nyelve a német. Osztrák bíróságokon osztrák vagy külföldi állampolgárok egyaránt igényelhetnek törvényszéki tolmácsot, kivéve ha a nyomozati eljárás során „a vizsgálóbíró és a jegyzőkönyvvezető egyaránt járatos az idegen nyelvben”.³ A szakértő- és tolmács törvény részletesen foglalkozik a fordító és tolmács jogaival és kötelességeivel.⁴ A tolmácsigénylési jog vonatkozik olyan esetekre is, amikor pl. burgenlandi őshonos magyart a tárgyalóteremben a bíró német tanúvallomásra szólította fel, német mondataiban viszont hemzsegték a magyar kifejezések. „A bíró kénytelen volt felfüggeszteni a tárgyalást és tolmácsot hivatni a következő bírósági tárgyalásra.” Ennek során viszont a tanú magyar mondataiban hemzsegték a német kifejezések.⁵ E jelenséget, ami Burgenlandban a félnyelvűségnek ismert példája, Szabó T. Ádám megfogalmazásában „az anyanyelvi alapozás hiánya teremtette”. A tájnyelviség és a rétegnyelvápótlás megfelelő szintű iskolai nyelvoktatás hiányában csak félnyelvűséghez vezethet. Arról nem is szólva, hogy „nem lehet kétnyelvű az, aki anyanyelvén félnyelvű”.⁶

A nyelvművelést és -használatot is többféleképpen érintő, az ausztriai magyar identitástudatról írt két legutóbbi tanulmányunkra ezen a helyen csak utalunk,⁷ ugyancsak arra is, hogy a burgenlandi magyarok a maguk soraiból az utolsó évtizedekben „kettős kötődésű”, magas szinten többnyelvű értelmiségi réteget nyelvi okokból sem igen tudtak kitermelni.⁸

A szervezett ausztriai magyar közösségek 1955 óta, az ország valamennyi tartományában, kizárólag gazdasági helyzetüktől függően, bármikor alapíthattak magyar nyelvű lapokat, illetve előállíthattak egyesületi értesítőket, röpd- vagy szórólapokat, tetszés szerinti példányszámban.⁹

A Burgenlandi Tartományi Televízióban 1989. decembere óta van magyar adás, 1989-ben évente egyszer, azóta évente négyszer harminc percet sugároznak a kettes csatornán. – A Burgenlandi Rádióban 1984 óta van magyar adás, 1984-86-ban havonta hatvan perc, 1986-87-ben heti húsz perc, 1988-tól pedig heti harminc percet közvetítenek a kettes adón.¹⁰

Bécs, 1991. október 21.

JEGYZETEK A 3. FEJEZETHEZ

- 1 Ermacora, Felix, Rechtsquellen zu den Grundfreiheiten und Menschenrechten in Österreich. Wien, 1988. 179 l. – Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Az Egyesült Nemzetek Szervezete tájékoztatási hivatalának hiteles szövege alapján. In: Tóth János, *Az emberi méltóság forradalma. Gondolatok az emberi jogok társadalmi szerepéről*. Bern, 1978. 151-155.l.
- 2 Die Rechtliche Stellung der Volksgruppen in Österreich. Eine Dokumentation. Wien, 1977. 36-40.l. Megjelent angolul, franciául és horvát-szerbül is, valamennyi a Szövetségi Kancellári Hivatal kiadásában.
- 3 Foregger, Egmont – Serini, Eugen, Strafprozessordnung. StPO 1975. Wien, 1983⁴. 110.l. (163.§).
- 4 Krammer, Harald – Schmidt, Alexander, Sachverständigen- und Dolmetschergesetz. Gebührenanspruchsgesetz. Wien, 1987². 395 l.
- 5 Szépfalusi i.m. 145.l.
- 6 Szabó T. Ádám, Egy nyelvűség – kétnyelvűség – többnyelvűség – félnyelvűség. Budapesten és Bécsben elhangzott előadás, 1985. (kézirat)
- 7 Szépfalusi István, Az ausztriai magyar identitás néhány kérdéséről. A magyarsághoz tartozás a mai Ausztriában a népszámlálás idején. In: *Bécsi Napló*, 1991. május-június. XII. évf., 3.sz., 1. és 8.l. In: *Tokaji Íróklubor*. 1991. augusztus. 1.évf., 1.sz., 11.l. Szépfalusi István, Az ausztriai magyar identitászavarokból kivezető út esélyeinek latolgatása. Javaslat ausztriai ősszmagyar érdekképviselő létrehozására. In: *Korunk*, Kolozsvár, 1991. novemberi számába (kézirat).
- 8 Snell-Hornby, Mary, Andere Länder, andere Sitten. Zum Problem der kulturbedingten Interferenz in der Translation. In: Albrecht Neubert – H. Schmidt (szerk.), *Interferenz in der Translation*. Leipzig, 1990. 135-143.l. – Snell-Hornby, Mary, „Angst” und „fear” – Wirklichkeit, Wörterbuch, Übersetzung. In: *Angst*, Zürcher Hochschulforum. Band 13, 1988. 105-119.l.
- 9 Szépfalusi, i.m. 223-228.l.
- 10 Az ORF-Eisenstadt szerkesztőségének közlése.

SUMMARY

Speakers of Hungarian in Austria Today

By István Szépfalusi

According to a survey carried out by the author in 1970-74, the number of those speakers in Austria who used Hungarian with some frequency was estimated to be between 60 and 75 thousand. In Section One the author critically surveys the Austrian census data from 1920 to 1971, from 1971 to 1981, and then analyzes the immigration to Austria from Hungary and its neighboring countries in the 1980s. A detailed analysis is given of the 1991 census findings. Section Two deals with the knowledge of languages in Austria and provides a description of various Hungarian-language associations and schools, both in Burgenland and elsewhere. Section Three surveys official language use and the role of the Hungarian-language media in Austria today.

As a result of the Hungarian exodus in the 1980s, about 6,900 Hungarians from Hungary plus 4,100 from Romania settled down in Austria. This number is roughly equivalent to the Hungarian immigration in 1956-57. Language shift continues among the autochthonous Hungarian speakers in Burgenland while a spectacular rise in the demand for teaching Hungarian as a foreign language to Austrians bears witness to the increasing economic relations since the fall of the Iron Curtain.

KÓDVÁLTÁS ÉS ÖNTUDAT AZ EURÓPAI PERIFÉRIÁN*

SUSAN GAL

Ez a tanulmány bemutatja, hogy a kétnyelvű etnikai csoportok nyelvi szokásai az öntudat különböző formáit tárják fel: az etnikai csoportok nyelvi szokásaik által jelképes választ adnak a világkapitalizmus meghatározott régióin belül elfoglalt helyükre. A cikk három európai kisebbség (Nyugat-Németországban élő olaszok, ausztriai magyarok és romániai németek) kódváltási szokásait elemzi a nyelvhasználati univerzálékról alkotott legújabb modellek alapján, majd ezután egy másfajta, összehasonlításon alapuló módszert dolgoz ki. A cikk a kódváltási szokásokban mutatkozó különbségeket úgy értékeli, mint a jelképes dominációval szembeni ellenállás különböző formáit adott történelmi és politikai-gazdasági helyzetben.

* * *

Az antropológia azzal járul hozzá – többek között – az aktuális politikai-gazdasági kutatásokhoz, hogy fényt derít a hatalom jelképes oldalaira, azaz arra a módra, ahogy a helyi kulturális szokások visszatükrözik a hatalmi viszonyokat vagy esetleg ellenállnak e viszonyoknak. Ez a fajta munka feltárja Raymond Williams által dominánsnak és oppozíciónálisnak nevezett kultúrák közötti viszony etnográfiai részleteit (1973).¹ A szociolingvisztika eddig ritkán mutatott rá ezekre a jelensé-

* E tanulmány az *American Ethnologist* 14. évfolyamában (1987, 637-653) megjelent „Codeswitching and consciousness in the European periphery” c. tanulmány magyar változata. A fordítást Horváth Veronika készítette és Kontra Miklós ellenőrizte.

gekre, bár az erőviszonyok visszatükröződése a mindennapi nyelvben és az erőviszonyoknak ellenálló összetartás szóbeli kifejeződése a szociolingvisztikai kutatásoknak régóta központi témája. A cikk egyik célja annak megmutatása, hogy a nyelvi változatok beszédbeni megjelenése szintén bizonyíthatja e jelképes szokások meglétét (lásd még Hill 1985; Woolard 1985).

A nyelvi változatok közötti választás alapján következtetni lehet a beszélők „öntudatának” néhány vonására: az államon belüli osztályviszonyokra adott jelképes reakciójukra és arra, hogy milyennek értékelik történelmi helyzetüket, identitásukat a függőség és az egyenlőtlen fejlődés körül strukturálódó helyi gazdasági rendszerekben.

A nyelvválasztási stratégiák ilyen rendszeres tárgyalása és politikai-gazdasági keretbe történő beágyazása lényeges hatással van a szociolingvisztikai értelmezésre is. A nyelv társadalmi szempontú tanulmányozása a kezdetektől fogva összehasonlító alapon folyt. A kezdeti munkákban ez a beszélgetés módjainak a tipizálásában (Hymes 1964) vagy a neoevolucionista társadalomelmélet alapján a nyelvi változatoság és a társadalmi komplexitás közötti korrelációk keresésében nyilvánult meg (Gumperz 1968, Fishman 1964). Ezzel ellentétben – talán a generatív nyelvészet hatására – a nyelvi változatok – névmás, dialektusok, változók, megszólítási formák, kétnyelvűek között használt nyelvek – használatával elméletileg foglalkozó összehasonlító jellegű munkák univerzálék megállapítására törekedtek. A kétnyelvűek nyelvválasztásának tárgyalásakor például megpróbálnak általános megszorításokat megfogalmazni a nyelvkeveredést illetően (például Poplack 1980; Muyksen, di Sciullo és Singh 1985). Ehhez hasonlóan, más munkák a minden közösségben egyszerű mögöttes logika szerint működő jelzési módok egyikének tekintik a kódváltást (például Bell 1984; Brown és Levinson 1978; Giles és Smith 1979; Gumperz 1982; Scotton 1983). Ezek a tanulmányok részleteikben ellentmondanak ugyan egymásnak, de mindegyikük az erőviszonyok és az összetartás nyelvi kifejeződésére, mint a társadalmi viszonyok és értékek különböző típusait szembeállító eszközre épülnek. Ez a fajta munka nélkülözhetetlen a nyelvi változatok jelképes használatának a megértéséhez. Legalább ennyire fontos viszont az a tény is, hogy a sok aprólékos, az utóbbi

években készült, egy-egy közösségben a nyelvek változtatását vizsgáló tanulmány a kódváltási szokásokban jelentős eltéréseket mutat. Az eltérések szintén magyarázatra szorulnak. E munka másik célja, hogy az összehasonlító elemzés egy olyan formájára tegyen javaslatot, mely a nyelvi változatok használatának elemzését összeköti az öntudatnak az adott politikai-gazdasági környezetben fellépő formáival, és ezáltal ki tudja egészíteni az univerzalista megközelítést, mivel a közösségek között észlelt hasonlóságokat és különbségeket egyaránt magyarázza.

Az egy térségen belüli összehasonlító elemzés nagyon kézenfekvő kihívás az ilyenfajta megközelítés számára. Ezt lehetővé teszi, hogy rendelkezésünkre áll számos, a nyelvek váltakozását vizsgáló, Közép- és Kelet-Európa kétnyelvű kisebbségei között végzett esettanulmány. Az itt bemutatott összehasonlítás három kétnyelvű kisebbség, a Nyugat-Németországban élő olaszajkúak, az ausztriai magyarajkúak és az erdélyi németajkúak nyelvváltási szokásait állítja szembe. Megmutatom, hogy a két nyelv együttes használata az egyes közösségekben más-más minta szerint történik, és a beszélők a kettős nyelvhasználatot más-más finoman árnyalt jelentéssel ruházzák fel. Mindezek a nyelvhasználatnak tulajdonított jelentések ahhoz kapcsolódnak, hogy a közösségek különbözőképpen ágyazódnak be az egymással szemben álló politikai rendszerekbe, amelyek maguk is különbözően viszonyulnak a terület gazdasági életéhez. Ily módon a nyelvválasztási stratégiákat – bár azok helyi konvenciók, melyeket a helyi kapcsolati hálók tartanak fenn – leginkább úgy érthetjük meg, ha a helyi közösségnél sokkal tágabb környezetre adott válaszként fogjuk fel őket.²

A kétnyelvű kisebbségek nyelvhasználatát – nem csak a fentebb említett univerzalista szociolingvisztikai modellben, hanem a szimbolikus elnyomás tágabb körű elméleti tárgyalásakor is – gyakran azonosítják az elnyomott osztályok nyelvhasználatával, Bourdieu (1977) szerint például a köznyelvi dialektus az állam által támogatott intézmények (például az oktatás) által emelkedik törvényerőre, melyek belenevelik az emberekbe ennek a dialektusnak a felsőbbrendűségét, s kötelezővé teszik azt az elnyomott osztályok tagjai számára is, akik soha nem sajátítják el tökéletesen. Ez aszimmetriát eredményez és tart fenn a nyelvek ismerete és a nyelvekről alkotott értékrend között: olyan formák

íránt ébreszt tiszteletet, melyeket az egyén nem használ, és alacsonyabbrendűvé degradálja az általa használt nyelvet. Ez az aszimmetria a nyelvi kifejeződése a Bourdieu által „szimbolikus elnyomásnak” nevezett jelenségnek. Bourdieu elemzésében szót ejt a kétnyelvű kisebbségekről is. Woolard (1985) meggyőzően vonja kétségbe e nézet néhány jellemzőjét, s azzal érvel, hogy ezzel a nyelvi elnyomással szemben mindig van ellenállás is. A nem hivatalos, „alapnyelvi”* formákat továbbra is használják, mivel a státusz és az egyéni mobilitás uralkodó értékeivel szemben a szolidaritás értékeit képviselik. Akárcsak a Williams által tárgyalt oppozicionális kultúra, ezek az alapnyelvi formák is az egyén kézzel fogható, bár néha önmaga ellen forduló, domináció elleni ellenállásáról tanúskodnak. Woolard szociolingvisztikai példái is mutatják, hogy a kisebbségi nyelvet gyakran hasonló mechanizmusok tartják életben, mint egy makacsul fennmaradó munkászsargont. A domináns és oppozicionális nyelvek közti feszültség a nyelvi közösségek alábbiakban bemutatott kontextuális elemzésének is sarkalatos pontja. Még egyszer hangsúlyozzuk viszont, hogy a különbségek – ezúttal a társadalmi osztály és a nyelvi kisebbség között – szintén figyelemre méltók.

Ellentétben a világ azon tájaival, ahol nem érzik úgy, hogy a nyelvi és a politikai határok lényegében megegyeznek egymással (lásd Hymes 1968), Európa történetileg kialakult nyelvi különbségeit a XVIII. század vége óta politikai jelentőséggel ruházzák fel, és államteremtő törekvéseikben ideológiailag kihasználják az elit rétegek. Eképpen Európában a nemzeti csoportok önmagukat „nemzeti kisebbségnek” vagy etnikai csoportnak tekintik.³ Ezeket a nyelvi csoportokat néha lehet ugyan fejletlen „belső gyarmatoknak” tekinteni, amik a rendszerben elfoglalt helyüket tekintve a kizsákmányolt osztályoknak felelnek meg (Hechter 1975), de számos ellenpélda mutatja, hogy az etnikailag mozgalmas területek lehetnek gazdaságilag nagyon fejlettek (például Greenwood 1985). Szélesebb összefüggéseiben tárgyalva a kérdést, láthatjuk, hogy

* Az alapnyelv (ang. vernacular) szociolingvisztikai terminus technicus. Azt a nyelvváltozatot jelenti, amely valamely nyelvközösség legsajátabb, mindennapi kommunikációs eszköze; amelyet a nyelvközösség minden tagja hibátlanul használ. (A fordító megj.)

mivel az etnicitás a társadalmi szerveződésnek az osztályoktól független formája, az etnikai csoportok viszonya az osztálytagozódáshoz és a hatalomhoz történelmileg esetleges (Cole 1985). Ez utóbbiak elkülönítése nagyon fontos a további elemzés számára. Az alábbiakban megmutatjuk, hogy a három kisebbségi csoportban észlelt különbségek egy része történelmileg különböző osztályhelyzetükből adódik, míg a kódváltási gyakorlatukban mutatkozó más különbségek a szomszédos államokban élő azonos etnikumú társaikhoz fűződő kapcsolataik különbözőségéből adódnak. Az államok közötti politikai kapcsolatok tehát különbözőképpen hatnak ezeknek az etnikai csoportoknak a nyelvekhez fűződő értékítéleteire, nyelvi szokásaira. Így bár joggal tekinthetjük mindhárom nyelvválasztási sémát „ellenállásnak” a hivatalos államnyelvvel szemben, ez az ellenállás rendszeresen más-más módon nyilvánul meg.

A kétnyelvűségi gyakorlatban mutatkozó alább tárgyalt különbségek gyakran megjelennek a különböző esettanulmányokban, s nem csak az általam tárgyalt közösségeket különböztetik meg egymástól.⁴ Vannak olyan kétnyelvű közösségek, ahol a nyelvi rendszerek rendkívül meghitt módon keveredhetnek, egy-egy megnyilatkozáson, sőt, tagmondaton belül is, más közösségek viszont szigorúan megkövetelik a kódok elkülönítését, megadott helyzetekben való használatát. Van, ahol a kódváltás egy „turn”-ön* belül általános, sőt, jellemző e jelenség, míg máshol ritka, vagy soha nem fordul elő. A viszonylag zárt társadalmi szerkezet néhol együtt jár a nyelvek funkció szerinti elkülönülésével, máshol nem. S végül, míg az állam hivatalos nyelve a kétnyelvű csoport számára gyakran az erő és a presztízs jelképe, ez nem mindig van így. Bár az ilyenfajta különbségeket széles körben lehet észlelni, nem az általam adott történelmileg és területileg specifikus magyarázatok lesznek alkalmazhatók más közösségekre, hanem maga az összehasonlító elemzés integrált formája.

* Az angol „turn” szakkifejezésnek nincs bevett magyar megfelelője. Társalgáskor a beszélő és a hallgató állandóan szerepet cserél. Az először megszólaló hallgatóvá válik amint az általa megszólított személy elkezd beszélni (átveszi a beszélői szerepet). Az elsőként megszólaló „turn”-je addig tart, amíg a második beszélő (az eredeti hallgató) meg nem szólal. (A fordító megj.)

AZ ÖSSZEHAISONLÍTÁS ALAPJA

A három európai nyelvi közösség összehasonlításakor olyan részletes etnográfiai és szociolingvisztikai tanulmányokra támaszkodom, melyek e közösségek nyelvismeretével, értékrendszerével, kódváltási szokásaival foglalkoznak. E tanulmányok mindegyike a 70-es években folytatott terepmunkákra támaszkodik. Ezek a kutatások nem egyformán definiálják az olyan vitatott fogalmakat, mint a kódváltás, keveredés, transzfer, kölcsönzés és interferencia, és nem mindegyiknek elsődleges témája a nyelv. Mindazonáltal az extenzív résztvevő-megfigyelés, amire építenek, az anyag átértékelését megkönnyítő gazdag példaanyagot szolgáltat. Mivel a módszer, és a nyelvváltások tárgyalási módja is viszonylag azonos, nem valószínű, hogy az észlelt különbségek egyszerűen a tanulmányok között meglévő metodológiai vagy konceptuális különbségekből adódnának. E tanulmányok szerzőivel összhangban, a kódváltás tárgyalásakor Gumperz (1982) univerzalista megközelítéséből indulok ki, mely szerint a kódváltás egy „kontextusra utaló jel”. A beszélők a beszélgetés során az általuk különböző nyelvi rendszerekhez tartozónak ítélt nyelvi elemeket egymással szembeállítva a nyelvi rendszereket az emberek egy-egy csoportjához, vagy egy-egy tevékenységi formához kötik. A nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értékítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről, és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól. Ez a mindenén átívelő jelképes szembeállítás teszi az egyik vagy a másik nyelv választását olyan értékelhető cselekedetté, melynek alapján következtetni lehet – a Grice-féle implikációkhoz hasonlóan – a beszélő kapcsolataira, kélérté, vagy szándékaira.

A csoportok közötti számos hasonlóság biztosítja összehasonlíthatóságukat. Mindegyik közösség lakóhely szerint elkülönülten él, olyan városok vagy falvak körülhatárolható részeiben, melyek egyébként főleg a többségi népességnek adnak otthont. Bár lélekszámukat tekintve a csoportok nagy mértékben különbözőek, mindegyik kisebbség az ország egész népességének csak kis részét alkotja (kevesebb mint 2 százalékát). Mindhárom esetben a beszélők nyelvi ismeretei nem csak két történelmileg különböző nyelvet foglalnak magukba, hanem mindkét

nyelven belül több változatot is. E rendelkezésre álló forrásokat használják fel a közösségek különbözőképpen. A két nyelv egyike mindhárom esetben a német (van, amikor a nemzeti nyelv, van, amikor a kisebbségi nyelv). Mindhárom kétnyelvű csoportban a kölcsönös segítségnyújtás, a társasági élet és a rokonsági kötelékek hálója a csoporton belül szorosabb, mint másokkal.

Az összehasonlítás makroszociológiai alapja talán még fontosabb. Mindhárom csoport, bár különbözőképpen viszonyul a kontinens ipari „centrumához”, Európa gazdasági periferiájának, a Dél-Olaszországnak és a hajdani Osztrák-Magyar Monarchiának (Kelet-Európának) a népességéhez tartozik, vagy tartozott. Gazdasági és politikai fejlődésük részben az európai munkamegosztással magyarázható, mely szerint a komplementáris és egyenlőtlen fejlődés folytán a történelem során a munkaerő, a mezőgazdasági termékek és a nyersanyagok a centrum irányába, míg az ipari termékek és a bérek az agrár periféria felé mozognak. A „centrum” és „periféria” kifejezések nem csak földrajzilag értendők, hanem a termelési mód, a növekedési szint és a munka irányítása közti különbségeket is jelzik. Mint a szóhasználat is sugallja, az európai fejlődés többek (Wallersten [pl. 1974], Berend és Ránki és mások [1983]) általános függőségi modelljére építenek. Dél-Olaszország jelenlegi függősége Nyugat-Németországtól (amit a helyi ipar hiánya és a munkaerőexport is jelez) évszázados hagyományt követ (Schneider és Schneider 1976). Kelet- és Nyugat-Európa strukturálisan hasonló, történelmi alapokon nyugvó függőségi viszonya világosabban megmutatkozott a háború előtt, mielőtt a keleti államok a szovjet érdekszférába kerültek volna (lásd Verdery 1983). Az európai gazdasági kapcsolatok szakértői azonban fenntartják azt az állításukat, hogy a II. világháború óta végbement jelentős fejlődés és a Szovjetunió tartós szerepe ellenére a korábbi strukturális aszimmetria sok jellemzője ma is kifejti hatását (Luke és Boggs 1982).

A késői XIX. századból indulok ki, hogy bizonyítsam e három példa mögött rejlő kapcsolatot, és hogy képet adjak az európai munkamegosztásban betöltött szerepükről. Nagyon nagy vonalakban felvázolom, hogyan alakult egy-egy csoport helyzete az 1970-es évekig, amikor a nyelvi viselkedés megfigyelése történt. Erre a történelmi vázlatra

szükség van, mert az észlelt nyelvi stratégiák közvetlen kontextusa nem csak csoportok mostani politikai és gazdasági helyzetében rejlik, hanem beletartoznak az állam által támogatott és a tájékoztatási eszközök által terjesztett nyelvi ideológiák, politikák, melyek gyakran ellentmondanak e csoportok nyelvekről alkotott nézeteinek. Az elemzésnek számot kell adnia arról is, hogy milyen képet alkot a csoport másokról és önmagáról s ezt szerintem az anyagi viszonyok fejlődési folyamatának a fényében érthetjük meg legjobban.

OLASZOK NÉMETORSZÁGBAN

A Nyugat-Németország délnyugati részén található Konstanz olaszajkú serdülő fiataljainak nyelvismerete az olasz és a német számos változatát foglalja magába: az iskolában, a tömegtájékoztatáson keresztül, és az utcán elsajátított németet és a család helyi dialektusától a svájci orgánusok „standard” formáin át az olasz állam által fenntartott esti iskolák tanfolyamain tanított nyelvig az olasz széles skáláját. E fiatalok közül néhányan Nyugat-Németországban születtek, és sokuk számára a legjobban ismert és egymás között a leggyakrabban használt nyelv a helyi német dialektus. Az olasz dialektus használata azonban nem csak a szülőkkel és az idősebbekkel általános, hanem gyakran előfordul testvérek és kortársak között is. Van olyan serdülő csoport – a viszonylag nyitott csoportok – ahol gyakran és tudatosan használják az olasz nyelvet (d’Angelo 1984:177-252). Az átváltás olasz dialektusba, akár csak más jelek, mint a ritmus, az intonáció vagy a hangerő megváltozása rendszeresen befolyásolja az üzenet értékelését: ezek a jelek a követelést kéréssé, a kérést könyörgéssé, a vádat, fenyegetést, rendretasítást tréfás ugratássá finomítják. Különösen gyakran váltanak át az olasz nyelvre, amikor mindennapi eseményekről beszélnek. Ilyenkor a nyelvhasználat az intim, családi kontextusra utalnak, ahol a nyelvet először tanulták, míg maga e kialakult szokás jelzi, ez az alapja annak, hogy az olasz nyelv az összetartás érzéséhez kötődik. A német az olasz-

szal szemben az állam, a munkahelyi főnökök és többnyire az oktatás nyelve. Ugyanakkor azonban használják az intim beszélgetésekben is, hiszen e fiatalok közül sokaknak ez a legtermészetesebb jelöletlen alapkódja (di Luzio 1984).

A kódváltás szerepe azonban nem szűkül csak erre, hiszen ez a beszéd szervezésében használt legáltalánosabb kontextust jelölő elem. A kódváltás jelezheti a „turn”-váltást, a tárgyi összetartozást, a tevékenységek sorrendjét és helyesbítést is, így a váltás értelmezése nem függ közvetlenül a kódok konnotációitól, melyek egyébként sem egyértelműek. Arról van inkább szó, hogy egy-egy váltás szekvenciális helye jelzi, hogy ott az interakcióban valami megváltozott. Az interakcióban résztvevőknek kell kikövetkeztetniük, hogy mi változott meg, és saját kódváltásukkal nyilvánítják ki erről alkotott feltételezésüket, erre adott válaszukat. Úgy tűnik, tulajdonképpen a beszélgetésben minden új mozzanatot, minden új helyzetet jelezhet kódváltás, vagy redundáns módon a kódváltás és még valami más jel, mint pl. a hangmagasság, a ritmus vagy a testhelyzet megváltozása (Auer 1984).

A nyelvválasztás ugyanakkor állandó alku tárgya, hiszen minden kódváltás megkérdőjelezi az interakció előzőleg megállapított nyelvét. Az alku gyakran burkolt módon folyik, miközben a beszélgetésben egymásnak adják a szót. Előfordul, hogy mindegyik beszélő az általa „kedvelt” nyelven válaszol, míg egyikük megadja magát, és így – legalábbis a következő kódváltásig – megállapodnak a beszélgetés nyelvében. A beszélők elég érzékenyen meg tudják ítélni, hogy a másik melyik nyelvet óhajtja inkább használni, de mindkét nyelv magasszintű ismerete előnyökkel jár. A kortárs csoportokban is az ilyen fiatalok kerülnek vezető pozíciókba (d’Angelo 1984:181). Anélkül, hogy tovább részleteznénk e kódváltási szokásokat, láthatjuk, hogy a két nyelv erősen összefonódott.

Történelmileg ugyanezt az összefonódást állapíthatjuk meg az olasz vendégmunkások és a német ipar között. A II. világháború után Konsztanztanban letelepedett olaszok egy évszázados folyamat utolsó szakaszát képviselik. Miként az Európán belüli migráció számos elemzője megfigyelte, az olcsó munkaerő beáramlása a szegényebb Délről az iparosodott Észak kapitalista érdekeit szolgálta, mivel a folyamatos növeke-

désre ösztönzőleg hatott. Ugyanakkor ez a perifériális déli területek elitjének az érdekeivel is összhangban volt, mivel így megfékezhetik a helyi munkanélküliséget, és kihasználhatják az iparosodott centrummal folytatott kereskedelem előnyeit, anélkül, hogy megváltoztatnák az e területek közötti strukturális egyenlőtlenséget.

Mióta a XIX. század végén a német tartományokban megindult az iparosodás és e tartományok megkérdőjelezték Nagy-Britannia gazdasági hegemoniáját, a német ipari, bányászati és mezőgazdasági tőke az államapparátus segítségével toborzott idegen munkaerőt a kevésbé fejlett agrárkörzetekben, azaz Kelet- és Dél-Európában. A cserélődő olcsó munkaerőnek ezt az áradatát nagyrészt képzettséget nem igénylő, veszélyes munkákra használták fel, melyet a hazai munkások már nem vállaltak. A bevándorló munkaerő az állam és a munkáltatók számára megtakarította a munkaerő reprodukálásának a költségét, s a bevándoroltakat gazdasági válság idején ki is lehetett utasítani (Rhoades 1978). Nyugat-Németország ugrásszerű fejlődése a II. világháború után az expanzív gazdaságot még függőbbé tette a vendégmunkásoktól, különösen mivel a hazaiak születési rátája lecsökkent, és a hazai munkások magasabb szintű, szakképzettséget igénylő munkakörökben helyezkedtek el. Ez előbb munkaerőhiányt, később, mivel egyre több külföldit toboroztak a legrosszabbul fizetett, legkevésbé csábító, szakképzettséget nem igénylő munkahelyekre, egy kulturálisan és nyelviileg megosztott munkásosztályt eredményezett (Castles és Kosack 1983).

A gazdasági stagnálás kezdetén, a 70-es évek elején, amikor a munkaigényes ipar kezdett a harmadik világ még olcsóbb munkaerejére telepedni, csökkent az igény a vendégmunkások szakképzetlen munkája iránt. Nyugat-Németország megpróbálta exportálni a munkanélküliséget – annak társadalmi és politikai következményeivel együtt – azáltal, hogy megtiltotta a további bevándorlást, és támogatta a visszatelepülést. Az 1970-es évek folyamán nagyon széles politikai koalíció győzte le azokat a törekvéseket, hogy a törvényes jogok és a társadalmi juttatások megillessék a szavazati joggal nem rendelkező vendégmunkásokat. Az államnak ezt az alapállását a következő konvencionális mottó fejezi ki: a Szövetségi Köztársaság nem a vendégmunkások országa. Az utóbbi időben mind a tudományos, mind a népszerű sajtó figyelme is-

mét a rassz, a nemzeti nyelv és a nemzeti karakter mindenkit érdeklő témái felé fordult. Ma már nem a faji felsőbbrendűséget, hanem inkább a kultúrák áthidalhatatlan különbségeit hangsúlyozzák. Ennek megfelelően, konzervatív tudományos vitákban – amire a politikusok és a népszerű sajtó hivatkoznak – megkérdőjelezzik mind az asszimiláció, mind az együttélés lehetőségét. Azzal érvelnek, hogy az Ausländer (külföldiek) és a németek közös érdeke, hogy az idegenek visszatérjenek származási országukba, mert így biztosítva lesz mindannyiuk faji, nyelvi és kulturális fennmaradása (Castles 1984:191-212).

Mindezek ellenére a vendégmunkások a német gazdaság szerves részévé váltak, és sokkal kevésbé nélkülözhetők, mint ahogy azt a repatriálás hívei remélték. A több mint négymillió vendégmunkás fogadására, megfigyelésére és ellenőrzésére kialakított hatalmas infrastruktúra, valamint a vendégmunkások által elvégzett számottevő munka és fogyasztókként betöltött szerepük biztosítja azt, hogy szükség van rájuk a gazdaságban. A szociális juttatások költségei, a munkanélküliség növekedése és a hazai munkások és a közvélemény ebből származó ellenséges hangulata mégis a kiutasítás mellett szól. A nyugatnémet politika tehát ellentmondásos helyzetben találja magát. Ez különösen megmutatkozik az oktatásban, amely egyszerre akarja elősegíteni a visszatelepülést is és a bevándorlók bizonyos integrálását is a német kultúrába, a német társadalomba. Mivel az oktatás egyik céljához sem kap megfelelő anyagi támogatást, újratermeli a szakképzetlen és egyre elégedetlenebb fiatal munkaerőt. Bár a vendégmunkások gyerekeinek az oktatására több modellt is kidolgoztak, egyik sem mutat jelentős sikereket (Rist 1978: III. rész). A német iskolákban hátrányos helyzetű, a munkahelyükön diszkriminált vendégmunkások és gyermekeik számára a jelenlegi gazdasági körülmények között kevés lehetőség nyílik arra, hogy megszerezzék a szükséges tudást ahhoz, hogy a munkásosztály legalsóbb szintjéről felemelkedjenek. (Castles és Kosack 1983:500-503)

A több mint 600 000 olasz vendégmunkás esetében, akik egy közös piaci ország állampolgárai, az erőszakos repatriálás régóta tiltva van. Őket a Közös Piacon belül megilletik bizonyos utazási és alkalmaztatási jogok, és ezért számukra könnyebb volt a családegyesítés és a nagyvárosokon belüli közösségalkotás, mint a más országokból jött vendég-

munkások számára. Míg a más nemzetiségűek mozgása jelenleg meglehetősen korlátozott, Nyugat-Németországba továbbra is érkeznek új olasz vendégmunkások gyermekeikkel együtt, s azok, akik már ott élnek, megengedhetik maguknak, hogy szabadságra, házasodni, egy esetleges alkalmaztatás reményében, nyugdíjba vonuláskor vagy saját vállalkozás megkezdésének a reményében hazautazzanak Olaszországba. Szülők és gyermekeik egyaránt arra törekednek, hogy a gyermekek az olaszt anyanyelvi szinten elsajátítsák. Azt szeretnék – bár ez nem mindig sikerül nekik –, hogy mindkét nyelvben elsajátítsák a teljes stílus-skálát. Ez a fajta gondoskodás részben ambivalens, eufemisztikusan kifejezve „vendég” vagy pejoratívabban „idegen” státusukból adódik – és a visszatérés reményeihez is kapcsolódik. A repatriálás központi téma az olaszok között, akár csak az egész német nemzetre kiterjedő viták során. A konstanzi olaszok nemzedékenként másképp viszonyulnak a hazatérés gondolatához, mást-mást éreznek vagy nyilvánítanak tipikusan „német” vagy „olasz” vonásoknak, s e kérdések folytonos vita tárgyai (di Luzio és Auer 1986). A vendégmunkások gyerekei közötti még olyan látszólag jelentéktelen vitáknak is, hogy a Fiat vagy a Volkswagen-e a jobb kocsí, jelképes súlya van (lásd d'Angelo 1985: 231). Különleges helyzetük ellenére, amit közös piaci állampolgárságuknak köszönhetnek, a Németországban élő olaszokat sem kíméli a vendégmunkásokkal szemben megnyilvánuló xenofóbia. Kétszeresen ellenséges légkörrel találkoznak: míg Nyugat-Németországban több gúnynevük is ismeretes, amikor hazatérnek Dél-Olaszországba, csak „i germani”-nak csúfolják őket (Auer 1984:65).

E nagy vonalakban felvázolt strukturális és ideológiai hatások tükrében képet kaphatunk a konstanzi fiatalok kétnyelvű szokásainak átfogóbb jelentéséről. Először is, még a fiatalabb nemzedékek tudatában sem alakult ki egyértelmű státusz-hierarchia a nyelvek és a nyelvi változatok között. Másodszor, Auer (1984) gazdag példaanyaga megmutatja, hogy mivel az interakció nyelvét illetően állandó alkudozás folyik, a beszélgetésekbe, következképpen a helyi gyerekcsoportokba a két nyelvet nagyon különböző szinten ismerő gyerekek is be tudnak kapcsolódni. Ha valaki olaszul válaszol egy német nyelven feltett kérdésre, akkor bevett módon az olasz nyelv használatát kéri. Ez lehetővé teszi az Olaszországból frissen érkezett gyerekek számára, hogy a többiek-

kel egyenrangúan, gyorsan és zökkenőmentesen bekapcsolódhassanak a beszélgetésekbe. Meg kell ugyan tanulniuk a kódváltásból levonható bonyolult következtetési módokat, de mindenestre könnyebb dolguk van. A narrációkban gyakran előforduló egy „turn”-ön belüli váltások valamint az előző „turn” szemantikai tartalmának a megismétlése a váltás során (Auer 1984:90-91) lehetővé teszi a két nyelvet nagyon különböző szinten ismerő beszélők számára is, hogy egy történetet kövessenek, vagy elfogadható módon elmeséljenek.

Az állandó alkudozásoknak így társadalmi hatása lesz: miközben a fent vázolt politikai-gazdasági okokból a vendégmunkások gyermekeit sem az olaszországi egynyelvű olaszok, sem az egynyelvű németek nem fogadják be közösségükbe, a gyerekek olyan kódváltási szokásokat alakítottak ki, ami strukturálisan a legmesszebbmenőig alkalmas arra, hogy az újonnan érkezetteket befogadja. Ugyanakkor, miközben a felemelkedés útja el van zárva előlük, e fiatalok jelképesen ellenállnak mind az integráció, mind a repatriáció folyamatának. A fiatalok szemében az a legértékesebb, ha mindkét nyelvet jól tudják. E kettős nyelvi forrásból egy szokatlan megoldást alkottak, a kommunikatív konvenciók újfajta készletét, mely gyakran hátrányos helyzetbe hozza őket mind a német, mind az olasz iskolákban. Míg az integráció elfogadását a teljes nyelvcsere mutathatná, a repatriálási terveket pedig az olasz szigorú fenntartása a némettel szemben, úgy tűnik, a folyamat a nyelvek szisztematikus egybefonódásának az irányába mutat. Auer megállapítása szerint némely beszélő egy témán belül oly gyakran vált nyelvet, hogy „egyre kevésbé lehet megállapítani, melyik az interakció tulajdonképpeni nyelve, melyhez képest a váltások létrejönnek. A kódváltás értelme továbbra is a kontraszt-hatás, de ez a hatás már nem egy bázisnyelv megkérdőjelezésén, vagy attól való eltérésen keresztül érvényesül” (Auer 1984:84).

Az európai migrációval foglalkozó tudósok is megjegyezték, hogy nagyon keveset tudunk a migrációban résztvevő népesség érzékenységről, öntudatáról, főleg ami a népes fiatalabb nemzedékeket illeti. Ezeknek a szinkretikus nyelvi formáknak az elemzése úgy járul hozzá a folyó politikai-gazdasági vitákhoz, hogy bemutatja a hajdani vendégmunkások önálló kulturális szokásainak a kialakulásához vezető egyik utat.

AZ AUSZTRIAI MAGYARAJKÚAK

A munkámban tárgyalni kívánt másik két csoportot, az ausztriai magyarokat és az erdélyi németeket egészen más történelmi kapcsolatok fűzik az európai centrum ipari kapitalizmusához. Mindketten a Habsburg Birodalom, s később, 1918-as felbomlásáig, az Osztrák-Magyar Monarchia részét képezték. A Monarchia a német gazdasági hegemoniához tartozott, mivel Németország Nagy-Britania, Franciaország és az Egyesült Államok után csatlakozott a késői XIX. század újonnan alakult sokközpontú centrumához. Abban az időben az Osztrák-Magyar Monarchia északi részei is, akárcsak Dél-Olaszország, munkaerőt szolgáltatott a német nagybirtokosok és iparosok számára. Mindazonáltal az újrarendeződött európai munkamegosztásban a Monarchia fő szerepe az élelmiszerek exportálása és a német ipari termékek importálása lett. Ennek értelmében a Monarchia korlátozott méretű iparral rendelkezett, és keleti része – beleértve Magyarország egyes részeit és Erdélyt – agrár jellegű maradt, ahonnan az arisztokrata mágnások tulajdonában lévő hatalmas birtokokon a hajdani rabszolgák, a kisbirtokosok és a későbbi agrárproletárok által termelt gabonát exportálták (Berend és Ránki 1983).

Felsőőr magyarajkú lakosai Magyarország kisbirtokosaihoz tartoztak. A XIX. század során és a XX. század elején sokuk szezonális jellegű munkát is végzett a környező nagybirtokokon. Mivel az ipari központoktól távol éltek, a földtulajdonukra meglehetősen büszkéek voltak, viszonylag ritkán emigráltak. Akkoriban is, akárcsak most, német nyelvű falvak vették őket körül. 1921-ben, az I. világháborút lezáró békemegállapodások értelmében Nyugat-Magyarországnak ez a része Ausztriához került. Az itt élő magyar értelmiségi- és hivatalnokréteg Magyarországra menekült, s az új Burgenland tartományban egy kevesebb mint tízezer lelket számláló magyarul beszélő kisebbség gyanánt csak a parasztság maradt, egy túlnyomóan németnyelvű államon belül (Soós 1971).

Azóta Ausztriának ez a legkeletibb, legfejletlenebb tartománya is, akárcsak Ausztria többi része, felzárkózott Nyugat-Németországhoz, és könnyűipara nemzetközi tőkeberuházásokhoz jutott. Még fontos-

sabb, hogy a szolgáltató és az adminisztratív szektor a II. világháború után gyorsan gyarapodott, mivel a város a tartományon belül az egyik fő adminisztratív és kereskedelmi központtá vált. Bár még a helyi kormányzat irányítása is a németül beszélő elit kezeibe került, Felsőőr magyarul beszélő lakossága számára kedvezett a helyzet, hogy kis konkurencia mellett új, jól fizető ipari, majd később adminisztratív állásokba jusson. Ezek az álláslehetőségek voltak az első nagyléptékű gazdasági alternatívák a kisléptékű marginális mezőgazdasági tevékenységgel szemben. Ugyanakkor ez által vált először sokak számára szükségessé a német nyelv mindennapi használata, hiszen ez volt az ipar, a kereskedelem és az adminisztráció nyelve. Tehát míg a XIX. század folyamán, egészen az 1930-as évek elejéig, a parasztok úgy jutottak kiegészítő jövedelemhez, hogy családtagjaikat időszakosan a nagybirtokokra, vagy helyi német kereskedőkhöz küldték dolgozni, 1960-tól a saját birtok vált kiegészítő jellegűvé a jobban jövedelmező és nagyobb presztízsű elfoglaltságok mellett.

A felfelé irányuló mobilitás tovább folytatódott, amikor az iparban a „bennszülött” munkásokat – köztük a felsőőrieket is – más munkások, gyakran külföldi vendégmunkások váltották fel. Felsőőron ez a mobilitási élmény annyira meghatározó volt, hogy még a stagnálás és a munkanélküliség jelenlegi időszakában is a népi bölcsesség azt tartja, hogy aki dolgozik, az boldogul. Ezt a foglalkozási mobilitást a csoporton belül endogámia csökkenése kísérte. 1960 óta jelentősen megnőtt a szomszédos falvakból származó egynyelvű németekkel kötött házasságok aránya, bár az egynyelvű németek gyakran ellenségesen viszonyulnak a magyar akcentushoz, vagy a magyar nyelv nyilvános használatához (Gal 1979:23-62).

Úgy gondolom, hogy ez az ellenséges hozzáállás a nemzeti és a tartományi kormányzat hivatalos álláspontjában és ki nem mondott politikájában gyökerezik. Az ausztriai magyaroké esetében is – akárcsak az olasz vendégmunkások nyelvi stratégiáinak a vizsgálatakor – figyelembe kell vennünk ezeket a háttértényezőket. A törvényes garanciák ellenére az állam a magyar elemi iskola 1950-ben történt bezárásától kezdve a legújabb reformokig⁵ csak minimális mértékben támogatta a magyar nyelvű oktatást. Ennél azonban több, sokkal finomabb tényező

is hat, például az a kép, ahogyan Magyarországot a tankönyvekben, nyilvános ünnepeken, és a széles körben olvasott Burgenlandot ábrázoló publikációkban bemutatják. Burgenlandot, mely 1921 előtt sem földrajzilag, sem közigazgatásilag nem létezett, fel kellett találni. Általában a tartomány identitását a kastélyokban, a vallási és nyelvi tarkaságban vélik megtalálni, de ez az erőfeszítés történelmi összetevőket is magában foglal. A népszerű ismertetésekben kevésszer említik, hogy e terület Nyugat-Magyarország része volt (inkább a római kori emlékeket ismertetik) és a régebbi szegénységet az elnyomó magyar törvényekkel, míg a jelenlegi jólétet az osztrák bölcsességgel kötik össze (lásd például Rosnak 1974). Ez megfelel annak a képnek, amit a burgenlandiak a sajtó és az 1970-es évek közepe óta saját turista tapasztalataik alapján Magyarországról alkottak. A hidegháborús retorika helyi változatának megfelelően a rosszat sejtető, mindenhol látható szögesdróttal megerősített, több évtizeden át zárva tartott magyar határt, és Magyarország viszonylagos fejletlenségét a kommunizmus és a kollektivizálás közvetlen következményeinek tekintik. A fiatal magyarjók gyakran idézik fel e képeket, amikor őszintén és egyértelműen osztrák állampolgárokként határozzák meg identitásukat, egyaránt elhatárolva magukat Magyarországtól, a kommunizmustól és a múlttól.

Az ausztriai magyarjók nyelvhasználata néhány tanulságos eltérést mutat a nyugat-németországi olaszok szokásaitól. Nyelvismeretük szintén kiterjed a német helyi és műveltebb változataira, és idősebb beszélők esetében a magyar nyelv egyfajta standard és helyi változatára is (Imre 1973). Mindazonáltal, bár több évszázadon át kétnyelvűek voltak, az ausztriai magyarjók a két nyelvet tisztán elkülönítik, s egyes emberekkel érintkezve az egyik, míg másokkal érintkezve a másik nyelvet használják, még akkor is, ha a környezetben mindenki kétnyelvű. A kódváltás előfordul egyetlen narráció vagy rövid beszélgetés keretén belül is, de ez jól körülírhatóan csak néhány ember esetében és időnként történik. Az idősebbek ha kétnyelvű személlyel érintkeznek, csak a magyart használják, és bár jól tudnak németül, e tudásukat csak az egynyelvű németekkel kommunikálva használják ki. A 35 éven aluliak, akik a háború utáni változások legfőbb haszonélvezői, és nem mezőgazdasági munkakörökben helyezkedtek el, még otthon is csak né-

metül beszélnek egymással. Ők a magyar nyelvet kizárólag az idősebb nemzedék tagjaival érintkezve használják (Gal 1979:3-4. fejezet).

Még a közbülső generáció esetében is, ahol a leggyakrabban fordul elő a kódváltás, ez ritka és kevés konverzációs funkcióval rendelkező stratégia. Az olasz esetében ha egyáltalán meg lehet állapítani, hogy melyik a jelöletlen kód, amihez képest a váltások történnek, ez gyakran a többség nyelve. Ezzel szemben Felsőőrön soha nem fordul elő, hogy német nyelvű beszélgetésről magyarra váltsanak. A fiatal kétnyelvűek nagyra értékelik, és sóvárogva utánozzák a német egynyelvű kiejtési és használatbeli normákat. A legtöbb kódváltás tehát az alapvetően magyar nyelvű beszélgetésekben használt német formákból adódik. Ezt esetenként természetesen különbözően értelmezik, de legtöbbször a tekintély vagy a hozzáértés hangsúlyozását jelenti. Esetleg ily módon tehető nyilvánvalóvá a konverzációs konfliktus, így fejeződik ki a távolságtartás, tehát haragot von maga után. Mindazonáltal nem minden körülménybeli változás fejeződik ki automatikusan kódváltással, és a beszélgetés nyelve ritkán képezi alku tárgyát. Ez a fajta kódváltás szorosan a két nyelv jelképes velejáróihoz kapcsolódik.

A középkorúak és a fiatalok számára, akiket érintett a háború utáni mobilitás, és csak német nyelven folytattak tanulmányokat, ezek a konnotációk a viták és interjúk során nyilvánvalónak mutatkoznak. A magyart értelmetlennek, értéktelennek, kizárólag a szülők, nagyszülők és a helyi egyház nyelvének tartják. Gyakran nyilvánítják gazdaságilag haszontalannak. Valaki nagyon kifejezően azt mondta: „a magyarral nem jutsz el messzire” – s ezáltal egyszerre idézte fel a gazdasági és a politikai kényelmetlenségeket. A németet ellenben, az erő és a mobilitás nyelvét, nagyra értékelik, megbecsülik – magasabb státuszt jelent a munkában, az üzleti életben, az oktatásban. Ez az osztrák állam nyelve is, és mint említettem, a fiatal felsőőriek az osztrák állam mintaszerű polgárainak tartják magukat (Gal 1979: 2. fejezet).

Mutatkozik azonban ellenállás is a német autoritásával szemben. Bár a magyarul beszélő fiatalok száma, és a magyar nyelv használatának a kontextusai visszafordíthatatlanul csökkennek, vannak gyengébb, de továbbra is ható erők – az idősebbek gyakorolnak ilyen hatást a fiatalokra, s a paraszti közösségek tagjaikra –, melyek a kétnyelvű közös-

ségen belül a magyar választásának az irányába hatnak (Gal 1979:131-152). Aki nem tudja a közösségen belül a magyar nyelvet használni, hátrányos helyzetbe kerül. Azok a fiatalok, akik egyáltalán nem hajlandók magyarul beszélni, gyakran nevetségessé válnak, vagy törtetéssel vádolják őket. Ennek pedig anyagi következményei is lehetnek. A társadalmi és nyelvi alkalmazkodás a helyi közösséghez biztosítja a közösség támogatását, ami kölcsönös segítségnyújtásban, az informális gazdaság tranzakcióiban nyilvánul meg. A nagyszülők szívesebben engedik át a családi földet, segítenek annak megművelésében, ha megadják nekik a kellő tiszteletet – magyar nyelven. Annak ellenére, hogy a felsőőriek bíznak a további prosperitásban, az utóbbi években, ahogyan a háború utáni fellendülést a megtorpanás időszakai követték, ezek a tényezők nagyobb súlyt kaptak. A német nyelv tekintélye és az ezzel szembeni ellenállás közti feszültségről a beszéd finom árnyalatai tanúskodnak, mint például az a nem szándékos irónia, ami egy fiatal vasutas magyarázatában bújkált, aki egy családi összejövetelen azt bizonygatta – magyar nyelven –, hogy Felsőőrön csak az öreg parasztok beszélnek magyarul (Gal 1979:123). Ez a feszültség tükröződik az ottani fiatalok által jelenleg beszélt magyar nyelv szerkezetén. A magyart ők mind jelképesen, mind strukturálisan a szolidaritás nyelvévé változtatták. Az idősebb emberek által a helyi és a standard formák szembeállításán keresztül a formális kapcsolatok és események megkülönböztetésére használt fonológiai változatokat a fiatalok ismerik, de rendszertelenül használják, nem mint a formalitás jegyeit, hanem szabad változatokként, tekintet nélkül az események és kapcsolatok formális voltára (Gal 1984). Röviden szólva a fiatalok által használt magyar nyelv stilisztikailag beszűkült. Ebből adódik az, hogy a fiatalok körében nagyon gyakori a lexikai újítás. Mivel a nyelvet más nemzedékeknél sokkal rosszabbul beszélik, néhány bonyolult szóképzési módot nem sajátítottak el. Ennek ellenére az idősebbekkel kénytelenek használni a magyart. Ez az ellentmondás vezet oda, hogy a fiatalok erősebben kihasználják azokat a szóképzési módokat, amiket ismernek, és a kifejező erőt a neologizmusok nagy számával biztosítják. Az idősebbek általában megértik a neologizmusokat, de a fiatalok magyar beszéde egé-

szen mássá lesz, mint a más generációk vagy az egynyelvű magyarok standardhoz közelebb álló nyelve (Gal, megjelenés előtt).

A legfiatalabbak jelképes vállalkozása tehát úgy értelmezhető, mint egy, a közösségen belül, nemzedékek között fellépő, gyakran idejétmúlt konfliktus része. Ez egyrészt azt eredményezi, hogy a magyart továbbra is használják, másrészt, hogy kizárólag helyi nyelvvé szűkül. Ez egy bűvös kör, amelyben a magyar „tolvajnyelvi” szerepe kihat a nyelv szerkezetére, de ezáltal a nyelv kevésbé lesz alkalmas a nem „tolvajnyelvi” funkciókra. A fiatalok nyelvhasználata annyira eltér a standardtól, hogy ha kibővülnek a jelenlegi kereskedelmi lehetőségek Magyarországgal (és ennek megvan minden eshetősége), valóban kérdéses, hogy használható lesz-e a szerintük „haszontalan” nyelv.

A ROMÁNIAI NÉMETAJKÚAK

A romániai németajkúak látszólag sokmindenben hasonlítanak az ausztriai magyarokra, hiszen ők is régóta élnek jelenlegi lakóhelyükön, régebben mezőgazdasággal foglalkoztak, és a II. világháború után kapcsolódtak be az ipari termelésbe és kerültek közelebbi kapcsolatba a nemzeti többséggel. Mégis kódváltási szokásaik lényeges mértékben eltérnek.⁶

A XIX. század végi Osztrák-Magyar Monarchián belül Erdély kétszeresen is a perifériára szorult. Mezőgazdasági terület volt Magyarországon belül, amikor maga Magyarország is éppen hogy csak autonómiát nyert a Monarchián belül és iparosodni próbált. Erdélyben a magyar mágnásoknak hatalmas nagybirtokok voltak a tulajdonában, amiket a többségi népesség művelt meg: az elszegényedett és szavazati joggal nem rendelkező román részesbérlők. Akárcsak a többi mezőgazdasági periférián, az agrár-elit itt is hasznot húzott a régió fejletlenségéből és így nem egy helyi középosztály kifejlődését segítette elő, amely esetleg érdekelt lenne egy differenciáltabb gazdaság létrehozásában, hanem idegen kereskedőket és iparosokat – Erdélyben legin-

kább német szászokat – támogatott, akik hasznosak lehetnek a centrummal kialakított kereskedelmi kapcsolatokban is. A németek nem voltak mindannyian kereskedők, voltak közöttük szabad parasztok is, akik jól ki tudták használni városi társaikhoz fűződő kapcsolataikat. Előnyös gazdasági helyzetükön túl az erdélyi szászok még jelentős jogi és vallási kiváltságokat is élveztek, melyek számottevő politikai és kulturális önállóságot biztosítottak számukra (Verdery 1983).

Mindezeknek a kiváltságoknak az I. világháború után a Monarchia felbomlásával végeszakadt. A magyarok helyébe a románok léptek, az új román állam birtokosai, melybe immár beletartozott Erdély is. A románok zajos nacionalista programot folytattak, de a II. világháború kezdetéig és a szocializmus eljöveteléig a németek megtartották gazdasági előnyeiket. Végül ezek az előnyök is eltűntek, amikor a háború után a németektől követelt kártérítések fejében kisajátították a német földeket és sok németet a Szovjetunióba deportáltak. Mivel földjüket elvesztették, kénytelenek voltak bekapcsolódni a szocialista ipari és mezőgazdasági termelésbe, néhány évvel azelőtt, hogy a kollektivizáció a románokat is rákényszerítette erre a lépésre. Ez a korai belépés rangidősséget hozott nekik a munkásosztályon belül, és ezáltal valamivel több fizetést kaptak, mint a hasonló korú románok. Mindezek ellenére – és ez jelentős eltérés a konstanzi olaszok vagy a burgenlandi magyarok helyzetétől – a németek háború utáni alkalmazásukat a román iparban lecsúszásnak érezték előzőleg elfoglalt helyükhöz képest, amikor viszonylag gazdag és független gazdálkodók voltak.

A román ipar jelentős mértékben fluktuál a háború óta. Az állam gyors iparosítással igyekezett megvalósítani azt a kifejezett szándékát, hogy elkerülje a függést mind a Szovjetuniótól, mind a kapitalista Nyugattól, de az iparosítás nagyon vegyes sikerekkel járt. A takarékosági intézkedések, a nélkülözések, a fogamzásgátlás megtiltása, mely részben ebből a politikából, részben a kormány hibáiból adódott, a lakosság minden részében neheztelést váltott ki. Az erdélyi kisebbségek számára azonban az 1970-es évek alatt és azóta is további elégedetlenség forrása az egyre tolakodóbban kinyilvánított, gyakran történelmi alapokra helyezett román nacionalizmus, mely kizárja és elidegeníti a nemzeti kisebbségeket (Verdery 1983:69-70).

Akárcsak az ausztriai magyarajkúak, a romániai németajkúak is évszázadok óta több nyelvet beszélnek. Az egyik faluban, Vingardban például, melynek részletes szociolingvisztikai leírását adja McClure és McClure (megjelenés előtt) a beszélők az erdélyi német (szász) két változatát ismerik: az egyik a falusi, amit először tanulnak meg, a „mi nyelvünk”, az összetartás kódja, a másik pedig egy városi változat, egy közeli, jelentős hányadban szászok által lakott város nyelve. Nyelvi készletükbe tartozik még az iskolában tanult és a templomban használt német nyelv, valamint a román is, ami a hivatalos nyelv. Néhány idősebb ember az I. világháború előtti magyar uralom miatt magyarul is tanult az iskolában.

A kódok közötti választást szinte teljes egészében az interakcióban résztvevők személye határozza meg. Ha mindenki vingardi szász, akkor a vingardi szász nyelvet használják. A városi szászokkal vagy más nyelvjárási területről származókkal érintkezve a városi szászt vagy a németet használják. A román nyelvet a románokkal, vagy a románok jelenlétében használják, bár a románok panaszozik, hogy a németek sokszor még a jelenlétükben is németül beszélnek, és ily módon kizárják őket. Ezzel ellentétben a felsőőri magyarok csaknem kivétel nélkül mindig németre váltanak, ha német egynyelvűek is jelen vannak. Még érdekesebb összehasonlítani, hogy Erdélyben egy interakción vagy egy „turn”-ön belül sokkal ritkábban váltanak nyelvet, mint Felsőőrön. Nagyon feltűnő az interakciós hatás – mint például tekintélyszerzés vagy erősebb ráhatás – céljából történő kódváltás hiánya. Németekkel beszélgetve soha nem használják a románt. McClure és McClure ezt így fejezi ki:

„Bár a románt és a magyart tekinthetjük az ‘ő nyelvük’-nek, a vingardi szászt a ‘mi nyelvünk’-nek és a városi szászt és a németet átmeneti formáknak (a románnal és a magyarral szemben a ‘mi nyelvünk’ a vingardi némethez képest az ‘ő nyelvük’), ezt a gazdag lehetőséget úgy tűnik, nem használják ki metaforikus jelentés átadására.” (McClure és McClure, megjelenés előtt: 19).

Míg egy százsz nyelvű beszélgetésbe beékeltek néhány német szó vagy mondat mutathatja a műveltséget vagy a gondos megfogalmazást, a román ilyen értelemben soha nem használják, bár több mint 60 éve ez a hivatalos nyelv. Ez meglepően különbözik a felsőőri magyartól, ahol ugyanennyi idő elteltével az állam hivatalos nyelvének szavai és kifejezései éppen hogy a hatalom, a tekintély erejével hatnak.

Egy másik eltérés abban mutatkozik meg, hogy a fiatal erdélyi németek egymással továbbra is németül beszélnek, bár a háború utáni változások Erdélyben sokkal inkább megszüntették az etnikai csoportok közötti gazdasági különbségeket mint Felsőőrön és e csoportokat az ipar, a kollektív gazdaságok és újabban a házasságok is egymáshoz közelebb hozzák. Ennek ellenére – és ez ismét ellentmond a felsőőri helyzetnek – még a román-német vegyesházasságokból származó gyermekek is – néha a szülők jelentős költségei és erőfeszítései árán – gyakran megtanulnak németül. Előfordul, hogy rokonokhoz küldik őket lakni, annak érdekében, hogy a teljes stíluskálát elsajátítsák, vagy a család megpróbál olyan helyre költözni, ahol több német él, és vannak német nyelvű iskolák (MacArthur 1976; Verdery 1985).

E különbségek kulcsa a németek Erdélyben betöltött történelmi szerepében és etnikai azonosságtudatuk mai jelentőségében rejlik egy szélesebb európai kontextusban. Egészen a II. világháború utáni időszakig a németek és a románok – még az olyan falvakban is, ahol egymás mellett gazdálkodtak – más-más forrásokkal rendelkeztek, más gazdasági racionalitással dolgoztak. Verdery (1983) a II. világháború előtti interetnikai kapcsolatokat elemezve kimutatja, hogy kihasználva kapcsolataikat a német kereskedőkkel, az erdélyi falvakban a németek alkották a gazdag, szabad, pénz- és piacorientált parasztságot. A románok ezzel szemben részesbérlők voltak, gyakran máról holnapra éltek, s csak a Monarchia felbomlása után jutottak kisebb birtokokhoz. A románok a németeknél szolgák, esetleg részesbérlők voltak. Röviden: a falu mindennapi gyakorlatán alapuló társadalmi rendszer a német identitáshoz kedvezőbb képet, magasabb osztály- és státuszjellemzőket rendelt mint a románhoz, az új román állam támogatása ellenére.

A szocialista Romániában a németek az 1970-es évekig megőrizték elkülönülő identitástudatukat, de az őket összetartó gazdasági kapcsó-

latoknak és közösségi szervezeteknek már nincs ereje. Mindazonáltal az ezekből a kapcsolatokból kifejlődött sztereotípiák, melyeken keresztül a németek és a románok egymást szemlélték, továbbra is befolyásolják az interetnikai kapcsolatokat. Ezekben a kölcsönös sztereotípiákban mindkét csoport valamilyen módon ellenséges a másikkal szemben, de a románok és a németek egyetértenek abban, hogy a németek „civilizáltabbak”, dolgozabbak, hatékonyabbak mint a románok, akiket a németek még mindig köztudottan fegyelmezetlen, léha és ravasz népségnek tartanak. Ezek a beidegződések újabb impulzust kaptak. Az erdélyi németek a „szabad” Németországgal azonosulnak egy „nem szabad” kommunista Romániával szemben, aminek a hiányosságai, hibái alátámasztják azt az érzésüket, hogy minden, ami román, az alapvetően másodrendű (Verdery, személyes közlés 1987). Számukra még a bekapcsolódás a román iparba is visszalépés volt.

Ezek a múltbéli értékítéletek és annak a képnek az ismerete, amit egymás etnikumáról alkotnak, sokkal érthetőbbé teszik, miért észlelt McClure és McClure olyan ritkán német-román kódváltást, és hogy az semmiképpen nem szolgált a státusz vagy a tekintély kiemelésére. Ellenkezőleg, Verdery két olyan – másik faluban történt – esetet ír le, amikor egészen más módon a román mégis megjelent a német beszédben. Egy csupa német társaságban a németek románul kezdtek vicceket mesélni, s ezt azzal magyarázták, hogy a németben nincsenek jó viccek. „És bár a németek ritkán mutatkoznak részegnek, néhányuk részegségében románul civakodott” (Verdery 1983:65). A román nyelv újfajta használatai nem a tényleges nyelvi domináció jelei, mivel olyan lebecsült helyzetekben jelennek meg, melyeket a tartós etnikai sztereotípiák jellegzetesen románnak állítanak be.⁷

A német nyelv aktív fennmaradásának, a neki tulajdonított értékeknek az etnikai különbségek csökkenése ellenére van egy másik forrása is. Bár a román politika elismeri az etnikai kisebbségek kulturális – de nem politikai – jogait, és ahol azt megfelelő számban óhajtják, lehetővé teszi a kétnyelvű oktatást, a marxista-leninista elméletnek megfelelően a szocializmusban az etnikai különbségeknek el kell tűnniük. Ezek után ironikusan hat, hogy a német nyelv fennmaradását éppen a román külpolitika ösztönzi. 1966 óta Nyugat-Németország és később

az Egyesült Államok nyomásának engedve Románia családegyesítés címén megengedte, hogy német etnikumúak korlátozott számban Nyugat-Németországba emigráljanak. Viszonzásképp megjavultak Románia kereskedelmi kapcsolatai a nyugati hatalmakkal. Ezáltal a Romániában élő németek számára a nyelv a magasabb életszínvonal potenciális zálogává vált. Az egész Európában elterjedt szemléletnek megfelelően a nyelv a bizonyítéka annak, hogy valaki német, tehát alkalmas arra, hogy emigráljon nyugaton élő rokonaihoz. Bármennyire is csekélyek jelenleg az emigráció esélyei a jelenlegi szűkös romániai gazdasági viszonyok, valamint az egyre erősödő román nacionalizmus a német nyelvet még nagyobb értékke emeli, mivel az eljövendő nemzedékek számára fenntartja az emigrálás lehetőségét. Ez a lehetőség a falvakon belüli feszültségek forrása is. Vannak családok, amelyek a Románián belüli továbbtanulást és mobilitást választják, míg mások nem akarják, hogy gyermekeik a romániai iskolákban képzettséghez jussanak. Ezáltal megakadályozzák Románián belüli mobilitásukat, részben azért, hogy az állam ne tartson rájuk igényt, s ezáltal növeljék az emigráció lehetőségét (MacArthur 1976). Az emigrációnak is megvannak azonban a maga ellentmondásai: ez az individualista stratégia megtizedeli azt az etnikai közösséget, amely az emigrációt lehetővé teszi (Verdery, 1985).

Mind az állam, mind a nemzetiségi csoport számára Kelet- és Nyugat-Európa további egyenlőtlen fejlődése teszi ezt a megállapodást kívánatosná. Az állam keményvalutához jut, az etnikai csoport pedig (részben) anyagi előnyökhöz, amit a történelem folyamán etnicitásuk részeként érzékeltek. A németek nyelvi stratégiája e nemzetközi porondon nyeri el igazi értelmét. A német nyelvnek újfajta haszna, a hozzá fűződő pozitív értékítéletnek új alapja van.

KONKLÚZIÓ

Abból az univerzalista tézisből indultam ki, hogy a kódváltás a beszélgetés során mindig szisztematikusan társadalmi jelentést ad a szembenálló nyelvi eszközöknek, és az egy régióban élő, látszólag hasonló lakossági csoportok kódváltási szokásaiban mutatkozó finom, de jelképes jelentőségű különbségek megértését tűztem ki célul. A három rövid példa kizárólag olyan nyelvi/etnikai csoportokat vizsgál, melyek az adott történelmi pillanatban – különböző okokból – gyengén szervezettek, és elitjük viszonylag kevés aktivitást mutat a csoport öntudatának felébresztésére, formálására. A magyarok és a németek közössége hanyatlóban van, az olaszoké pedig csak most alakul. Egészen más eset lenne, ha egy olyan lázadó csoportot vizsgálnánk, amely politikai erőt képvisel, vagy azért harcol, s amelynek vezető rétege aktív nyilvános vitát folytat a nyelv és az identitás kérdéseiről. Bármely olyan nyelvi csoport esetében azonban, amely egy domináns kultúrával találja szembe magát, a nyelvek használata és a nyelvekről alkotott értékítéletek szolgáltatják a leghozzáférhetőbb információt a csoport öntudatáról, mivel felfedik a csoport önmagáról és az etnikailag „mások”-ról alkotott ki nem mondott értékítéleteit. Azt állítottam, hogy a három csoport nyelváltási szokásaiban annyi különbség lelhető fel, ami már magyarázatra szorul, és ezeket a különbségeket kezdettől a csoportoknak az európai politikai és gazdasági rendszeren belül elfoglalt változó helyzetéhez kötöttem.

A közösség tanulmányokhoz képest ennek a megközelítésnek az egyik első eredménye, hogy tekintettel van a nemzetközi kontextusra is. A nyelvekhez kapcsolódó helyi értékrendet, a nyelvekhez fűződő szimbolikus jelentést a helyi közösségtől távol, az állam vagy az államok közötti kapcsolatok szintjén kialakult tényezők befolyásolják. Az erdélyi németek esetében a legnyilvánvalóbb, mivel a nemzetközi megállapodásoktól függő emigrációjuk a nyelvhez kötött, és kihat a német nyelv felértékelésére. A konstanzi olaszok esetében a közös piaci megállapodások ugyancsak befolyásolják a nyelvi szokásokat, mivel az újonnan jötteken és a hazatérőkön keresztül jelentős hatással vannak a csoport nyelvi összetételére.⁸

A szociolingvisztika és minden összehasonlító tanulmány számára ez a látásmód még fontosabb következményekkel jár. Egyetlen folyamat, mint egy államnyelv kötelezővé tétele, egyetlen gazdasági és politikai régió belül különböző helyzetű közösségekre különböző hatással lehet. Így számos, sokszor eltérő fejlődés mehet végbe egyetlen folyamat részeként. E nézőpont szerint nincs értelme olyan változókat keresni – mint például az industrializáció, az urbanizáció, a gazdasági fejlettség, a „csoport vitalitása” –, melyek mindenütt azonos hatással lennének a kisebbségi nyelv használatára, vagy a nyelvek értékelésére. Ugyanez a kritika érvényes a „nyelvi szituációk” számos tipológiájára, melyek e változók történelmietlen és kontextus nélküli kombinációin alapulnak.

Az államnyelvekről alkotott különböző értékítéletek jól illusztrálják ezt a gondolatmenetet. Láthatjuk, hogy az államnyelv nem mindig és nem minden kisebbségi csoport számára a tekintély és az erő jelképe, annak ellenére, hogy különböző intézmények, mint az iskola, a rendőri és kormányhivatalok ezt a nyelvet támogatják. Az államnyelv tekintélyének és presztízsének az elismerése inkább a kisebbségi csoportnak az államon és a regionális gazdaságon belül elfoglalt helyétől függ. A román például több mint 60 éven át Erdély hivatalos nyelve volt, a németek mégis alig használják egymás között. A II. világháború előtt ez a nyíltan privilegizált csoport gazdaságilag is uralkodó szerepet töltött be az európai perifériának egy viszonylag fejletlen országában. A román nyelv munkahelyi használata a németek társadalmi süllyedését jelentette. A németek, ha egyáltalán használják a román nyelvet, azt csak viszonylag alacsonyra értékelt beszédeseményekben teszik. A beszédeseményeknek egy térbeli metaforájával azt mondhatjuk, hogy a két nyelv vagy teljesen elkülönül és teljesen más forrásból ered a presztízsük, vagy a román a németbe a legkevésbé előkelő módon, alulról kerül be. Burgenland helyzete egészen más, mivel a magyar kisebbség gyökereiben más helyzetben van. Az itt élő magyar nyelvű lakosság 1921 óta egy iparosodott centrum-országban élő elszegényedett parasztságból áll, mely politikailag kevésbé szervezett, és nem rendelkezik vezető gazdasági szereppel. Amikor itt az állam kötelezővé tette az oktatásban és a közigazgatásban a német nyelvet – ugyanaz alatt a hatvanegynéhány

év alatt – a magyarok érvényesülése ehhez a nyelvhez kötődött, s így az számukra a magas státusz és a presztízs szimbóluma lett. A német nyelv így a magyar nyelvű beszélgetésekbe felülről hatolt be, mint a tekintély nyelve.⁹

Egy másik példát szolgáltatnak a két kisebbségi nyelvhez – a magyarhoz és a némethez – fűződő különböző értékítéletek a csoporton belül. Mindkét nyelv hordoz a csoportszolidaritást jelző konnotációkat. Európa háború utáni kettészakadása keleti és nyugati tömbökre, valamint a sokkal régebbi keletű, ennek a felosztásnak pontosan megfelelő gazdasági különbségek Burgenlandban a magyar nyelv leértékelését és „haszontalanná” válását vonták maguk után, a választóvonal másik oldalán pedig, Erdélyben az ellenkező eredményre vezettek: a német nyelv újfajta haszonra, értékre tett szert.

Végül amint azt mindhárom példa mutatja, ezeknek a korábban mezőgazdasággal foglalkozó csoportoknak a háború utáni iparosodása egészen másként hatott a nyelvi szokásokra, a nyelvekhez kapcsolt értékrendszerekre. Két nyelv intim keveredése, miként az olasz esetben, az iparosodásnak nyilvánvalóan csak néhány vonásához fűződik. További összehasonlítások szükségesek, de a folyamatos migráció és az, hogy a nyelvi asszimiláció nem jár együtt a társadalmi felemelkedéssel, fontos strukturális tényezőnek mutatkozik e szokások kialakulásában. Maga a folyamatos mobilitás függ attól, hogy mikor kapcsolódott be a csoport a régió ipari fejlődésébe, és az ipari munka hatása, mint azt jeleztük, függ a csoport megelőző gazdasági helyzetétől.¹⁰

Végül, mint azt a három példa összehasonlítása mutatja, ezeknek a régebben mezőgazdasággal foglalkozó csoportoknak az ipari alkalmazása a háború után egészen másként hatott a nyelvi szokásokra, a nyelvekhez kapcsolódó értékrendszerekre.

Mindazonáltal ezeket a szisztematikus folyamatokat befolyásolják a helyi sajátosságok, és a helyi szokások elmélyíthetik, vagy megfordíthatják őket. Az itt bemutatott példák azt sugallják, hogy a nyelvhasználati szokások nem egyszerűen a csoport politikai és gazdasági helyzetét tükrözik, hanem részei a csoport aktív, s gyakran ellenállást kifejtő reagálásának erre a helyzetre.

Az olasz fiatalok gazdaságilag stagnáló és a törvények szerint nem egyértelmű helyzetükben a kétnyelvűségüket arra használják fel, hogy a beszélgetés olyan szinkretikus formáját alakítsák ki, ami az újonnan érkezők áramlatát folyamatosan be tudja kapcsolni, de jelképesen visszautasítja az állam által felkínált mindkét alternatívát: az integrálódást a német társadalomba és a visszaköltözést Olaszországba. Ez az eredendően újszerű forma nem csak jelképez egy újonnan formálódó társadalmi egységet, hanem megalkotásának eszköze is. A burgenlandi magyar fiatalok egy másfajta példával szolgálnak: ellenállnak annak az intézményes és informális nyomásnak, hogy teljesen felejtsek el a magyar nyelvet, és az ellenkező előjelű szolidaritási nyomásnak engedve továbbra is használják azt. E kettős nyomás eredményeként azonban a magyar nyelvet mind jelképes, mind strukturális értelemben kizárólag az összetarozás kódjává tették, s a német kétségbevonhatatlanul megmarad a közélet és a tekintély nyelvének, még az egymás közötti beszélgetésekben is. Ők maguk járulnak hozzá, hogy az általuk „helyi”-nek és „haszontalan”-nak nevezett nyelv azzá is váljon. Végül az erdélyi németek a kisebbségi nyelvet különálló és a románnál értékesebbnek tulajdonított mivoltában igyekeznek fenntartani. Ez nem csak történelmileg domináns szerepük reminiscenciája. Az etnikai összetartás által ellenállnak a román nacionalizmusnak is, de paradox módon a nyelv fennmaradása az ebből a kisebbségből történő emigráció jelképe és eszköze is.

A szociolingvisztika számára az esettanulmányokban észlelt kódváltási szokásokban mutatkozó különbségek megmagyarázása és a mögöttes szemiotikai egység megértése egyaránt fontos. Mindkét cél eléréséhez egyaránt nélkülözhetetlen a komparatív szemlélet. Bemutattam, hogy a politikai gazdaságtan rendszeres keretébe ágyazva az összehasonlítások logikailag könnyebbek, és ezáltal a világ meghatározott területein mutatkozó különböző nyelvi szokások egységes magyarázatot kapnak. Ilyen kontextusban a szociolingvisztika az öntudat különböző formáit tárja fel: a nyelvi csoportok különböző helyi reakcióit a kulturális dominációra.

JEGYZETEK

Köszönetnyilvánítás: Szeretném köszönetemet kifejezni Monica Hellernek, Erica McClure-nek és M. McClure-nek, amiért rendelkezésemre bocsátották kódváltásról szóló cikkeiket, melyek egy erről a témáról szóló könyvben fognak megjelenni, Heller szerkesztésében, valamint Peter Auernek, aki cikkeket és tudósításokat küldött nekem a konstanzi „Muttersprache italienischer Gastarbeitkinder” projektumról. Köszönet illeti még Katherine Verdery-t értékes kritikai megjegyzése miatt és (kiadatlan) beszámolója miatt az erdélyi nyelvhasználatot illetően, valamint Paul Friedrichet és Kathryn Woolard-t, akik segítő megjegyzésekkel illették e cikk egy korábbi változatát, melyet a „Language and Political Economy” szimpóziumon adtam elő (Philadelphia, 1986, szervezte Hy Van Luong és James Collins). A cikknek a magyarajkúakról szóló része saját terepmunkámon alapul, melyet 1974-ben, majd 1979-ben, 1981-ben és 1982-ben folytattam Burgenlandban. Ezt a kutatást a NIMH, az NSF Grant BNS 80-05889 és a Rutgers Research Council finanszírozta. Támogatásukat hálásan köszönöm. Jelen cikk megírásakor az American Council of Learned Societies 1986-87-es ösztöndíját élveztem.

- ¹ A kultúra és a politikai gazdaságtan közötti kapcsolat empirikus leírását az etnográfiai kutatások két irányzata kísérte meg: az egyik a nagyváros, vagy a kapitalista „centrum” osztályviszonyainak kulturális összetevőit vizsgálja. Ezt az irányzatot jól illusztrálja Willis (1977) munkája, az angol munkáskultúra ellentmondásainak etnográfiai leírása. A másik irányzat, mely a kapitalizmus globális expanziójára adott helyi reakciókat értékeli, az európai szakirodalomban jelenik meg, például Schneider és Schneider (1976) munkájában, amely Szicília kulturális jelrendszerét a világban elfoglalt perifériális helyzetre adott történelmi válaszként tárgyalja. Mindkét irányzat olyan példákat szolgáltat, melyek elősegítik a szociolingvisztikai tényeknek egy neo-marxista elmélettel való integrációját a kultúra és a politikai gazdaságtan összefüggéseinek magyarázatára.
- ² Ez a megközelítési mód természetesen azt is feltételezi, hogy a nyelvi szokások történelmileg változnak, a politikai-gazdasági változásoknak megfelelően (lásd például Gal 1979: 6. fejezet). Mindamellettt ritkán állnak rendelkezésünkre részletes történelmi adatok a nyelvhasználatról, s ezáltal e kettő viszonyának megértésében az összehasonlító tanulmányok jelentősége még jobban megnő.
- ³ Az Egyesült Államokban tudományos és népszerű szóhasználatban egyaránt leginkább az „etnicitás” terminust használják. Európában elterjedt a „nemzetiség” vagy „nemzeti kisebbség” szóhasználat, mely egy hasonló, de nem egészen megegyező politikai-kulturális fogalmat jelöl. Kényelmi okokból én ezeket a szavakat, valamint a „nyelvi csoport” és „nyelvi kisebbség” kifejezéseket egymással felcserélhető módon fogom használni, az összehasonlítás tárgyát képező három csoport megjelölésére.

- 4 Monica Heller cikkgyűjteménye (megjelenés előtt) jó áttekintést ad a hagyományosan kódváltásnak nevezett jelenségnek a világban fellelhető gazdag változatoságáról. Blom és Gumperz (1972) az egymástól többé-kevésbé elkülönülő kódok klasszikus elemzését adja.
- 5 A legutóbbi években jelentősen megjavult Ausztria és Magyarország viszonya és megélénkültek a kereskedelmi, turisztikai és tudományos kapcsolatok. Úgyszintén megváltozott az osztrák kisebbségi politika, és részben az Ausztriában élő nagyobb lélekszámú nyelvi kisebbségek kérésének engedve, elterjedtebbé vált a két-nyelvű oktatás.
- 6 A körülbelül 300000 erdélyi németet szász és sváb eredetű csoportokra lehet osztani. Több etnográfus szerint ez a megkülönböztetés a múlt század folyamán kevéssé hatott az etnikai kapcsolatokra. Az ebben a részben felhasznált etnográfiai és szociolingvisztikai tanulmányok három különböző – két szász és egy sváb – német-román falut írnak le, közöttük kevés eltérés mutatkozik.
- 7 A román nyelv összekapcsolása a viccekkel éles ellentétben áll számos megfigyeléssel, melyek szerint a kisebbségek otthoni nyelvüket érzik a humorhoz legjobban illő, leghatásosabb nyelvnek (lásd Dorian 1981:78 példáit). Ez az ellentét még jobban aláhúzza, hogy az ilyenfajta ítéletek megalkotásakor milyen fontos szerepet játszanak az etnikumokról alkotott helyi sztereotípiák és azok az anyagi feltételek, melyek ez utóbbiakat kialakítják.
- 8 A nemzetközi kapcsolatoknak ez az előtérbe állítása nem mond ellent annak, hogy a legújabb tereptanulmányok a nyelvhasználati különbségek magyarázatakor az emberek egymás közti kapcsolatrendszerére helyezik a hangsúlyt. Amint a burgenlandi és a konstanzi példa is mutatja, a helyi kapcsolatrendszerek kétségkívül szerepet játszanak a nyelvhasználati sémák, a nyelvekhez fűződő értékítéletek fennmaradásában. Megmagyarázzák a beszélőközösségen belüli mikrovariációkat is, ezek taglalása azonban kívül esik e dolgozat keretein.
Az emberek közötti kapcsolatrendszert azonban el kell helyeznünk a lehetőségek szélesebb kontextusában. Az erdélyi és a konstanzi szülők például aktívan részt vehetnek gyermekeik kapcsolati hálójának a kialakításában, azáltal, hogy rokonokhoz küldik őket lakni, vagy hogy olyan iskolába küldik a gyerekeket, ahol más nyelvi szokásokkal, a nyelvek másfajta értékrendjével találkoznak.
- 9 További összehasonlításokra van szükség, hogy feltárjuk, mely esetekben – milyen szisztematikus és történelmi körülmények között – nem tud az intézményes támogatás a hivatalos nyelvnek magasabb státuszt biztosítani, mint az etnikai kisebbség nyelvének. Ezt a fontos kérdést először Woolard (1985) vetette fel, a Barcelonában beszélt katalán nyelv példáján. Bár lényegesen eltérő történelem áll mögöttük (különösen a II. világháború óta), strukturálisan a spanyolországi katalánok és az erdélyi németek hasonló helyzetben voltak. A múltban mindkét csoport privilégiumokkal és uralkodó gazdasági szereppel rendelkezett az európai periféria viszonylag fejletlen államain belül. Bár a jelenlegi körülmények (és

nyelvi szokások) mások, egy részleges párhuzamot meg lehet vonni: miként Woolard kimutatja, a kasztíliai nyelv az évtizedeken át tartó intézményes dominancia ellenére sem rombolta le a katalán presztízsét és tekintélyét, mely a katalánok mindennapi életében megmutatkozó továbbra is meglévő gazdasági erején alapul. Mindhárom itt tárgyalt esetre rengeteg analóg esetet találhatunk, Európán belül és kívül (lásd Hill 1983 észak-amerikai példáit). Véleményem szerint a hasonlatosságot csak akkor érthetjük meg teljes jelentőségében, ha azzal párhuzamosan vizsgáljuk a társadalmi és a politikai-gazdasági hátteret is.

- ¹⁰ E dolgozatban tárgyalt három csoport összehasonlítása alapján nyilvánvaló, hogy a kódváltási szokásokban mutatkozó különbségek társadalmi magyarázata sokkal bonyolultabb, mint azok a dichotómiák, melyek a szakirodalomban minduntalan előbukkannak (városi/falusi, bevándorló/öslakos, gyarmattartó/gyarmati). E három eset azt a nézetet sem támasztja alá, mely szerint a nyelvek bensőséges keveredését egy-egy beszélgetésen vagy „turn”-ön belül fel lehet fogni úgy, mint a fejlődés egy állomását, melyet a nyelvek elkülönült használata előz meg, s a teljes nyelvcsere követ. Vannak olyan nyelvcsere-n átész közösségek, mint például Felsőőr, ahol a kódok soha nem keveredtek ilyen intim módon, míg máshol ez a fajta kódváltás egy viszonylag stabil állapotot takar. Sok esetben a nyelvcsere vagy a nyelv elhalása úgy következik be, hogy a beszélgetésekben soha nem volt észlelhető kódváltás (lásd Hill 1983).

IRODALOM

- Auer, J.C.P.,
1984 *Bilingual Conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bell, P.
1984 Language Style as Audience Design. *Language in Society* 13:145-204.
- Berend, I., and Gy. Ránki
1983 *The European Periphery and Industrialization 1780-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blom, J.-P., and J. Gumperz
1972 Social Meaning in Linguistic Structures. In: *Directions in Sociolinguistics*. J. J. Gumperz and D. Hymes, eds. pp. 407-434. New York: Holt.
- Bourdieu, P.
1977 The Economics of Linguistic Exchanges. *Social Science Information* 16:(6): 645-668

Brown, P., and S. Levinson

1978 Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In: *Questions and Politeness*. E. Goody, ed. pp. 56-289. Cambridge: Cambridge University Press.

Castles, S.

1984 *Here for Good*. London: Pluto Press.

Castles, S., and G. Kosack

1983 *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. 2nd ed. London: Oxford University Press.

Cole, J.

1985 Culture and Economy in Peripheral Europe. *Ethnologia Europaea* XV: 3-26.

d'Angelo, D.

1984 Interaktionsnetzwerke und soziokultureller Hintergrund italienischer Migranten und Migrantenkinder in Konstanz. Sonderforschungsbereich 99, Universität Konstanz.

diLuzio, A.

1984 On the Meaning of Language Choice for the Sociocultural Identity of Migrant Children. In: *Interpretive Sociolinguistics*. J. C. P. Auer and A. diLuzio, eds. Tübingen: Narr.

diLuzio, A., and J. C. P. Auer

1986 Identitätskonstitution in der Migration: konversationsanalytische und linguistische Aspekte ethnischer Stereotypisierungen. *Linguistische Berichte* 104: 327-351

Dorian, N.

1981 *Language Death*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Fishman, J.

1964 Language Maintenance and Language Shift as Fields of Inquiry. *Linguistics* 9:32-70.

Gal, S.

1979 *Language Shift*. New York: Academic Press.

1984 Phonological Style in Bilingualism: The Interaction of Structure and Use. In: *Meaning, Form and Use in Context*. D. Schiffrin, ed. pp. 290-302. Washington, DC: Georgetown University Press.

in press Lexical Innovation and Loss: The Use and Value of Restricted Hungarian. In: *Investigating Obsolescence*. N. Dorian, ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Giles, H., and P. Smith

1979 Accommodation Theory: Optimal Levels of Convergence. In: *Language and Social Psychology*. H. Giles and R. St. Clair, eds. pp. 45-65. Oxford: Blackwell.

Greenwood, D.

1985 Castilians, Basques, and Andalusians: An Historical Comparison of Nationalism, 'True' Ethnicity, and 'False' Ethnicity. In: *Ethnic Groups and the State*. P. R. Bass, ed. pp. 202-207. Totowa, NJ: Barnes and Noble

Gumperz, J. J.

1968 The Speech Community. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. pp. 381-386. New York: Macmillan.

1982 Conversational Codeswitching. In: *Discourse Strategies*. pp. 59-99. Cambridge: Cambridge University Press.

Hechter, M.

1975 *Internal Colonialism*. Berkeley: University of California Press.

Heller, M., ed.

in press *Codeswitching: Linguistic and Anthropological Perspectives*. The Hague: Mouton.

Hill, J.

1983 Language Death in Uto-Aztec. *International Journal of American Linguistics* 49(3):258-276.

1985 The Grammar of Consciousness and the Consciousness of Grammar. *American Ethnologist* 12(4):725-737.

Hymes, D.

1964 Toward Ethnographies of Communication. *American Anthropologist* 66(6):1-34.

1968 Linguistic Problems in Defining the Concept of 'Tribe'. In: *Essays on the Problem of Tribe*. J. Helm, ed. pp. 23-48. Seattle: University of Washington Press.

Imre, S.

1973 Az ausztriai magyar szórványok. In: *Népi Kultúra – Népi társadalom*. Ortutay Gy. szerk., pp. 119-136. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Keim, I.

1984 Talking about Foreigners – Some Ethnographic Remarks. In: *Interpretive Sociolinguistics*. J. C. P. Auer and A. diLuzio, eds. Tübingen: Narr.

Luke, T. W., and C. Boggs

1982 Soviet Subimperialism and the Crisis of Bureaucratic Centrism. *Studies in Comparative Communism*. XV(1-2):95-124.

MacArthur, M.

1976 The Saxon Germans: Political Fate of an Ethnic Identity. *Dialectical Anthropology* 1:349-364.

McClure, E., and M. McClure

In press Macro- and Micro-sociolinguistic Dimensions of Codeswitching in

Vingard. In: *Codeswitching: Linguistic and Anthropological Perspectives*. M. Heller, ed. The Hague: Mouton.

Muyksen, A., A. diSciullo, and R. Singh

1985 Codeswitching and Government. *Journal of Linguistics* 23.

Poplack, S.

1980 Sometimes I'll Start a Sentence in English Y TERMINO EN ESPAÑOL: Towards a Typology of Codeswitching. *Linguistics* 18:581-618

Rhoades, R.

1978 Foreign Labor and German Industrial Capitalism 1871-1978: The Evolution of a Migratory System. *American Ethnologist* 5(3):553-573.

Rist, R. C.

1978 *Guestworkers in Germany: The Prospects for Pluralism*. New York: Praeger.

Rosnak, H.

1974 *Burgenland: Jahrbuch für ein Land und seine Freunde*. Eisenstadt: Landesregierung.

Schneider, J., and P. Schneider

1976 *Culture and Political Economy in Western Sicily*. New York: Academic Press.

Scotton, C. M.

1983 The Negotiation of Identities in Conversation: A Theory of Markedness and Code Choice. *International Journal of the Sociology of Language* 44:115-136.

Soós, K.

1971 *Burgenland az európai politikában 1918-1921*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Verdery, K.

1983 *Transylvanian Villagers*. Berkeley: University of California Press.

1985 The Unmaking of an Ethnic Collectivity: Transylvania's Germans. *American Ethnologist* 12(1):62-83.

Wallerstein, I.

1974 The Rise and Future Demise of the World Capitalist System. *Comparative Studies in Society and History* 16:387-415.

Williams, R.

1973 Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory. *New Left Review* 87:3-16.

Willis, P.

1977 *Learning to Labour*. Westmead, England: Saxon House.

Woolard, K.

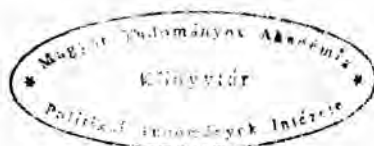
1985 Language Variation and Cultural Hegemony: Toward an Integration of Sociolinguistic and Social Theory. *American Ethnologist* 12(4):738-748.

SUMMARY

Codeswitching and Consciousness in the European Periphery

By Susan Gal

This paper is the Hungarian translation of the author's article in *American Ethnologist* 14:4 (1987): 637-653. It is argued that the linguistic practices of bilingual ethnic groups reveal diverse forms of consciousness: they are symbolic responses to the ways in which the ethnic communities are differentially situated within regions of the world capitalist system. The analysis of codeswitching patterns in three European minorities (Italians in West Germany, Hungarians in Austria, and Germans in Romania) builds on current models of universals in language use, then goes on to develop another comparative strategy. It interprets the differences in codeswitching practices as diverse forms of resistance to symbolic domination within a historical and political-enomic context.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

alapiskolák	49	Csehszlovák Államvasutak	37
alapnyelv	126	Csehszlovák Kisebbségi Intézet	51
államalkotó nemzet	12, 19, 32	csehszlovák oktatási rendszer	47
államnyelv	148	Csehszlovák Rádió magyar adása	55
állampolgárság	17, 19	Csehszlovák Televízió	56
anyanyelv és nemzetiség	62	Csehszlovák Tudományos Akadémia	54
Arató Endre	40	Csehszlovák Vöröskereszt	26
Auer, P.	135	Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége	52-3, 57, 66
ausztriai magyarok	73 kk., 136 kk.	Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága	42, 45
ausztriai magyarul beszélők száma	73, 80 kk., 89 kk.	csehszlovákiai magyar nyelv	47, 50, 63
bécsi magyarok	85 kk.	csehszlovákiai magyarok	11 kk.
életkora	86	foglalkozási szerkezete	64
iskolai végzettsége	86	lélekszáma	11
lakóhelye	85	művelődési szerkezete	64
munkahelyei	87	Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága	31, 57
<i>Bécsi Napló</i>	94	Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége	57
betűnagyság	24-5, 64-5	Csoknyai Péter	74
biztonsági előírások nyelve	25	Deák Ernő	104, 105
Bourdieu, P.	125-6	diszkrimináció	26, 34, 35, 133
bölcsődék	65	Duna Menti Múzeum	58-9
Burgenland	138	Dunaszerdahely	36
burgenlandi horvátok	105	Dunaszerdahelyi járás	62
Burgenlandi Magyar Kultúregyesület	94	Duray Miklós	45, 65
burgenlandi magyarok	78-9, 84 kk., 104	dúlónevek	29
Burgenlandi Rádió	119	első Csehszlovák Köztársaság	13 kk.
Burgenlandi Tartományi Televízió	119	emigráció	89 kk., 146
cigányok	7, 74, 90	ének- és táncmozgalom	53
Comenius Egyetem magyar tanszéke	58	Erdély	142 kk.
Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége	66	értelmiség	54, 64, 87, 103, 118, 136
cseh nyelv	33-4	etnikai kisebbség	35
csehszlovák alkotmány 1960-ban	19	etnikai sztereotípiák	145, 152
		evangélikus egyház	44
		1956-os emigráció	87, 92

Fábry Zoltán	17, 60	jegyzőkönyvek nyelve	23-4, 33
félnyelvűség	118	jogfosztottság évei (1945-1948)	17 kk.
felsőfokú oktatás	43, 58, 109-10	jugoszláviai magyarok	85, 88, 91
Felsőőr	109, 136 kk.		
Fodor Zoltán	42, 49	katonai eskü nyelve	26
fordítás és tankönyvek	46	képesítés nélküli pedagógusok	42
földrajzi nevek	29-30	<i>kerület</i> a csehszlovákiai	
		magyarban	20, 63
Gaál Károly	114	kétnyelvű étlapok	25
Gál Zsuzsa (Susan Gal)	9, 114	kétnyelvű feliratok és betű-	
gimnáziumok	49	nagyság	24-5
Gumperz, J.	128	kétnyelvű magyar gimnazisták	
gúnynevek	134	magyarja	63
		kettős tannyelvű iskolák	45
gyónás nyelve	18	kisebbségek számaránya	15
Gyönyör József	35, 63	kisebbségi jogok	32
		kítoloncolt magyarok	90
használati utasítások nyelve	25	kivándorolt magyarok	
helység- és utcanévek	13, 16, 21,	Jugoszláviából	85, 88, 91
	28-30, 33, 36, 63-4	Magyarországról	89-90
helységnevek		Romániából	90-2
a tömegtájékoztatásban	28-9, 38	kódváltás	123 kk.
történeti munkákban	64	Komáromi járás	62
helységnévreform	18, 37-8	komáromi múzeum	58-9
hírközlés nyelve	24, 119-20	Kósa László	7
Hitler, A.	14	könyvkiadás	52, 56, 59
hivatali ügyintézés nyelve	13, 16,	könyvtárak	54, 56, 58
	20-1, 22, 34, 37, 119	körzetesítés	42
hivatalok kétnyelvű meg-		közigazgatási határok	15, 62
jelölése	16, 22-3	Közös Piac	133
hivatalos nyelv	33, 35, 127, 144, 152		
horvátok	104-5	Lanstyák István	9
		lelkésszéképzés	43-4
idegen nyelv	100		
illegális határátlépések	41	magánérintkezés nyelve	30
illegális tanulás Magyarországon	41	magániskolák	48
Imre Samu	114	magyar egyesületek Ausztriában	114
intézménynevek	30	Magyar Lelkigondozó Szolgálat	94, 95
<i>Irodalmi Szemle</i>	55	magyar nyelv presztízse	31, 139
iskolák összevonása	43	Magyarországra visszatérők	89
iskolarendszer	39 kk.	magyarságtudományi kutatások	8, 58
ismeretterjesztés	53-4	magyarul tanulók Ausztriában	105 kk.
írástudatlanság	41	Masaryk Akadémia	51, 52
		Matica Slovenská	38, 54-5

- menedékjogkérők 82, 89-90
 mesterségesen létrehozott
 szlovák nevek 29, 38, 63-4
 mozifilmek magyar feliratozása 25
 múzeum 58-9
 német nyelv 129, 131
 nemzetállam 60
 nemzeti kisebbség 11, 19, 35
 és etnicitás 151
 nemzetiség és anyanyelv 62
 Nemzetiségi Dokumentációs
 Centrum 58
 nemzetiségi hovatartozás bevallása 93
 nemzetiségi iskolák oktatási nyelve 13
 nemzetiségi tannyelvű iskolák 44-5
 nemzetközi közvélemény 60
 neologizmusok 140
 népszámlálási adatok 74 kk., 92 kk.
 népszámlálási ívek nyelve 37, 94
 népszámlálási tanácsadó irodák 95
 nyelvcsere 153
 nyelvészeti kutatások 8, 57-8
 nyelvhasználat
 bírószágon és ügyész-
 ségen 23, 64, 118
 az egészségügyben 25-6
 evangélikus istentiszteleten 17
 egyházi és polgári szer-
 tartásokon 26, 37, 63
 gyűléseken, értekezleteken 23
 hivatali ügyintézéskor
 1. hivatali ügyintézés nyelve
 a hadseregben 16, 62
 katolikus misén 17
 a kereskedelemben 24-5
 a közlekedésben, postai
 forgalomban, távközlésben 24
 a legfelsőbb törvényhozó
 szerveké 24
 papaké 44
 a parlamentben 13, 64
 rendőröké 23
 nyelvhasználati jogok 14 kk.
 nyelvi diszkrimináció 26, 34, 35, 118
 nyelvi érdekvédelem 57-8
 nyelvi türelmetlenség 30, 137
 nyelviskolák 113
 nyelvművelés 8, 100 kk.
 nyelvtanfolyamok 111-2
 nyelvtörvény 13 kk., 33-8, 65, 118
 és alkotmány 65
 nyelvtudás 100 kk.
 nyelvválasztás társalgás
 közben 31, 123 kk.
 Nyitrai Pedagógiai Kar 43, 47, 49-50
 nyomtatványok nyelve 16
 Nyugat-Németország 130 kk.
 oktatási nyelv 13
 olaszok Németországban 130 kk.
 orvosok nemzetiségi aránya 26, 63
 Osztrák-Magyar Monarchia 136 kk.
 Osztrák Népfőiskolák Egye-
 sülete 111
 óvodák 49, 65
 óvodások 103
 parlamenti nyelvhasználat 13, 64
 pedagógusok 42, 48
 pénzbírság 17
 polgári kezdeményezés 95-6
 Popély Gyula 15
 rádió 55, 59, 119
 református egyház 44
 Református Pedagógusok
 Munkaközössége 48
 repatriálás 134
 romániai magyarok 90-2
 németajkúak 141 kk.
 szászok 141 kk.
 román nyelv 143 kk.
 ruszin nyelv 35
 sajtótermékek 52, 55, 59, 119
 Slovenská Liga 40-1
 stilisztikai beszűkülés 140

Szabó T. Ádám	118	tanítási nyelv	44-6
Szabómihály Gizella	62, 63	tankönyvek	46-7, 66, 109
szakközépiskolák	49	társadalmi diszkrimináció	26
szakmunkásképző iskolák	49	társaságok	57
Szeberényi Lajos	105	televízió	33, 56, 59-60, 119
személynévhasználat	26-8, 36-7	tolmács- és fordítóképző intézetek	110-1
Szépfalusi István	9	továbbtanulás Magyarországon	50
szimbolikus elnyomás	126	Trudgill, P.	9
színházak	51, 53, 114	tudományos élet	51
szlovák helyesírási szabályzat	28	tudományos kutatás	54
szlovák nyelv	33	turn	127, 135
az iskolákban	46	tűkörfordítás	30
szlovák Oktatási Minisztérium	48		
Szlovák Rádió	59	Új Szó	55, 59
Szlovák Televízió	33, 59-60	utcanévtáblák	36
Szlovák Tudományos Akadémia	54		
Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége	48	üzleteket jelölő táblák két- nyelvűsége	24
szlovakizmusok (=a sztenderd magyartól eltérő csehszlovákiai magyar kifejezések)	30	választójog	17
Szlovenszkoí Magyar Kultúr- egyesület	51	vegyes tannyelvű iskolák	45
szociális juttatások	41	vendégmunkások	132 kk.
sztereotípiák	145, 152	veszélyeztetett nyelv	61
		vészjelzések nyelve	25
tanárképzés	47-8	Zvara, J.	43, 45

- Bartha Csilla 1991. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio* 2. évf. 1. szám: 77-87.
- Fülei-Szántó Endre 1990. Erdélyi kétnyelvűség. *Élet és Irodalom* 1990. november 30., 8. l.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
– 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio* 2. évf. 1. szám: 66-76.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. (Linguistica, Series A, 5.) Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós – John Baugh 1990. Önként s dalolva adja fel nyelvét s kultúráját? *Regio* 1. évf. 2. szám: 27-44.
- Lanstyák István 1990. Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről. *Irodalmi Szemle* 33/4:394-401.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi N. Sándor 1991. Bukaresti mozaikkockák. *Korunk* Harmadik folyam, II/7:821-828.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. *Regio* 2. évf. 3. szám: 166-173.
- Vago, Robert M. 1991. Paradigmatic regularity in first language attrition. Herbert W. Seliger and Robert M. Vago (eds.), *First Language Attrition*, 241-251. Cambridge: Cambridge University Press.

A szedés és a tördelés Bankó Ágnes munkája,
MTA Nyelvtudományi Intézet

A SOROZATBAN MEGJELENT:

- I. Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706 I.-II. kötet.
Szerk.: Benda Kálmán (1989)
- II. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl
Szerk.: Fejős Zoltán – Küllős Imola (1990)
- III. A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben
Szerk.: Joó Rudolf – Barabás Béla (1990)
- IV. A beregszászi magyar gimnázium története (1991)
- V. Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989
Szerk.: Diószegi László – R. Süle Andrea (1990)
- VI. Tőkés István: A romániai magyar református egyház élete
1944–1989 (1990)
- VII. Népi kultúra és nemzettudat. Szerk.: Hofer Tamás (1991)
- VIII. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz (1991)
- IX. Diószegi István: Üllő és kalapács (A nemzetiségi politika a
XIX. századi Európában) (1991)
- X. Enyedi Sándor: Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar
Nemzeti Színház, 1944-1949 (1991)

MTA ITK

00006123

ELŐSZÓLETBEN:

Liszka József: Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából